

Neringa Grigutytė, Ilona Čėsniė,
Evaldas Karmaza, Jurgita Valiukevičiūtė

**PSICHOLOGINĖS REKOMENDACIJOS
IKITEISMINIO TYRIMO PAREIGŪNAMS,
DIRBANTIEMS SU NEPILNAMEČIAIS**

VILNIUS, 2006

UDK 343-053.6 (474.5)

Ps-07

**Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams,
dirbantiems su nepilnamečiais**

Rekomendacijos parengtos Vidaus reikalų ministerijos užsakymu, įgyvendinant Nepilnamečių justicijos 2004–2008 metų programą. Knyga išleista VĮ „Vaiko namas“ lėšomis, remiant Pasaulio Vaikų fondui.

Autoriai: N. Grigutytė, I. Čėsniėnė, E. Karmaza, J. Valiukevičiūtė

Leidinį recenzavo: dr. R. Bandzevičienė

© Vidaus reikalų ministerija

© VĮ „Vaiko namas“

ISBN 9955-9773-1-0

Parengtos rekomendacijos – pirmas Lietuvoje bandymas praktiškai pritaikyti mokslines psichologijos žinias ir tyrimų rezultatus teisinėje praktikoje, būtent, nepilnamečių apklausoje.

Vaikai ir nepilnamečiai vis dažniau tampa pažeidėjais, nukentėjusiais, liudytojais, ir yra įtraukiami į ikiteisminį nusikaltimų tyrimą ar teisminį bylų nagrinėjimą. Nuo pareigūnų gebėjimų bendrauti, tinkamai pateikti klausimus, vertinti ir reaguoti į apklausiamojo elgesį, priklauso ir gautos informacijos patikimumas, ir paties apklausiamojo savijauta. Apklausa, vykdoma neatsižvelgiant į apklausiamojo amžiaus ypatumus, yra ne tik bergždžias, bet ir pavojingas laiko eikvojimas, nes atima galimybę gauti teisingą ir patikimą informaciją bei gali sukelti ilgalaikes psichines apklausiamojo traumas. Akistatoje su tokiu pavojumi pareigūnai neturėtų pasitikėti vien savo patirtimi ir išmanymu ir remtis ne tik teisinėmis, bet ir profesionaliomis psichologijos žiniomis. Todėl manau, kad recenzuojama priemonė yra naudinga ir aktuali.

Neabejotinas rekomendacijų privalumas - išsamus jų turinys, detalus vaiko psichinių procesų ypatybių pristatymas, kurių pagrindu ir formuluojamos praktinės rekomendacijos. Tenka pastebėti, kad pareigūnų mokymams apskritai būdingas, mano manymu, perdėtas pragmatiškas, kai visos ne teisinės žinios sutraukiamos vos ne iki „plikų“ tezių ar instrukcijų. Neįsigilinus į bet kokios psichologinės rekomendacijos ar instrukcijos kontekstą, neatsakius į klausimą kodėl tai svarbu, iš pareigūno atimama galimybė teisingai suprasti netipinę situaciją ir veikti lanksčiai, prisitaikant prie realių aplinkybių.

Recenzuojamoje priemonėje nuosekliai aprašyta išorinių veiksnių, pareigūno elgsenos įtaka, skirtingo vaidmens atlikėjo (pažeidėjo, nukentėjusiojo, liudytojo) apklausos ypatumai, teisingai atskleista ir teisiniais komentarais papildyta nepilnamečio apklausos eiga, pateikiami informatyvūs pavyzdžiai, komentuojamos galimos klaidos. Specialių poreikių vaikų apklausa – ypač daug keblumų sukelianti situacija, tad sveikintinas ir naudingas profesionalus šios temos aptarimas.

Recenzuojamą priemonę vertinu kaip aktualią, pareigūnams praktiškai naudingą, parengtą ypač profesionaliai.

Mykolo Romerio universiteto
Socialinės politikos fakulteto
Psichologijos katedros docentė

Dr. Rita Bandzevičienė

TURINYS

1. ĮVADAS	5
2. VAIKŲ APKLAUSOS PROBLEMAS	6
2.1. SKIRTINGO AMŽIAUS VAIKŲ GEBĖJIMAI	6
2.2. VAIKŲ GEBĖJIMAI IR PARODYMŲ TIKSLUMAS	9
2.2.1. Atmintis	9
2.2.2. Kalbiniai gebėjimai	10
2.2.3. Vaizduotė	11
2.2.4. Stresas	12
2.2.5. Gebėjimas sąmoningai meluoti	13
2.2.6. Įtaigumas	13
2.3. KITŲ VEIKSNIŲ ĮTAKA APKLAUSIANT VAIKA	14
2.3.1. Pareigūno įtaka	14
2.3.1.1. Klausimų formulavimas	15
2.3.1.2. Pareigūno statusas	15
2.3.1.3. Šališkumas	16
2.3.2. Aplinkos įtaka	17
2.3.2.1. Apklausos vieta	17
2.3.2.2. Žmonių skaičius	17
2.4. VAIKO - PAŽEIDĖJO, NUKENTĖJUSIOJO, LIUDYTOJO - APKLAUSA	17
3. NEPILNAMEČIŲ APKLAUSA	18
3.1. PASIRUOŠIMAS APKLAUSAI	19
3.1.1. Apklausos aplinkos paruošimas	19
3.1.1.1. Pareigūno darbo vietos paruošimas	19
3.1.1.2. Apklausos kambarys	20
3.1.2. Pareigūno pasiruošimas apklausai	22
3.1.2.1. Ką pareigūnas turi žinoti apie vaikus	22
3.1.2.2. Pareigūno pasiruošimas konkrečiai apklausai	23
3.1.3. Vaiko paruošimas apklausai	25
3.2. APKLAUSOS EIGA	27
3.2.1. Kontakto užmezgimas su nepilnamečiu	27
3.2.1.1. Tinkamo kontakto svarba parodymų tikslumui	28
3.2.1.2. Vaiko vystimosi lygio įvertinimas	28
3.2.1.3. Kalbinio žodyno ir supratimo įvertinimas	30
3.2.1.4. Tinkamo kontakto su nepilnamečiu užmezgimas	30
3.2.2. Laisvas vaiko pasakojimas	35
3.2.3. Klausimai ir kitos apklausos technikos	36
3.2.3.1. Tinkami ir netinkami klausimai	36
3.2.3.2. Papildomos apklausos priemonės	39
3.2.3.3. Netiesioginio psichologinio poveikio priemonės	41
3.2.3.4. Pasitaikantys netinkami apklausos būdai	43
3.2.4. Nepilnamečio pasakojimo vertinimas	44
3.2.4.1. Parodymų tikslumas ir patikimumas	44
3.2.4.2. Melo atpažinimas	45
3.2.5. Apklausos užbaigimas	47
3.3. SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ VAIKŲ APKLAUSA	48
3.3.1. Vaikų su specialiaisiais poreikiais ypatumai	49
3.3.2. Pasiruošimas vaikų su specialiaisiais poreikiais apklausai	50
3.3.3. Specialiųjų poreikių vaikų apklausos eiga	52
3.3.4. Dvikalbių vaikų arba vaikų, kalbančių nevalstybine kalba, apklausa	52
4. SUAUGUSIŲJŲ DALYVAVIMAS APKLAUSOJE	54
4.1. TEVŲ/GLOBĖJŲ DALYVAVIMAS APKLAUSOJE	54
4.2. SPECIALISTŲ DALYVAVIMAS APKLAUSOJE	57
4.2.1. Prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo dalyvavimas	57
4.2.2. Kitų specialistų dalyvavimas	58
4.2.2.1. Vaiko teisių apsaugos specialisto dalyvavimas	58
4.2.2.2. Psichologo arba psichiatro dalyvavimas	59
4.2.2.3. Kitų asmenų dalyvavimas apklausoje	62
LITERATŪROS SĄRAŠAS	64

1. ĮVADAS

Apklausa yra esminė bylos tyrimo ašis. Nuo pateiktų parodymų dažnai priklauso bylos tyrimo sėkmė. Teisėjas, prokuroras, tyrėjas, ekspertas ar specialistas atlieka savo darbą pagal griežtai nustatytas taisykles. Nors apklausos procesas yra teisiškai reglamentuojamas, jis nevyksta visą laiką vienodai. Šiuo atveju tampa svarbūs pareigūno asmeniniai gebėjimai, turimos psichologijos žinios bei patirtis surinkti kuo tikslesnius parodymus.

„Vaikų išnaudotojų gauja pasodinta į kalėjimą. Jiems paskirta 30 milijonų bauda“ – taip 1994 metų birželio mėnesį skelbė Didžiosios Britanijos dienraščiai.

Teismo procesas vyko 8 mėnesius. Kaltinamųjų advokatai visaip neigė vaikų parodymus. Ne kartą advokatai sakė, kad vaikų parodymai yra „grynas išsigalvojimas“. Dešimties vaikų parodymai buvo filmuojami. Jie taip pat dalyvavo kryžminėse apklausose. Ne vienas vaikas po apklausos išeidavo apsiverkęs. Galiausiai 5 nusikaltėliai buvo nuteisti. Vėliau socialinės tarnybos ir policija sakė, kad tai buvo pavyzdinės apklausos. Socialinių tarnybų atstovai spaudai pasakė: „Ši byla parodė, kad vaikai gali atskleisti nusikaltimą ir jų parodymais galima tikėti“.
(„Investigative Interviewing“, 129 p.)

Psichologijos žinios ypač praverčia, kai yra apklausiamas nepilnametis. Nesvarbu, ar nepilnametis yra apklausiamas kaip įtariamasis, kaip liudytojas ar kaip nukentėjęs asmuo; nesvarbu, ar nepilnametis apklausiamas tiriant mobiliojo telefono vagystę, ar seksualinės prievartos atvejį, jo apklausa labai skiriasi nuo suaugusio asmens apklausos.

Aukščiau pateiktas pavyzdys rodo, kad įtariamieji bei jų gynėjai yra linkę sumenkinti vaikų parodymus. Vaikų pateiktais parodymais netikima, jie vadinami melagiais ir fantazuotojais. Neretai ir tarp policijos pareigūnų paplitusi klaidinga nuomonė, kad vaikai negali duoti tikslių ir patikimų parodymų. Tačiau yra nustatyta, kad net ir ikimokyklinio amžiaus vaikai gali pateikti patikimus parodymus, tik reikia užduoti tinkamai suformuluotus klausimus.

Ar vaikai dažniau meluoja, negu suaugusieji? Ar jie gali tiksliai atkurti įvykius? Kaip teisingai užduoti klausimus? Kaip prakalbinti vaiką, jeigu jis tyli? Kaip apklausti nepilnametį, kuris įtariamasis įvykdęs nusikaltimą? Į šiuos ir kitus aktualius klausimus siekėme atsakyti, rengdami metodines rekomendacijas.

2. VAIKŲ APKLAUSOS PROBLEMOS

Pastaraisiais metais žymiai padaugėjo atvejų, kai vaikai tampa įvairių nusikaltimų liudytojais ar patys nusikalsta. Neretai teisėsaugos pareigūnams tenka apklausti nepilnamečius, įtariamus padarius nusikaltimą. Tad nenuostabu, kad dabartinėje teisinėje sistemoje vis daugiau imama domėtis ir kalbėti apie vaikų apklausos ypatumus.

Pagal LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 str., *vaikas – tai asmuo, neturintis 18 metų*, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip.

2003 m. gegužės 1 dieną įsigaliojo naujasis Baudžiamojo proceso kodeksas (BPK) bei kitos teisės normos, reglamentuojančios vaikų liudytojų apklausą. Pavyzdžiui, naujajame BPK yra kelios nepilnamečių padėties baudžiamajame procese reglamentavimo naujovės, atitinkančios Jungtinių Tautų rezoliuciją Nr. 1997/30, kurioje teigiama, jog „liudytojams vaikams reikia paramos teisiniuose procesuose“.

Apklausiant jaunesnį kaip aštuoniolikos metų liudytoją, gali būti šaukiamas psichologas, kuris padeda apklausti nepilnamečių atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą (BPK 280 str. 1 dalis) arba „jei jaunesniam kaip aštuoniolikos metų liudytojui dėl apklausos teisme gali būti psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių, į teisiamąjį posėdį šis liudytojas nešaukiamas, o teisme balsu perskaitomi jo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui“ (BPK 280 str. 3 dalis). Be to, pažymima, kad „jaunesnis kaip aštuoniolikos metų liudytojas ar nukentėjęsysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Jų apklausos metu gali būti daromas vaizdo ir garso įrašas“ (BPK 186 str. 2 dalis).

Įstatymų ir teisės aktų pakeitimai, susiję su nepilnamečių apklausa, priimti siekiant gauti kiek galima patikimesnius parodymus tinkamai apklausiant vaikus bei apsaugoti juos nuo galimai traumuojančio poveikio dalyvaujant teisiniame procese. Kalbant apie vaikų apklausos ypatumus, svarbu atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, vaikai nėra suaugusieji: jų gebėjimai nuolat vystosi, kinta, tad skirtingo amžiaus vaikų apklausa bus skirtinga. Antra, yra paplitusi nuomonė, jog apklausa, atsižvelgiant į tai, ar vaikas – nukentėjęs, liudytojas ar įtariamasis, skiriasi, net jei apklausiami to paties amžiaus vaikai. Šiuos du apklausų aspektus aptarsime plačiau.

2.1. SKIRTINGO AMŽIAUS VAIKŲ GEBĖJIMAI

Lietuvos Respublikos įstatymuose, apibrėžiant vaikų amžių, išskiriamos dvi sąvokos: *nepilnametis* ir *mažametis*. Psichologinėje literatūroje bei kasdieninėje kalboje vartojamos tokios sąvokos kaip vaikystė, paauglystė, jaunystė arba ikimokyklinis amžius, pradinis mokyklinis amžius ir pan. Vaiko

Nepilnamečiu vadinamas asmuo iki pilnametystės, t.y. iki jam sueina aštuoniolika metų. *Mažamečiu*, baudžiamosios teisės prasme, laikomas asmuo, neturintis 14 metų.

vystymosi skirstymas į tam tikrus etapus padeda geriau suprasti, kas būdinga tam tikro amžiaus vaikams ir kaip efektyviausiai reikia elgtis, atsižvelgiant į vaiko amžių.

Teisiškai nepilnamečiu laikomas asmuo iki kol sulaukia pilnametystės, t.y. kol sukanka aštuoniolika metų (Civilinio kodekso II knygos 2.5 str. 1 d.). Remiantis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 str., asmuo, neturintis 18 metų, yra laikomas vaiku. Todėl šiose rekomendacijose „vaiko“ ir „nepilnamečio“ sąvokos bus vartojamos kaip sinonimai. Siekdami išryškinti jaunesnio amžiaus vaikų vystymosi ypatumus, vartosime sąvoką „*mažametis*“. Mažamečiu vadinamas asmuo iki keturiolikos metų amžiaus. Apibūdinami vyresnių vaikų (nuo 14 iki 18 metų) vystymosi ir apklausos ypatumus, vartosime sąvoką „*paauglystė*“.

Neužtenka vienos sąvokos, apibūdinančios vaikų vystymosi ypatumus. Vaikui augant, jo gebėjimai vystosi, pvz., 11 metų vaiko apklausa kokybiškai skiriasi nuo 8 metų vaiko apklausos. Paprastai vyrauja nuomonė, kad jaunesnio amžiaus vaikai nesugeba atskirti realaus ir vaizduotėje susikurto vaizdo, lengvai pasiduoda įtaigai, jais lengvai gali manipuliuoti piktavališkų paskatų turintis suaugęs žmogus. Dėl to pareigūnai klaidingai mano, kad vaikai gali duoti parodymus nuo 7-10 metų. Tačiau toks požiūris nesiremia mokslinių tyrimų rezultatais, kurie rodo, jog vaikai (net ir ikimokyklinio amžiaus) gali pateikti gana tikslų ir vertingą pasakojimą apie tai, kas su jais atsitiko. Todėl apklausiant vaikus būtina atsižvelgti į vaiko gebėjimus bei kaip ir kokiomis sąlygomis vaikas yra apklausiamas.

Lietuvos policijos pareigūnų nuomone, vaikai patikimai gali pradėti liudyti apytikriai nuo 9 metų (I. Čėsniėnė, 2004).

Toliau apžvelgsime vaikų vystymosi ypatumus, būdingus skirtingo amžiaus vaikams.

Iki ketverių metų vaikas pradeda suvokti, kad daiktas gali egzistuoti ir realiai, ir žodžio ar minties pavidalu. Pradeda suprasti kito žmogaus mintis ir jausmus, skirti „gera“ ir „bloga“, „teisinga“ ir „neteisinga“. Pavyzdžiui, nusižengęs šeimos taisyklėms jis gali susigėsti: nuleisti akis, panarinti galvą ar slėptis už kitų nugaros. Vaikas pradeda jungti praeities-dabarties-ateities įvykius į vieną grandinę. Jau apie trečiuosius gyvenimo metus vaikas supranta, kad kai kurie išgyvenimai buvo praeityje. Taip pat pradeda numatyti būsimus faktus, pavyzdžiui, vaikas gali nerimauti dėl bausmės ar nepritrimo. Ketverių metų vaiko kalba jau pakankamai turtinga, kad jis galėtų išreikšti savo išgyvenimus, tačiau jam dar gali kilti sunkumų atskiriant fantaziją nuo realybės. Jo kalbą gali būti sunku suvokti, nes vienai reikšmei nusakyti vaikas vartoja keletą žodžių. Žinoma, tokio amžiaus vaiko parodymai nėra išsamūs, kadangi vaiko dėmesys, atmintis ar mąstymas dar nėra taip gerai išvystyti kaip suaugusiojo. Tačiau, stebint ikimokyklinio amžiaus vaikus, nustatyta, jog jie, esant reikalui, sugeba susikaupti, prisiminti jiems patrauklias situacijos detales ir apie jas smulkiai papasakoti.

Nuo ketverių metų vaikas pradeda skirti spalvas, suvokti formas, objektus suvokti erdvėje ir laike. Pradeda formuoti laiko santykio suvokimas. Palaipsniui vaikas

ima atrasti priežasties-pasekmės ryšius, kurių suvokimas labai priklauso nuo suaugusiųjų paaiškinimų. Apie penktuosius metus vaikas pradeda suvokti savaitės dienas, tinkamai vartoti sąvokas „šiandien“, „vakar“, „šįryt“, „šįvakar“. Šio amžiaus vaikai save laiko visa ko centru, t.y. jiems dar sunku pamatyti įvykį kito žmogaus akimis. Dėl šios priežasties atsiranda vaikų kalbos netikslumas, kuris gali turėti įtakos ikimokyklinio amžiaus vaikų parodymų tikslumui. Be to, iki 6-7 metų vaikai mano, kad kiti žino tą patį, ką ir jie, todėl paprastai nesistengia kitam perduoti to, ką patys žino.

Penkerių metų mergaitės suvokimo pavyzdys:

- Jolita, ar turi brolių?
- Taip, jo vardas Matas.
- O ar tavo brolis Matas turi sesę?
- Ne.

Nuo šešerių – septynerių metų vaikai jau turi daugiau ar mažiau išvystytus gebėjimus tam tikrą laiko tarpą sutelkti dėmesį, suprasti instrukciją, geba atsiminti bei palyginti objektus tarpusavyje. Pradiniame mokykliniame amžiuje (6-7 – 10-11 m.) tobulėja vaiko mąstymas bei suvokimas, lavėja vaizduotė, dėmesys ir atmintis. Šio amžiaus vaikai pradeda spręsti realias problemas remdamiesi ne savo įsivaizdavimais, o priežasties-pasekmės ryšiais. Nors jie dar negali abstrakčiai mąstyti, t.y. mąstyti apie tai, kas yra nesusiję su jų patyrimu, tačiau į tam tikrus klausimus jie gali atsakyti, kai pateikiami pavyzdžiai ar su daiktais atliekami veiksmai (pvz., skaičiuojama ant pirštų).

Pvz., vaikas ima suprasti, kad per tam tikrą laiką kiškis, bėgdamas greičiau už lapę, nubėga toliau. Po to vaikas ima suprasti ryšį tarp atstumo ir laiko, t.y., jeigu abu dalyviai bėga tokiu pat greičiu, tai lapė, bėgdama ilgiau, nubėga toliau už kiškį.

Palaiptiesiems vis geriau suprantami laiko, erdvės, greičio ir atstumo tarpusavio ryšiai. Vaikas pradeda vis geriau suprasti kitų žmonių požiūrį, pamatyti įvykį kito žmogaus akimis; geba atsakyti į klausimus, kodėl, jo nuomone, draugas vienaip ar kitaip pasielgė.

Dažnai teisinė sąvoka „nepilnametis“ yra sutapatinama su sąvoka „paauglys“. Manoma, jog paauglystė prasideda *nuo 12–14 m.* Tai etapas, kai pereinama į suaugusiųjų amžių, pereinamasis laikotarpis, kuris yra sudėtingas tiek patiems vaikams, tiek ir aplinkiniams. Nėra vieno sutarimo, kada baigiasi paauglystė. Paprastai manoma, jog vaikas tampa suaugusiuoju sulaukęs aštuoniolikos metų amžiaus.

Paauglystėje vyksta daug pokyčių – tiek fizinių, tiek socialinių, tiek psichologinių. Šio amžiaus vaikai nebenori būti maži, siekia savo teisių praplėtimo, didesnio savarankiškumo. Paaugliai tampa labai jautrūs kitų nuomonei apie išvaizdą, gebėjimus. Ryskėja seksualinis potraukis. Pradedama maištauti prieš visuomenėje ar šeimoje nustatytas elgesio normas. Paauglystėje būdinga nuotaikų kaita be jokios suaugusiajam suprantamos priežasties.

Paauglystėje taip pat būdinga rizika pasireikšti nusikalstamam elgesiui. Pradedama rūkyti, vartoti alkoholį, neretai išbandomi ir narkotikai. Pagrindinis paauglių ir jaunuolių poreikis – išsivaduoti iš suaugusiųjų kontrolės. Tėvų autoritetą keičia

bendraamžių autoritetas. Todėl paauglys gali nusikalsti vien dėl to, kad taip elgiasi jo draugai.

Paauglystėje didėja gebėjimas abstrakčiai mąstyti, t.y. palaiptams nutolstama nuo savo asmeninės patirties, įgyjama savybė suprasti ir kelti klausimus įvairiose gyvenimiškose situacijose. Nors paaugliai gali suprasti kito žmogaus požiūrį bei „pamatyti“ situaciją kito asmens akimis, tačiau jie mano, kad jų asmeninis patyrimas yra unikalus. Paaugliai ne tik suvokia realybę, tai, kaip viskas vyko iš tikrųjų, bet pradeda svarstyti įvairias įvykio galimybes („Kas būtų buvę, jei...?“). Susikuria įsivaizdavimą, kaip viskas *turėtų būti*. Dėl šios priežasties paaugliai kartais jaučiasi kalti dėl to, kas jiems atsitiko, arba jiems atrodo, kad galėjo išvengti tam tikro nusikaltimo ar baumės (pvz., gali sakyti: „Jei tik aš būčiau pasipriešinusi, ...“, „Jei tas žašinas nebūtų prasitaręs, ...“).

Paauglių žodynas daug platesnis nei mažesnių vaikų. Jų kalba spalvingesnė, turtingesnė, atsiranda tam tikrų kitų amžiaus grupių nevarojamų žodžių (paauglių žargonas). Todėl apklausos metu, siekiant gauti kuo tikslesnius parodymus, būtina išsiaiškinti atskirų žodžių prasmes (pvz.: „pričiuožus“, „tratintis“, „lašadka“, „kislotnas“ ir kita).

Atsižvelgdami į vaikų amžių, aptarsime pagrindinius vaikų vystymosi ypatumus, kurie yra reikšmingi vykdant apklausas. Tačiau reikėtų atsiminti, kad faktinis vaiko amžius dar nereiškia, kad vaikas iš tiesų turi vienus ar kitus pažintinius gebėjimus. Kiekvieno vaiko vystymasis individualus, todėl yra nusakomos tik bendros tam tikro amžiaus vaikų vystymosi ypatybės. Gali būti, kad vienas vaikas sugeba daugiau, o kitas mažiau, palyginti su bendraamžiais. Vykdamas vaikų apklausas, labai praverčia vaiko gebėjimų įvertinimas (žr. Kontakto užmezgimas su nepilnamečiu). Kartais būtinos psichologo specialisto ar psichologo eksperto išvados bei rekomendacijos, kaip apklausti vaiką (žr. Specialistų dalyvavimas apklausoje). Specialistų vertinimas ir dalyvavimas apklausiant specialiujų poreikių vaikus taip pat būtinas (žr. Specialiųjų poreikių vaikų apklausa).

2.2. VAIKŲ GEBĖJIMAI IR PARODYMŲ TIKSLUMAS

2.2.1. Atmintis

Tiriant nusikaltimą liudytojo pateikiama informacija yra labai svarbi įrodomoji priemonė. Todėl vaiko gebėjimas tiksliai prisiminti ir papasakoti su nusikaltimu susijusias detales neabejotinai turi reikšmės tiriamos bylos baigčiai. Tačiau tiek vaikų, tiek suaugusių liudytojų parodymai ne visada būna tikslūs. Tai lemia keletas priežasčių.

Pirma, tuo metu, kai daromas nusikaltimas, įvykį stebėjęs žmogus dažniausiai nežino, kokia informacija bus svarbi vėliau. Paprastai jis atkreipia dėmesį į jam svarbius dalykus ir nuo to priklauso, ką jis prisimins po įvykio. Vaikams ir suaugu-

siems įvairūs dalykai gali būti skirtingai svarbūs. Be to, vaikai (ypač ikimokyklinio amžiaus) atkreipia dėmesį į bendrus, tipiškus įvykių aspektus.

Antra, informacijos įsiminimas iš dalies priklauso nuo asmens ankstesnių žinių ir įgytos patirties, kuri turi įtakos įvykio suvokimui. Žinios ir patirtis, kaip ir atminties galimybės, įgyjamos augant, todėl paauglio arba suaugusiojo gebėjimas liudyti yra geresnis nei mažamečio. Nors jaunesni vaikai ir pateikia trumpesnius pasakojimus apie praeities įvykius nei paaugliai arba suaugusieji, jų pasakojimai gali būti gana tikslūs. Nustatyta, kad jau trejų - ketverių metų vaikai geba gerai prisiminti jiems asmeniškai svarbių įvykių epizodus, kurie įvyko prieš vienerius ar dvejus metus. Vaiko kalbiniai įgūdžiai įvykio metu yra labai svarbūs situacijos ar įvykio išsaugojimui atmintyje. Jei vaikas įvykio metu gali žodžiais nupasakoti savo išgyvenimus, tai jis tą įvykį galės prisiminti ir po kelerių metų. Svarbiau yra tai, kad informacija, kurią vaikai turi atkurti, būtų jiems asmeniškai reikšminga arba kuo nors išsiskirianti.

Trečia, *atsiminimo apie praeities įvykius tikslumas labai priklauso nuo užduodamų klausimų pobūdžio ir pateikiamų užuominų.* Tyrimais nustatyta, jog laisvų pasakojimų tikslumas nesiskiria nuo to, ar pasakoja vaikas, ar suaugęs žmogus. Skirtumų atsiranda užduodant klaidingą atsakymą menančius klausimus. Be to, tiriant nusikaltimą vaikas būna apklausiamas keletą kartų, o tai dažnai lemia skirtingus jo pasakojimus apie įvykį. Tokie neatitikimai liudijimuose keletą kartų apklausiant vaiką turi lemiamą neigiamą įtaką bylos baigčiai, nes priimamas sprendimas, jog parodymai nepatikimi, kadangi tyrimo eigoje buvo keičiami.

2.2.2. Kalbiniai gebėjimai

Kai kurie pareigūnai įsitikinę, kad vaikų pasakojimai turi prilygti suaugusiųjų pasakojimams. Iš tiesų, nors dauguma penkerių metų vaikų ištaria garsus panašiai kaip suaugusieji, tačiau jų kalbiniai gebėjimai dar tik vystosi. Kai kurios gramatinės žinios yra įgyjamos tik apie dešimtuosius gyvenimo metus (pvz., neveikiamosios rūšies vartojimas: „Pinigai buvo pagrobti iš banko“). Vaikų pasakojimams trūksta aprašomųjų detalių (būdvardžių, prieveiksmių), jų pasakojimai yra nerišlūs. Be to, vaikai kartais vartoja tokius žodžius, kurių nesupranta arba supranta blogai. Reikia pažymėti ir tai, jog kai kurių ikimokyklinio amžiaus vaikų kalba dažnai būna neartikuliuota, todėl pasitaiko tarties klaidų. Apklausiant mažamečius kyla pavojus, kad jų pasakojimus suaugusieji supras neteisingai. Dėl to pareigūnai gali užduoti klaidinančius klausimus, susijusius ne su įvykiu, o su pareigūnų įsivaizdavimu apie įvykį.

Vaikai ne visada supranta užduodamų klausimų prasmę, ypač jei klausimai suformuluoti sudėtingai ar pateikiami keli klausimai iš karto. Vaikai linkę pateikti atsakymą į klausimą net ir tais atvejais, kai nesupranta klausimo ar nežino atsakymo. Tai dažna nesukalbėjimo priežastis, trukdanti vaikams pateikti tikslūs parodymus. Pavyzdžiui, stebint teismo posėdžius buvo nustatyta, kad teisininkai linkę užduoti vaikams sudėtingus klausimus, nes nežino, kaip ir kokius klausimus galima užduoti

vaikams. Dėl šių priežasčių pareigūnams apklausiant vaikus rekomenduojama nevartoti teisinės kalbos, tarptautinių žodžių, sudėtingų sąvokų ar sudėtingų sakinių konstrukcijų. Kalbant su vaikais patartina vartoti žodžius, kurie yra paprasti ir orientuoti į veiksmo apibūdinimą. Tiksliausi vaikų prisiminimai yra apie veiksmus, o mažiausiai tikslūs – apie aplinkos detales, todėl atliekant vaikų apklausą daugiausia dėmesio reikia skirti būtent veiksams (t.y. „Kas vyko?“, „Kaip vyko?“ ir pan.), ypač tiems, kurie tiesiogiai susiję su vaiku. Ikimokyklinio amžiaus vaikai dėl nepakankamo žodyno pasakodami dažnai naudojami gestais bei mimika. Tokio amžiaus vaikams gali būti lengviau parodyti, nei pasakyti žodžiais (pvz., parodyti kūno vietas, kurios buvo liečiamos, nei jas įvardinti žodžiais). Apklausos metu pareigūnai turėtų fiksuoti ne tik tai, ką vaikas pasako, bet ir kūno kalbą (kaip vaikas pasakoja, ką rodo ir pan.).

Kita priežastis, kodėl suaugusieji gali nesuprasti vaiko, yra tam tikri vaikų pasakymai. Pavyzdžiui, vaiko pasakymas: „Jis mane visą laiką mušė“ nebūtinai gali reikšti tai, jog kaltinamas asmuo jį dažnai mušė. Kai kuriems vaikams užtenka vieno įvykio, kad pasakytų „Jis visada...“.

Sunku išivaizduoti apklausą, kurioje nebūtų klausimų apie tai, kokio amžiaus, ūgio buvo asmuo X, kaip ilgai truko tam tikras veiksmas, kada jis vyko. Kasdieniniame gyvenime suaugusieji girdi, kaip vaikai vartoja žodžius „senas“, „trumpas“, „minutė“, „šimtas“, „vakar“ ir pan. Tačiau šių žodžių vartojimas nebūtinai reiškia, kad vaikas tiksliai supranta jų reikšmę. Tai dažnai pamiršta vaiką apklausiantys pareigūnai, užduodami tokius klausimus: „Ar ji vyresnė už mane?“, „Ar jis tokio ūgio kaip aš?“, „Tai įvyko vakar?“. Tokie klausimai ikimokyklinio ir pradinio mokyklinio amžiaus vaikams gali būti sudėtingi. Gebėjimas pateikti informaciją apie tai, kada ar prieš kiek laiko kažkas atsitiko, kiek ilgai tęsėsi tam tikras veiksmas, įgyjamas tik nuo 8-10 metų. Todėl, jei vaikas vartoja tokias frazes kaip „prieš du mėnesius“, „minutė“, „tai atsitiko penktadienį“, „pavasarij“ ir pan., būtina aiškintis toliau, ką vaikas turėjo galvoje taip sakydamas. Siekiant apklausoje išsiaiškinti įvykio laiką, rekomenduojama kaip atskaitos tašką pasirinkti kokį nors svarbų vaiko gyvenimo įvykį (gimtadienį, kitą šventę). Šiuo atveju net ikimokyklinio amžiaus vaikai gali tiksliau pasakyti, kada atsitiko konkretus įvykis, pavyzdžiui, ar prieš Kalėdas, ar po Kalėdų.

2.2.3. Vaizduotė

Anksčiau paplitusi neigiama nuostata dėl vaikų parodymų patikimumo buvo grindžiama įsitikinimu, kad vaikų fantazija yra labai laki ir kad jie negali atskirti realybės nuo mintyse susikurtų vaizdų. Tačiau pastarųjų dešimtmečių tyrimų rezultatai šios nuostatos nepatvirtino. Pasirodo, kad *vaikų ir suaugusiųjų vaizduotė yra daug panašesnė nei buvo manyta iki šiol*. Pavyzdžiui, jau 6 metų vaikai gali visiškai atskirti prisiminimus apie realius įvykius nuo prisiminimų apie išgalvotus dalykus, bet tik tuomet, jeigu jie nebuvo paveikti įtaigos. Be to, atskirti šiuos dalykus jiems sekasi blogiau nei suaugusiesiems, nes pastarieji turi didesnę realybės vertinimo patirtį.

Kalbant apie vaiko gebėjimą atskirti realybę nuo fantazijos, *reikėtų akcentuoti ne vaiko fantazavimą, o jo nepakankamą gebėjimą atskirti tikrus įvykius nuo įteigtų*, ypač jei šie įvykiai yra labai panašūs tam tikromis detalėmis. Dažnai pareigūnui gali būti sunku nustatyti, iš kur vaikas gavo informaciją – ar jis pats matė, ar kas nors jam apie tai sakė. Tai vadinama informacijos šaltinio nustatymo problema.

Informacijos šaltinio nustatymas – tai toks procesas, kurio dėka žmogus sprendžia apie tai, kaip buvo įgyta informacija.

Pareigūnams sunkiausiai gali būti patikėti vaiku, kuris pasakoja apie patirtą seksualinę prievartą. Nesvarbu, kokia neįtikėtina gali pasirodyti situacija, vaikai tokių situacijų nesukuria „iš niekur“. Be seksualinės prievartos fakto, galima kalbėti ir apie įtaką iš šalies. Pvz., vykstant skyryboms ir tėvams negalint susitarti dėl vaiko gyvenamosios vietos, mažametis gali kalbėti mamos žodžiais sakydamas, ką „blogo“ tėvelis su juo darė bendrų maudynių metu.

2.2.4. Stresas

Teisinės apklausos yra išskirtinis ir didelį nerimą keliantis įvykis vaiko gyvenime. *Patiriamas stresas apklausos metu gali sumažinti vaiko pasakojimo tikslumą ir didinti jo įtaigumą*, kai vaikas gali teigiamai atsakyti į klausimą ne todėl, kad taip iš tiesų vyko, bet norėdamas išvengti kitų klausimų ir kuo greičiau baigti apklausą. Vaiko patiriamas stresas taip pat yra susijęs su apklausų skaičiumi. Pavyzdžiui, pirmoji apklausa vaikui gali kelti didelį nerimą. Vaikas, kuris jau buvo apklausiamas keletą kartų, palyginti su vaiku, kuris dar nė karto nedalyvavo apklausoje, atėjęs į pareigūno kabinetą gali jausti mažesnę nerimą. Kitos apklausos bus mažiau stresinės tik tuo atveju, jei per pirmas apklausas buvo sumažintas vaiko nerimas ir užmezgtas geras kontaktas su pareigūnu. Priešingu atveju vaikas tik dar labiau bijos ateiti į apklausą ir bendrauti su pareigūnu.

Manoma, kad stresas daro nevienodą įtaką skirtingiems atminties procesams – įsiminimui (patiriamas stresas įvykio metu), saugojimui ir atkūrimui (stresas apklausos metu). Yra nuomonių, jog įsiminimo metu nedidelis stresas gali padėti geriau įsiminti informaciją, tuo tarpu *stresas, patiriamas apklausos metu, gali trukdyti atsiminti įvykio detales*. Apklausą vykdančiam pareigūnui privalo žinoti, kad apklausos metu vaikas gali išgyventi stresą, jausti stiprų nerimą dėl įvairiausių dalykų. Šis pavojus didžiausias kontakto užmezgimo metu, prašant vaiką papasakoti apie nusikaltimą, kai vaikui kelis kartus pakartojami tie patys klausimai, ilgai tikslinamos tos pačios detalės. Todėl, siekiant sėkmingos vaiko apklausos, tikslų parodymų, būtina ne tik mokėti užduoti tinkamus klausimus, bet ir mokėti įveikti vaiko nerimą.

2.2.5. Gebėjimas sąmoningai meluoti

Daug dėmesio vertinant vaikų parodymų tikslumą yra skiriama motyvams, skatinantiems vaikus sąmoningai iškreipti tiesą. Anksčiau buvo manoma, kad maži vaikai nemoka meluoti, nes šiam veiksmui atlikti jiems trūksta gebėjimų. Tačiau pastarųjų dešimtmečių tyrimų rezultatai rodo, kad *jau ikimokyklinio amžiaus vaikai gali sąmoningai meluoti* (pvz., dauguma keturmečių jau turi tam tikrą supratimą apie tai, kas yra melas ir kas yra tiesa).

Galima išskirti pagrindinius vaikų melo motyvus:

- 1) bausmės vengimas;
- 2) žaidimo kontekstas (pvz., vaikas, norėdamas žaisti toliau, meluoja mamai sakydamas, kad jis dar nenori valgyti);
- 3) pažado laikymasis (siekiant apsaugoti mylimą žmogų);
- 4) asmeninių tikslų siekimas (pvz., atlygio, priėmimo į grupę ir pan.).

Reikia pažymėti, kad šie motyvai yra nevienodai stiprūs. Šiuo požiūriu ypač išsiskiria pažado laikymasis. Pavyzdžiui, pradinio mokyklinio amžiaus vaikai yra gana pastabūs, todėl, būdami kieme su draugais, jie dažnai labai gerai žino, ką veikia vyresnieji paaugliai, nusimano apie jų tarpusavio santykius. Taigi turi pakankamai įdomios informacijos, kuri galėtų būti naudinga pareigūnams. Tačiau vaikams būdinga tai, kad jie stengiasi išsaugoti paslaptį, o skundikai yra visų smerkiami. Vaikai taip pat gali nepapasakoti svarbios informacijos apie suaugusiojo nusižengimus arba netinkamus veiksmus, jeigu šis jo apie tai paprašė. Dažniausiai taip atsitinka, todėl kad vaikas nenori, jog suaugusysis turėtų kokių nors problemų ir dėl to saugo paslaptį.

2.2.6. Įtaigumas

Dažnai vaikų parodymais abejojama tik todėl, kad jie yra pernelyg jautrūs aplinkinių poveikiui arba įtaigai. Sąvoka „įtaigumas“ dažnai yra vartojama aiškinant įvairius reiškinius: pradedant pasidavimu hipnozei ir baigiant paprasčiausiu patiklumu. Tačiau nusikaltimų tyrimo kontekste ši sąvoka paprastai vartojama apibūdinant žmogaus polinkį priimti klaidingą informaciją.

Yra išskiriami du pagrindiniai įtaigumo tipai:

- 1) klaidingos informacijos atkūrimas po tam tikro laiko tarpo. Šiuo atveju klaidinga informacija pateikiama po įvykio, tačiau prieš žmogaus apklausą. Apklausiamo asmens įtaigumo laipsnis priklausys nuo to, kiek klaidingos informacijos jis įterps į savo pasakojimą;
- 2) tiesioginis klaidingos informacijos priėmimas. Kalbant apie šį įtaigumo tipą, dažnai vartojamas pavadinimas „apklausos įtaigumas“, kadangi įtaiga vyksta apklausos metu pareigūnui uždavus klausimus, kurie mena klaidingą atsakymą. T.y. žmogus pirmą kartą gauna klaidingą informaciją per apklausą ir jis turi ją patvirtinti arba atmesti.

Daugelio ankstesniųjų įtaigumo tyrimų rezultatai liudija, kad vaikai dėl savo vystymosi ypatumų yra įtaigesni nei suaugusieji. Tačiau jie nebūtinai visada yra labai įtaigūs: kai kada net ikimokyklinukai gali labai tiksliai papasakoti apie patirtus įvykius ir nepriimti ar pasipriešinti įtaigai iš šalies. Taip pat pažymėtina ir tai, kad įtaigus klausinėjimas daro poveikį ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems.

Įtaigos poveikis vaikų parodymų tikslumui labiausiai tikėtinas, jei:

- a) laiko tarpas tarp apklausos ir buvusio nusikaltimo yra didelis;
- b) įteigiama informacija vaikui atrodo tikėtina, galėjusi realiai įvykti;
- c) vaiko apklausos procedūra buvo atliekama netinkamai.

Vaikui augant ir bręstant įtaigumas palaipsniui mažėja ir keičiasi. Ikimokyklinio ir pradinio mokyklinio amžiaus vaikams didelę įtaką turi šeimos nariai; apie dešimt-uosius metus vaikams labai svarbi tampa bendraamžių nuomonė. Dažnai paaugliai gali nesugebėti priešintis savo draugų įtaigai. Be to, reikia turėti omeny, kad įtaigumas labai sustiprėja veikiant alkoholiui, narkotikams ar vaistams.

2.3. KITŲ VEIKSNIŲ ĮTAKA APKLAUSIANT VAIKĄ

Netiksliems nepilnamečių parodymams turi įtakos ne tik jų gebėjimų ypatumai, bet ir išoriniai veiksniai. Pastariesiems dažniausiai yra priskiriami veiksniai, susiję su pareigūnu ir aplinka. Panagrinėsime plačiau kiekvieną iš jų.

2.3.1. Pareigūno įtaka

Vaikus apklausti turėtų pareigūnai, turintys ne tik teisinių, bet ir specializuotų psichologijos žinių. Tačiau kvalifikuotų pareigūnų Lietuvoje trūksta. Be to, vaikų apklausas atlieka pareigūnai, kurie tiria ir kitas bylas. Jų darbo krūvis yra didelis, o laikas, skiriamas bylos tyrimui - ribotas. Tokios sąlygos blogina jų darbo kokybę. Atsižvelgiant į tai, didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas byloms, kuriose dalyvauja vaikai, nes priešingu atveju bus sunku pasiekti sėkmingų rezultatų.

Ikiteisiniame tyrime vaikus būtina apklausti iškart po to, kai policija gauna pranešimą apie nusikaltimą, kurio liudytojas yra (ar gali būti) vaikas. Apklausų skaičius turi būti kiek įmanoma mažesnis. Rekomenduojama atlikti vaiko apklausos vaizdo įrašą, kuris galėtų būti naudojamas ir kaip įrodomoji priemonė teisme. Žinoma, jei nauja apklausa sudarys galimybę iš esmės pagerinti bylos tyrimą, tai ją geriau atlikti, nei iš viso nutraukti tyrimą. Jei tyrimo tikslas yra supažindinti naujus tyrimo dalyvius su vaiko parodymais, tuomet užtektų ir apklausos vaizdo įrašo.

Galimą pareigūno neigiamą įtaką vaiko apklausos rezultatams paanalizuosime plačiau, aptardami pareigūno užduodamus klausimus, apklausų metu naudojamas papildomas priemonės, asmenybės nuostatas, pareigūno statusą.

2.3.1.1. Klausimų formulavimas

Tinkamas klausimų formulavimas yra vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių vaiko pasakojimo tikslumą. Vaiko pasakojimas priklauso nuo to, kaip pareigūnas formuluoja klausimus bei ar klausimai yra kartojami tos pačios ar vėlesnių apklausų metu.

Mokslinėje literatūroje klausimai dažniausiai skirstomi į atvirus ir uždarus. Atviri klausimai suteikia apklausiamam asmeniui galimybę pateikti „savo“ atsakymą, juose nėra pateikiamos atsakymų alternatyvos, pvz., „Kas nutiko po to?“, „Ką tu darei tuo metu?“. Uždari klausimai yra tokie, kuriuose yra pateikiami vienas ar keletas atsakymų variantų. Uždarų klausimų spektras yra gana platus, tačiau pats paprasčiausias uždaro klausimo pavyzdys yra „taip-ne“ klausimai, t.y. klausimai, į kuriuos atsakymas gali būti tik „taip“ arba „ne“. Pavyzdžiui, „Ar tu matei užpuoliką?“, „Ar jis tau trenkė kumščiu per veidą?“. Tyrimais yra įrodyta, kad atviri klausimai suteikia daugiau laisvės apklausiamam asmeniui. *Atsakymai į atvirą klausimą dažnai yra žymiai informatyvesni nei į uždarą klausimą. Tuo tarpu dažnas uždarų klausimų uždavimas sumažina vaikų pasakojimų tikslumą. Žinoma, apklausos metu dažniausiai neįmanoma surinkti visos reikiamos informacijos tik atvirų klausimų pagalba. Todėl kartais ir uždarų klausimų taikymas gali suteikti patikimos informacijos apie įvykį, tačiau svarbu, kad uždaro tipo klausimai būtų naudojami saikingai.*

Plačiau apie tai, kokius, kada ir kaip klausimus užduoti apklausiant vaiką, žiūrėkite skyriuje *Tinkami ir netinkami klausimai*.

2.3.1.2. Pareigūno statusas

Nustatyta, kad pašnekovo statusas arba autoritetas gali turėti įtakos pateikiamos informacijos suvokimui. Tai ypač svarbu žinoti pareigūnams, bendraujantiems su vaikais. Kadangi vaikai dažnai priima suaugusiuosius kaip autoritetingus asmenis, jų kompetencija jie paprastai pasitiki labiau nei savo prisiminimais. Dėl to vaikams didesnę įtaką gali turėti suaugusiojo, o ne kito vaiko pateikta informacija. Be to, ikimokyklinio amžiaus vaikai dažnai remiasi nuostata, kad klausimus užduodantis asmuo šiaip ar taip žino, kas atsitiko. Ir kuo labiau vaikai abejoja savo prisiminimais, tuo labiau jie linkę perimti klausinėjančio asmens požiūrį.

Šiuos teiginius galima pagrįsti tuo, kad vaikai dažnai suvokia suaugusiuosius kaip gerus pokalbių partnerius, sakančius tiesą ir neapgaudinėjančius. Savo ruožtu vaikai taip pat siekia būti bendradarbiaujantys ir padedantys suaugusiajam: jie pateikia tokią informaciją, kurios, jų nuomone, suaugusiam žmogui reikia. Kai vaikams užduodamas tas pats klausimas daugiau nei vieną kartą, jie dažnai atsako kitaip. Manoma, kad vaikai gali interpretuoti pakartotą klausimą taip: „Pirmą kartą aš pateikiau neteisingą atsakymą, vadinasi, kad būčiau geras bendravimo partneris, turiu pateikti naują informaciją“. Dėl tos pačios priežasties vaikai siekia atsakyti į suau-

gusiųjų klausimus netgi tada, kai klausimai yra keisti. Pavyzdžiui, net kai klausiama tokio absurdiško dalyko: „Ar pienas yra didesnis už vandenį“, dauguma 5–7 metų vaikų retai atsako „nežinau“. Taigi, norėdami nusileisti arba įtikti autoritetingam suaugusiajam, vaikai gali siekti priderinti savo atsakymus prie klausimų turinio, o ne pateikti tikrąsias savo žinias apie įvykį.

2.3.1.3. Šališkumas

Šališkas pareigūnas laikosi išankstinės nuostatos, kad tam tikras įvykis, apie kurį jis klausinėja, iš tikrųjų įvyko. Atitinkamai apklausa pakrepiama taip, kad apklausiamasis maksimaliai atskleistų tokius faktus, kurie atitinka pareigūno lūkesčius. Šis fenomenas ypač pasireiškia apklausiant ne vieną, o daug nepilnamečių. Be to, šališkas pareigūnas siekia gauti ne tik jo poziciją patvirtinančius įrodymus, bet ir nori išvengti tam prieštaraujančių faktų. Pavyzdžiui, toks pareigūnas gali neabejoti vaiko pasakojimo, jei šis sutampa su iškeltomis prielaidomis, tikrumu. Tačiau jeigu vaiko pasakojimas nenuoseklus, jame daug prieštarigų faktų, jie greičiausiai bus ignoruojami arba interpretuojami taip, kaip pareigūnui yra palankiau. Dažnas tokios apklausos rezultatas – vaiko parodymų sutapimas su šališko pareigūno įsivaizduojamu įvykio scenarijumi.

Pareigūno šališkumas gali pasireikšti įvairiais būdais. Pirma, toks pareigūnas dažniausiai *užduoda labai konkrečius, uždarus klausimus*, o ne atvirus. Kaip jau minėjome anksčiau, ši klausinėjimo strategija yra netinkama, nes vaikų atsakymai į atvirus klausimus yra tikslesni nei į uždarus klausimus.

Antra, šališkas pareigūnas *dažnai pakartoja uždarus klausimus*. Kaip liudija tyrimų rezultatai, vaikų parodymų tikslumas sumažėja ne tik tada, kai užduodami uždari klausimai, bet ir tada, kai šie klausimai yra pakartojami tos pačios arba kitų apklausų metu. Šiuo atveju manoma, kad vaikai yra linkę pakeisti savo atsakymus, nes nori pateikti pareigūnui tokią informaciją, kokią, jų nuomone, jis tikisi išgirsti.

Trečia, šališkas pareigūnas paprastai *sukuria tam tikrą emocijų apklausos atmosferą* naudodamasis subtiliomis žodinėmis arba nežodinėmis išraiškos priemonėmis, kurioms vaikai ypač jautrūs. Jeigu pareigūnas apklausos metu yra draugiškas, liudytojai rečiau keičia savo parodymus, palyginti su tais, kuriuos apklausia griežtas ir atsirobojęs pareigūnas.

Ketvirta, šališkas pareigūnas *dažniau taikys apklausoje įtaigias priemones*. Prie įtaigių apklausos priemonių galima būtų priskirti anatomiskai tikslias lėles, jeigu jos taikomos netinkamu būdu, skatinimus vaiką įsivaizduoti tam tikras situacijas, klausiant „Kas būtų, jeigu būtų...“. Pvz., „Tarkim, tu ateini į kambarį, kur įvyko nusikaltimas ...“, „Įsivaizduok, kad tu dabar esi tas nusikaltėlis. Ką tu būtum galėjęs matyti būdamas jo vietoje?“. Pastarasis pavyzdys iliustruoja vieną iš pažintinės apklausos, populiarios užsienio šalyse, etapų, tačiau jis skirtas suaugusiems liudytojams ir visiškai netinka apklausiant nepilnamečius, nes skatina juos fantazuoti.

2.3.2. Aplinkos įtaka

Vaikų parodymų tikslumas priklauso ne tik nuo paties vaiko, apklausiančio pareigūno, bet ir nuo aplinkos, kurioje vyksta apklausa. Plačiau aptarsime apklausos vietas bei žmonių, dalyvaujančių apklausose, skaičiaus įtaką nepilnamečių parodymų tikslumui.

2.3.2.1. Apklausos vieta

Pati vieta, kurioje apklausiamas vaikas, nesvarbu, ar tai būtų pareigūno kabinetas, ar teismo salė, vaikui gali kelti neigiamus jausmus ir mažinti jo parodymų tikslumą. Pagrindinis reikalavimas, apklausiant nepilnamečius, yra saugumo užtikrinimas. Tyrimų rezultatai rodo, kad jauki aplinka, kurioje nepilnametis (net ir įtariamasis!) jaučiasi gerai ir saugiai, padeda užmegzti geresnį kontaktą ir gauti tikslesnius parodymus.

Tikrai nereikėtų nepilnamečių apklausinėti mokyklose, nes tuo metu jie gali nerimauti dėl to, ką apie juos pagalvos draugai. Kartais policijos komisariatuose ar nuovadose dėl patalpų trūkumo vaikai apklausiami tiesiog koridoriuose ar kabinetuose šalia kitose bylose dalyvaujančių liudytojų ir įtariamųjų. Labai svarbu, kad nepilnametis liudytojas ar nukentėjęsysis, laukdamas apklausos koridoriuje, nesusidurtų su įtariamoju. Plačiau, kaip tinkamai paruošti kabinetą nepilnamečio apklausai, žiūrėkite skyriuje *Apklauskos aplinkos paruošimas*.

2.3.2.2. Žmonių skaičius

Tyrimų rezultatai rodo, kad, didėjant apklausoje dalyvaujančių asmenų skaičiui, vaikų parodymų tikslumas mažėja. Siekiant apsaugoti vaiką nuo pašalinių asmenų įtakos bei įgyti jo pasitikėjimą, nepilnametis apklausos kambaryje gali būti paliekamas vienas su ikiteisminio tyrimo pareigūnu, o visi kiti proceso dalyviai gali stebėti apklausą iš gretimos patalpos per vienpusio matymo stiklą ar monitoriaus ekrane.

Siekiant sumažinti apklausoje dalyvaujančių asmenų įtaką, būtina, kad nė vienas iš apklausoje dalyvaujančių asmenų nebūtų įtariamasis padaręs nusikaltimą ir/arba kad pašalinio asmens dalyvavimas nesumažintų vaiko noro pasakoti.

Dažnai pakartotines nepilnamečių apklauskas atlieka skirtingi pareigūnai. Siekiant nuoseklesnių ir tikslesnių parodymų, reikėtų vengti pernelyg didelės pareigūnų kaitos.

2.4. VAIKO - PAŽEIDĖJO, NUKENTĖJUSIOJO, LIUDYTOJO - APKLAUSA

Yra išskiriamos baudžiamojo proceso dalyvių grupės: liudytojai, nukentėjusieji ir įtariamieji/pažeidėjai. Bendrąja prasme, visi proceso dalyviai yra liudytojai, t.y. asmenys, žinantys „kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių“ (BPK 78 str.).

Reikia pažymėti, kad pagal Lietuvos Respublikos įstatymus baudžiamojon atsakomybėn galima patraukti asmenis nuo 14 metų amžiaus. Tuo tarpu nukentėjusieji bei liudytojai gali būti ir mažamečiai. Tačiau, nesvarbu, koks būtų apklausiamo nepilnamečio statusas byloje - liudytojas, nukentėjusysis ar pažeidėjas – pagrindiniai apklausos principai lieka tie patys: kontakto užmezgimas, vaiko gebėjimų vertinimas, klausimų formulavimas ir kt.

Yra du svarbūs aspektai, į kuriuos būtina atkreipti dėmesį vykdant apklausą: motyvacija duoti parodymus ir antrinė žala teisinių procedūrų metu. Jie priklauso nuo vaiko statuso baudžiamajame procese.

Įtariamieji ar pažeidėjai, palyginti su kitais proceso dalyviais, turi žemiausią motyvaciją duoti teisingus parodymus, yra linkę iškreipti faktus, nes yra suinteresuoti sau palankia tyrimo baigtimi. Būtina kreipti dėmesį ne tik į parodymų turinį, bet ir išsiaiškinti, kas skatina nepilnamečių duoti klaidingus parodymus. Tai gali būti suinteresuotų suaugusių asmenų įtaka, vaikas gali bijoti keršto ar bausmės, jam gėda prisipažinti ir kt.

Kalbėdami apie nukentėjusiuosius, turime atsižvelgti į vaikų patiriamą antrinę žalą teisinių procedūrų metu. Pirmą kartą žalą nukentėjusysis patiria nusikaltimo metu. Pakartotiniai neigiami jausmai gali kilti prisimenant ir pasakojant apie patirtą įvykį, akis į akį susiduriant su nusikaltėliu ir pan. Antrinė žala pablogina vaiko prisiminimus apie įvykį ir sumažina parodymų tikslumą. Siekiant gauti patikimesnius vaikų parodymus, jie gali būti apklausiami specialiai įrengtuose apklausos kambariuose. BPK yra įtvirtinta nuostata, kad nepilnamečiai paprastai apklausiami vieną kartą, nepilnamečiams duodant parodymus teisme, įtariamasis gali būti išvedamas iš teismo salės ir kt.

3. NEPILNAMEČIŲ APKLAUSA

Pagrindiniai ikiteisminio tyrimo pareigūno, atliekančio vaiko apklausą, tikslai yra:

- gauti informacijos apie tiriamą nusikaltimą,
- užtikrinti, kad apklausos metu vaikui nebūtų pakartotinai daroma žala.

Šie tikslai yra bendri, nepriklausomai nuo to, ar apklausiamas vaikas yra įtariamasis, nukentėjusysis ar liudytojas. Žinoma, yra tam tikrų skirtumų, ar apklausiamas nukentėjęs, ar įtariamasis vaikas. Svarbiausia, kad nepilnamečiui nebūtų taikomi tie patys apklausos ir bendravimo standartai, kaip ir suaugusiems. Todėl šiame skyriuje pirmiausia apžvelgsime bendruosius vaikų apklausos ypatumus. Aptarsime, kokie etapai sudaro vaikų apklausą, kaip tinkamai jai pasiruošti, ką reikia padaryti, kad vaikas duotų ne tik kuo tikslesnius parodymus, bet ir kad vaikui nebūtų daroma antrinė žala.

3.1. PASIRUOŠIMAS APKLAUSAI

3.1.1. Apklausos aplinkos paruošimas

Apklausos metu vaikas jausis saugesnis, jei apklausa bus vykdoma patalpoje, kuri yra pakankamai jauki, komfortiška ir kurianti saugumo jausmą. Tyrimai rodo, kad vaiko poreikiams pritaikyta apklausos aplinka ne tik sukuria emociškai saugesnę apklausos atmosferą, bet ir padeda gauti tikslesnius vaiko parodymus. Dabartinėmis sąlygomis ne visada yra lengva, tačiau įmanoma užtikrinti, kad nepilnametis jaustųsi saugiai ir patogiai. Idealiu atveju vaikas turi būti apklausiamas specialiame vaiko apklausos kambaryje. Tačiau dažnai vaikus pareigūnams tenka apklausti savo darbo vietose. Šiame skyriuje aptarsime, kaip turėtų būti sutvarkyta apklausos aplinka, kad vaikas joje jaustųsi gerai ir tai sudarytų optimalias sąlygas apklausos efektyvumui.

3.1.1.1. Pareigūno darbo vietos paruošimas

Dėl mažo finansavimo materialinės ikiteisminio tyrimo pareigūnų darbo sąlygos yra prastos. Kabinetuose dirba mažiausiai du pareigūnai. Kartais pasitaiko ir ypač sunkių sąlygų. Pavyzdžiui, viename Vilniaus komisariatare vienu metu kabinete dirbo net dešimt pareigūnų. Dirbant su nepilnamečiais tokiomis sąlygomis, normali ir rami apklausa neįmanoma. Ypač kai viename kabinete vyksta kelios apklausos vienu metu.

Nepaisant nepakankamų sąlygų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali bent šiek tiek pagerinti darbo vietą, kad apklausa būtų efektyvesnė.

Pagrindiniai reikalavimai apklausos vietai – bent minimalus jaukumas, izoliavimas nuo pašalinių žmonių ir garsų, fizinis patogumas vaikui. Pareigūnas savo darbo vietą gali pagerinti apklausai, pakeisdamas keletą detalių. Minkšta kėdė, atėjusiam vaikui pasiūlyta vandens stiklinė ar sudarytos sąlygos pačiam vaikui pasirinkti, kur atsistėti, kad jam būtų patogiu ir saugu – tai yra maži dalykai, kurie leidžia vaikui pasijusti geriau, o pareigūnui – užsitarnauti vaiko pasitikėjimą. Toliau pateikiame jums keletą *rekomendacijų*, kaip pareigūnų darbo vietose galima būtų užtikrinti tinkamas vaikui apklausos sąlygas:

- o Stenkitės savo darbo kabinetą padaryti jaukesnį – ne vien vaiko apklausos metu, bet ir likusio darbo laiku. Pvz., labai darbo kabineto įvaizdį keičia pakabintos užuolaidos. Jeigu kabinetas be užuolaidų, tai sudaro šaltos aplinkos vaizdą. Tarkitės su savo vadovu dėl užuolaidų įsigijimo.
- o Sudarykite sąlygas vaikui pasakoti apie įvykį be pašalinių žmonių dalyvavimo. T.y. pasistenkite apklausą vykdyti tuo metu, kuomet jūsų kolegų yra reide, ar paprašyti kolegų apklausos metu nevaikščioti į kabinetą. Geriausiai, jeigu komisariatare ar nuovadoje nepilnamečiams apklausti būtų skirtas atskiras kabinetas, tuomet būtų lengviau sukurti tinkamas sąlygas apklausai.
- o Pasirūpinkite geru patalpos apšvietimu – tamsios patalpos visuomet atrodo niūresnės ir grėsmingesnės.

- o Jei yra galimybė, stenkitės išvengti bet kokių pašalinių garsų, pvz., išjunkite ar bent sumažinkite telefono garsą. Kai susirenka kiti apklausos dalyviai, paprašykite, kad jie išjungtų mobiliuosius telefonus. Dabar jau daug nepilnamečių taip pat turi savo telefonus. Paprašykite, kad ir jie išjungtų.
- o Pasiruoškite apklausai su vaiku. Jei žinote, kad į apklausą ateis 4-9 metų vaikas, pasistenkite parūpinti vaikui pieštukų, popieriaus – tai jums padės rasti vaikui įdomią veiklą ir apklausos pradžioje galėsite su vaiku užmegzti geresnį kontaktą.
- o Prieš apklausą leiskite vaikui pasirinkti, kur jis nori sėdėti – tuo tikslu galite kambaryje pastatyti keletą kėdžių, iš kurių vieną galės pasirinkti vaikas.
- o Svarbu tai, kad vaikas sėdėtų patogiai. Jei apklausiate jaunesnį vaiką, pasistenkite, kad jis sėdėtų, jei yra galimybė, ant mažesnės kėdutės ar prie kėdės padėkite dėžutę, kad vaikui netabaluotų kojos ir jam būtų patogus sėdėti. Kai vaiko kojos kabo, jis greičiau pavargs.
- o Venkite, kad nepilnametis sėdėtų atsukęs nugarą į kabineto duris. Geriausiai, jeigu jam už nugaros nesėdi kiti žmonės. Už nugaros gali būti siena, spinta.
- o Kai kabinate sėdi kiti jūsų darbo kolegos, perstatę spintą jūs galite padalinti kabinetą į simbolinius mažesnius kabinetus.
- o Kai vyksta apklausa, nuo savo darbo stalo nurinkite kitus popierius. Nepilnametis apžiūrinėja, kas yra ant pareigūno stalo, kokias yra kompiuterio užsklanda.
- o Venkite, kad tarp jūsų ir apklausiamo nepilnamečio būtų masyvus stalas. Tokiu būdu bus prastesnis jūsų ir apklausiamojo kontaktas, vaikui bus lengviau išvengti emociškai sunkių atsakymų.
- o Kabinete galite pakabinti vieną-tris plakatus. Tai gali būti pedagoginio turinio plakatai. Venkite erotinio, smurtinio pobūdžio plakatų. Plakatų neturi būti per daug, nes jie blaško dėmesį.
- o Venkite, kad kabinate būtų mikrobangų krosnelė. Bet koks maisto kvapas blaško dėmesį. Taip pat neturite rūkyti toje patalpoje, kur yra apklausiamas nepilnametis (nors taisyklės neleidžia rūkyti patalpose, dėl įtempto darbo pobūdžio teko susidurti, kad pareigūnai rūko tiesiog sėdėdami darbo vietoje).
- o Venkite, kad nepilnametis girdėtų radijo stotelės pranešimus. Jeigu durys girgžda, sutepkite alyva, jeigu už lango matosi intensyvus eismas ar žmonių judėjimas, užtraukite užuolaidas (bet kurios netamsina patalpos).

3.1.1.2. Apklausos kambarys

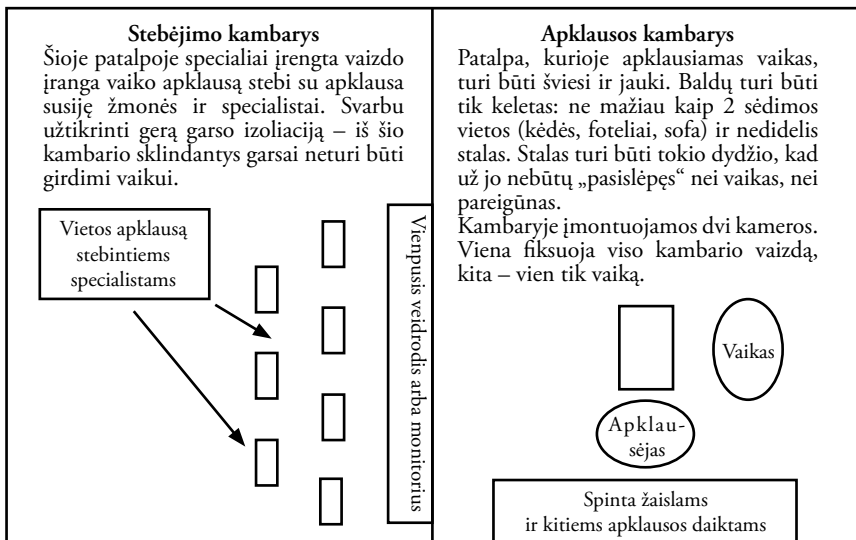
Vaiko apklausos kambarys – tai specialiai nepilnamečio apklausai pritaikyta patalpa, kuri yra ne tik jauki bei saugi vaikui, bet ir aprūpinta vaizdą ir garsą fiksuojančia įranga. Vykdam apklausą tokioje patalpoje visas vykstantis pokalbis yra įrašomas. Įrašas gali būti naudojamas vėlesnėse teisinėse procedūrose. Vaiko apklausos kambarys sudaro galimybę mažinti neigiamą teisinių procedūrų poveikį vaikui bei sumažinti apklausų skaičių iki minimumo.

Vaiko apklausos kambariui yra keliami keletas reikalavimų. Tai turi būti šviesus, paprastų geometrinių linijų, į akis nekrentančių, švelnių spalvų kambarys. Jame turi būti minimalus baldų kiekis: sofa, kėdė/fotelis, stalas ir spinta apklausai reikalingiems daiktams susidėti. Apklausos kambaryje reikia vengti bet kokių pašalinių nereikalingų daiktų, galinčių blaškyti vaiko dėmesį, pvz., didelių paveikslų ar lengvai pasiekiamų žaislų. Kambaryje turi būti įrengta garso ir vaizdo aparatūra: filmavimo kameros, mikrofoniai. Visa ši aparatūra įmontuojama taip, kad vaikui nekristų į akis ir neblaškytų jo. Iš viso kambaryje yra įmontuojamos dvi kameros: viena fiksuoja bendrą kambario vaizdą, o kita – stebi vaiką, jo reakcijas. Visa apklausa yra įrašoma į vaizdajuostę, todėl gali būti naudojama vėlesnių teisinių procedūrų metu. Vaiko apklausos kambarys turi būti izoliuotas nuo pašalinių garsų, telefono skambučių, žmonių bei kitų tiek vaiką, tiek pareigūną galinčių blaškyti veiksnių.

Apklausos metu nepilnametį ar mažametį apklausia vienas specialistas. Tai gali būti policijos pareigūnas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, pakviestas psichologas ar kitas apklausai pasirengęs specialistas. Jie būna kartu su vaiku. Visi kiti su apklausa susiję asmenys ir specialistai vaiko apklausą stebi gretimoje patalpoje pro vienpusio matymo stiklą ar monitoriaus ekraną. Jie gali užduoti klausimus pareigūnui per radijo stotelę. Apklausančias asmuo girdi klausimus ausinėse (arba gali ateiti į kitą kambarį pasitikslinti, kokie dar klausimai turi būti užduoti). Nepilnametis tokiu būdu girdi klausimus tik iš vieno asmens.

Vaiko apklausos kambariai jau ne vienerius metus veikia Islandijoje, Didžiojoje Britanijoje, Lenkijoje, Latvijoje, Vokietijoje ir kitose šalyse. Ši praktika jau diegiama ir Lietuvoje. Pirmasis buvo įsteigtas RUL Vaiko raidos centre (Vilnius, Vytauto 15, 8-5-2757564), antrasis – VĮ „Vaiko namas“ patalpose (Žemaitės 21-203, 8-5-2338396). Apklausos kambarių skaičių planuojama plėsti.

Pateikiame dažnai pasitaikančio apklausos kambario schemą:

3.1.2. Pareigūno pasiruošimas apklausai

Vaiko apklausą dažniausiai atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas ar kitas teisėsaugos pareigūnas. Dažnai apklausas vykdančys specialistai neturi pakankamai žinių apie vaikų vystymosi ypatumus, bendravimo su vaikais ypatumus, be to, mažiau dėmesio skiria vaiko savijautai ir emocinei apklausos atmosferai. Pareigūnai yra parengti klausinėti bei rinkti juos dominančius faktus ir, juos įvertinę, panaudoti kaip įkalčius. Tačiau svarbu mokėti pastebėti antraeilę informaciją, emocijas. Pavyzdžiui, jei apklausos metu vaikas daug tyli, sunkiai atsakinėja į klausimus, tai nereiškia, kad jis sako netiesą ar išsigalvoja – tai gali rodyti, kad nepilnametis išgyvena stiprų nerimą ir įtampą. Sunku surinkti tikslus ir patikimus faktus apie įvykį, jei apklausą vykdančias pareigūnas nereaguoja į nepilnamečio ar mažamečio emocijas (pvz., vaikas pradėjo verksti, sėdi nuolat nuleidęs akis).

Pareigūnas apklausai turi ruoštis dviem lygiais:

- 1) pareigūnas lavina darbo su vaikais įgūdžius, kelia kvalifikaciją. Pareigūnas turėtų įgyti žinių apie vaikų brendimo ypatumus, kontakto su vaikais palaikymo strategijas, vaiko poreikius, apie būdus, kaip reaguoti į vaiko nerimą, baimes, pyktį ir pan.
- 2) pareigūnas pasiruošia konkrečiai apklausai: kas yra žinoma apie apklausiamą nepilnametį, ar yra žinoma, kaip jis kalba, ar supranta pagrindines sąvokas (pvz., ką reiškia sąvokos „tiesa“, „melas“, „bausmė“ ir pan.), ar žino vaiką dominančias temas, kurios padėtų su vaiku geriau užmegzti kontaktą, ir pan.

3.1.2.1. Ką pareigūnas turi žinoti apie vaikus

Pareigūnui, dirbančiam su vaikais, būtina turėti ne tik teisinių, bet ir psichologinių žinių. Rekomenduotina, kad apklausas atliekantys pareigūnai būtų susipažinę su šiomis vaikų ir paauglių psichologijos temomis:

- vaikų raida: skirtingi raidos etapai;
- kontaktas su skirtingo amžiaus vaikais;
- efektyvūs būdai užmegzti ir palaikyti kontaktą su vaiku;
- vaiko jausmai ir emocijos, galintys kilti apklausos metu, ir kaip į juos reaguoti;
- vaiko atminties ir mąstymo ypatumai;
- emocijų įtaka vaikų pateikiamos informacijos patikimumui;
- efektyvūs ir neefektyvūs klausimai vaikams;

Jungtinėse Amerikos Valstijose vaikų apklausas vykdančiams specialistams yra keliami tokie reikalavimai:

- o Apklausas vykdančias specialistas privalo turėti aukštąjį išsilavinimą vienoje iš šių sričių: socialiniai mokslai, pedagogika, kriminalinė teisė, slauga, psichologija.
- o Būti atitinkamos asociacijos narys, pvz., Amerikos psichologų asociacijos, Nacionalinės socialinių darbuotojų asociacijos ir pan.
- o Turėti profesionalios darbo su vaikais patirties.
- o Turėti teisinių žinių.
- o Turėti pakankamai žinių apie vaikų brendimo, amžiaus tarpinių ypatumus, prievartą prieš vaikus.

- pagrindiniai efektyvios vaiko apklausos etapai.

Turimos psichologinės žinios pravers efektyviai planuojant apklausą bei padės geriau susikalbėti su vaiku. Pavyzdžiui, norint efektyviai bendrauti su nepilnamečiu, būtina reaguoti į jo emocijas. Jei apklausos metu vaikui kyla stiprus nerimas, pareigūnas turi liautis klausinėjęs vaiko apie įvykį ir atkreipti dėmesį į vaiko emocinę būseną: „Matau, kad nerimauji“. Pastebėjęs vaiko jausmus ir parodęs vaikui, kad supranta, kaip jis jaučiasi, pareigūnas gali lengviau ir produktyviau išklausti vaiko, kas įvyko. Tik tada, kai nerimas sumažėja, pareigūnas gali grįžti prie klausimų ir toliau aiškintis faktus.

Pasiekti, kad šiuo metu vaikas būtų kuo kompetentingiau apklausiamas apie išgyventą nusikaltimą, galima dviem būdais: apmokant šiuo metu apklausas vykdančius pareigūnus ir į apklausą įtraukiant psichikos sveikatos specialistus – psichologus, socialinius darbuotojus, kurie padėtų apklausti vaiką, surinktų faktus ir daugiau dėmesio skirtų būtent emocinei apklausos atmosferai.

3.1.2.2. Pareigūno pasiruošimas konkrečiai apklausai

Kiekviena apklausa reikalauja iš pareigūnų atskiros dėmesio ir pastangų, tad rekomenduojama kiekvienai konkrečiai apklausai tinkamai ir iš anksto pasiruošti. Čia galioja paprasta taisyklė: kuo daugiau dėmesio bus paskirta pasiruošimui, tuo apklausa bus efektyvesnė. Kas sudaro tokį išankstinį pasiruošimą apklausai?

Pasiruošimas apklausai visų pirma prasideda nuo pagrindinės informacijos apie tiriamą nusikaltimą, vaiko vaidmenį jame, apie patį vaiką ir jo šeimą surinkimo. Kuo daugiau žinome apie nepilnametį, tuo geriau esame pasiruošę apklausos metu pritaikyti tam vaikui efektyviausius apklausos metodus.

Dalis pagrindinės informacijos jau gali būti surinkta pradėdant tyrimą – koks nusikaltimas yra tiriamas, ar vaikas yra nukentėjęs, ar liudytojas šioje byloje, kokią informaciją nepilnametis jau yra pateikęs apie tiriamą nusi-

- o Kiekvienais metais lankyti ne mažiau kaip 15-30 valandų supervizijų (bendri aptarimai su profesionaliu apklausėju apie vykdytas apklausas, pareigūno mokėjimus, sunkumus) ar kitų kvalifikacijos kėlimo užsiėmimų.
- o Pareigūnas turi gilinti savo žinias šiose srityse:
 - ✓ vaikų atminties ir įtaigumo ypatumai;
 - ✓ efektyvios apklausos technikos;
 - ✓ vaiko raida;
 - ✓ prievartos prieš vaikus atpažinimas ir poveikis vaikui;
 - ✓ vaiko parodymų patikimumas;
 - ✓ melagingi parodymai;
 - ✓ vaiko paruošimas teismui;
 - ✓ vaikystėje patirtų traumų ir stresų poveikis vaikui.

kaltimą. Kitą informaciją – ypač apie vaiką, jo asmenybės bruožus, pomėgius – gali tekti rinkti iš artimų vaikui asmenų: tėvų, globėjų, specialistų, dirbusių su vaiku, pvz., psichologo ar socialinio pedagogo. Informacija apie vaiką, kurią reikėtų žinoti:

- Lytis, amžius.
- Su kuo vaikas gyvena šiuo metu, kas jo šeima.
- Ar vaikas turi kokią nors negalę, sutrikimus ar kokių nors kitokius specifinius poreikius.
- Kokios yra vaiko domėjimosi sritys, pomėgiai.
- Kokie yra vaiko raidos, bendravimo, emociniai ar elgesio ypatumai.
- Kaip paveikė (matyras, išgyventas, padarytas) nusikaltimas.

Visa ši informacija yra naudinga pradedant bendrauti su vaiku ir sukuriant vaikui palankią emocinę atmosferą. Ne visada yra būtina surinkti milžinišką kiekį informacijos apie vaiką – daugumą vaiko raidos, kalbos, atminties ypatumų galite įvertinti jau prasidėjus apklausai, tačiau svarbu turėti supratimą, su koku vaiku bendrausite apklausos metu.

Labai svarbu, kad ir pasiruošimas apklausai, ir pati apklausa būtų ne vieno pareigūno, o visos komandos darbas. Komandą sudaro pagrindiniai specialistai, susiję su byla ir besirūpinantys vaiko gerove ir interesais: ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, vaiko teisėtas atstovas, socialinis darbuotojas, psichologas ir pan.

Naudingiausia būtų, jeigu tyrimą vykdančias pareigūnas iš anksto sukviestų specialistus, kitus svarbius asmenis ir su jais aptartų būsimą apklausą. Klausimai, kuriuos pareigūnas turi aptarti su kitais specialistais, yra tokie:

- apklausos tikslas;
- vieta;
- tinkamas laikas;
- apklausoje dalyvaujantys asmenys;
- jų vaidmuo apklausoje.

Svarbu numatyti pačios apklausos organizavimą ir eigą: kada į apklausos vietą atvyksta vaikas, kas su juo bendrauja ir būna iki apklausos pradžios, kada bus daromos pertraukėlės, kad vaikas galėtų pailsėti, kada ir kaip yra atgabenami įtariamieji, jei jie stebės apklausą, kas kada galės užduoti klausimus, kaip bus sprendžiama, kada apklausą galima užbaigti. O taip pat aptarti, kokius svarbiausius klausimus vaikui reikėtų užduoti, galbūt net sudaryti klausimų sąrašą ir eiliškumą.

Rekomendacijos

- o Iki apklausos susipažinkite su bylos medžiaga: nusikaltimo turiniu, vaiko vaidmeniu jame, iš vaiko anksčiau gauta informacija.
- o Iš vaikai artimų suaugusiųjų ar su vaiku dirbusių specialistų surinkite pagrindinę informaciją apie nepilnametį: jo amžių, domėjimosi sritis, šeimos situaciją, elgesio, bendravimo, emocinius ypatumus.
- o Jei jaučiate, kad trūksta žinių apie vaiko raidos ypatumus ir norėtumėt daugiau sužinoti apie konkretų vaiko amžiaus tarpsnį, pasikonsultuokite su psichikos sveikatos specialistais: psichologu, vaikų ir paauglių psichiatru, psichikos sveikatos slaugytoja.
- o Apsvarstykite, kokiais klausimais mėginsite įvertinti vaiko atminties, mąstymo ypatumus, vaiko „tiesos ir melo“ suvokimą.
- o Apgalvokite, kokius klausimus norėsite vaikui užduoti bei kaip tuos klausimus formuluosite.
- o Iš anksto pasiruoškite priemonės, kurias naudosite kontaktui su vaiku užmegzti: žaislus, pieštukus, piešimo priemones, popierių ir pan.
- o Apsvarstykite, kaip reaguosite, jei vaikas nenorės su jumis bendrauti, kokiais būdais mėginsite pelnyti vaiko pasitikėjimą.
- o Su kitais proceso dalyviais prieš apklausą aptarkite, kaip bendrausite tarpusavyje, kokiu būdu kiti dalyviai galės jums perduoti klausimus, kuriuos reikėtų užduoti vaikui.
- o Susitarkite su apklausą stebinčiais specialistais, kokios pagalbos ar dalyvavimo iš jų tikėtės.
- o Apgalvokite savo reakcijas į vaiko neigiamas emocijas, kurios gali kilti apklausos metu.

3.1.3. Vaiko paruošimas apklausai

Vaiko paruošimas teisinėms procedūroms duoda dvejopą naudą:

1) pagerina teisinių procedūrų eigą: vaikas geriau supranta, koks yra jo vaidmuo, kokių veiksmų ir pasekmių galima tikėtis;

2) sumažina vaiko patiriamą psichologinę traumą teisinių procedūrų metu. Teisinės procedūros kelia įtampą ir nerimą net ir suaugusiam žmogui, todėl vaikas, visiškai nežinantis teisinės struktūros ir veiksmų, gali išgyventi labai intensyvius neigiamus jausmus, kurie turi įtakos psichologinei jo būsenai bei mažina vaiko parodymų kokybiškumą.

Vaikas, kuris eina į apklausą žinodamas jos tikslą, savo vaidmenį joje bei svarbą visame tyrimo procese, jaučiasi daug drąsiau ir lengviau pasakoja apie tiriamą nusikaltimą apklausą vykdančiam specialistui. Todėl, ruošiantis apklausai, yra būtinas tinkamas psichologinis vaiko paruošimas teisinėms procedūroms.

Vaikai paprastai gana miglotai įsivaizduoja policiją, teisėsaugą, jos funkcijas, teisinės procedūras. Todėl kiekvienam vaikui, kuriam tenka susidurti su teisinėmis procedūromis, yra būtinas bent trumpas paruošimas. Būtina supažindinti vaikus, kas tai yra teismas, teisėsauga, apklausa. Tai galima atlikti dviem būdais: individualių ir grupinių užsiėmimų metu. Grupinis vaikų supažindinimas su policijos ir teismų darbu ir teisinėmis sąvokomis paprastai vyksta mokykloje, kuomet į mokymo programą yra įtraukiamas pagrindinių žinių apie teisėtvarką suteikimas. Gerai, jei vaikai žinių apie teisėtvarką įgyja jau mokykloje ir prieš nutinkant kokiam nors nusikaltimui. Tačiau net ir tuo atveju, kai vaikas jau turi supratimą apie teisinės procedūras, būtina jį individualiai paruošti dalyvavimui apklausoje ar teisme, kuomet nepilnamečis tampa įtariamuoju, nukentėjusiuoju ar liudytoju.

Nepilnamečio paruošimo teisinėms procedūroms programos pavyzdys

Asmenys, galintys ruošti vaiką teisinėms procedūroms: vaiko tėvai ar globėjai, psichologas, socialinis darbuotojas, pedagogas, vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojas, teisėsaugos institucijų darbuotojas.

Paruošimo trukmė: rekomenduojami 3-5 susitikimai. Jei turima nedaug laiko paruošimui, galima apsiriboti ir vienu susitikimu. Didesnis susitikimų skaičius naudingas ne tik apklausiamam vaikui, bet ir apklausos kokybei.

Paruošimo turinys. Paruošimo metu su vaiku turėtų būti aptariamoms tokios svarbiausios temos:

- Nepilnamečio turimos žinios apie teisėtvarką.
- Teisiniai terminai, jų išaiškinimas.
- Nepilnamečio baimės, einant į apklausą ar teismą.
- Nepilnamečio baimės ir nerimą mažinantys būdai, atsipalaidavimo pratimai.
- Teisėtvarka, jos pareigūnai, jų funkcijos ir vaidmenys nusikaltimo tyrime. Kas yra prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismo ekspertizės ekspertas, nepilnamečių reikalų policijos pareigūnas, kaltinamojo advokatas, kiti kviečiami specialistai.
- Bylos ir ikiteisminio tyrimo, teismo posėdžio eiga.
- Taisyklės, kurių turi laikytis visi teisinėse procedūrose dalyvaujantys asmenys.
- Asmenys, kurie vaiką gali apginti ir padėti jam dalyvaujant apklausoje ar teisme.
- Kas galima ir kas negalima apklausos ir kitų teisinių procedūrų metu.
- Klausimai, kurių nepilnamečis gali būti paklaustas ir kodėl svarbu į juos atsakyti.

Paruošimo metodai: pokalbis su vaiku, piešiniai, vaidmenų žaidimai, apklausos imitavimas su žaislais, apsilankymas teismo salėje ar apklausos vietoje, susitikimas su prokuroru ar ikiteisminio tyrimo pareigūnu.

Ne tik specialistai, pasirošę dirbti su vaiku, psichologiškai gali padėti vaikui mažinti nerimą, vykstant į apklausą ar atliekant kitas teisinės procedūras. Nemažai gali padaryti kiekvienas pareigūnas, prieš apklausą ar pradėdamas apklausą bent 20-30 minučių skirdamas aptarimui, kas yra apklausa, koks jos tikslas, kokie pareigūnai su juo turi bendrauti ir kam tai reikalinga ir pan. Pavyzdžiui, susitikęs su nepilnamečiu apklausai, pareigūnas visų pirma prisistato nukentėjusiam vaikui, pasako, jog jis yra atsakingas ir sieks išsiaiš-

kinti tai, kas įvyko, dėl to prašys vaiko papasakoti įvykį. Jis taip pat gali nuraminti vaiką, kad jis kelis kartus perklaus tam tikrų dalykų ne todėl, kad netiki, ką vaikas jam pasakoja, bet todėl, kad nori teisingai suprasti tai, ką vaikas sako, pamatyti viską, kas įvyko, tarsi filme. Pareigūnas gali užtikrinti, kad jis supranta, jog vaikui gali būti sunku papasakoti kai kurias įvykio vietas, bet jis pasiruošęs vaikui padėti. Vaikui svarbu žinoti, kas jo laukia ir kodėl to reikia.

Nepilnamečio paruošimo apklausai metu galioja viena svarbi taisyklė:

nieko negalima kalbėti apie konkretų įvykį, dėl kurio yra nepilnametis kviečiamas apklausai. Kitaip tai turės neigiamos įtakos vaiko pasakojimo turiniui.

Rekomendacijos

- o Paruošimo metu pareigūnas (ar kitas ruošiantis asmuo) neturi klausinėti nepilnamečio apie įvykį, dėl ko vykdomas tyrimas. Tai turi būti pamokos tipo užsiėmimai. Jeigu pats nepilnametis pradeda pasakoti apie reikšmingus įvykius, reikėtų nutraukti jo pasakojimą ir pasakyti, kad apie tai jis turės papasakoti apklausos metu.
- o Jeigu nepilnametis pasakė reikšmingos informacijos, susijusios su tyrimu, svarbu, kad tai būtų užfiksuota raštu.
- o Taikytą paruošimo teismui procedūrą reikia aprašyti. Jeigu ginančioji pusė pareiškė priekaištus, kad nepilnametis yra primokytas kažką pasakoti, pateiktas paruošimo teisinėms procedūroms aprašymas padės paaiškinti, kas buvo daroma paruošimo metu ir kokie teisinio proceso aspektai su vaiku buvo aptarti.

3.2. APKLAUSOS EIGA

3.2.1. Kontakto užmezgimas su nepilnamečiu

Pradėdamas apklausą pareigūnas pirmiausia turi užmegzti kontaktą su vaiku. Tiesa yra tokia, kad tai, ar vaikas išdrįs kalbėti ir duoti parodymus priklauso ne nuo vaiko, o nuo bendravimo ir kontakto su vaiku ypatybių. Jei vaikas nežino jį kalbinančio žmogaus tikslų, nepasitiki juo ar bijo jo, jaučiasi su juo nesaugus – jam bus sunku atskleisti savo patyrimą ar sklandžiai papasakoti tai, ką matė. Todėl apklausos metu ypatingas dėmesys turi būti skiriamas tinkamo, produktyvaus kontakto su vaiku užmezgimui. Geras kontaktas yra svarbus apklausiant ir vaikus aukas, ir liudytojus, ir pažeidėjus. Kontakto užmezgimas ikiteisminio tyrimo pareigūnui bei apskritai apklausos efektyvumui duoda dvejopą naudą:

1. Padeda gauti iš vaiko tikslesnius ir išsamesnius parodymus.
2. Pareigūnui suteikia informacijos apie vaiko išsivystymo lygį – remdamasis šia informacija pareigūnas gali efektyviau planuoti apklausą.

3.2.1.1. Tinkamo kontakto svarba parodymų tikslumui

Psichologinio kontakto kokybė tarp apklausėjo ir vaiko gali turėti įtakos vaiko parodymų tikslumui. Atvykęs apklausai vaikas išgyvena didelį vidinį nerimą. Geras kontaktas, pasitikėjimas ikiteisminio tyrimo pareigūnu padės vaikui jaustis saugiai, ramiai papasakoti, kas nutiko. Ir tai visiškai nereiškia, kad reikės kokią valandą „žais-ti“ su vaiku siekiant jį prisijaukinti. Pirmosiomis apklausos minutėmis svarbu skirti laiko ir papasakoti vaikui, dėl ko jis čia yra, kaip ir kur bus panaudota apklausos metu gauta informacija, o taip pat informuoti vaiką, jei apklausa yra įrašinėjama ar yra kokie nors pašaliniai asmenys, kurie stebi apklausą. Kontakto užmezgimui labai svarbus paprastas ir aiškus prisistatymas, savo pareigų bei funkcijų nusakymas vaikui suprantamais žodžiais.

Pavyzdžiui, nerimą kontakto užmezgimo metu galima sumažinti apklausos pradžioje pakankamai laiko skiriant susipažinimui bei prisistatymui. Būtų puiku, jei pareigūnas su vaiku pirmą kartą susitikytų ne kabinete apklausos metu, bet dar koridoriuje, kur vaikas būna kartu su jį atlydėjusiu suaugusiuoju. Susipažinus ver-tėtų užduoti keletą bendrų klausimų apie vaiko pomėgius, žaislus, išvykas ar pan. Nors ir nesusijusi su nusikaltimu, ši informacija pareigūnui bus naudinga, kadangi iš jos galima susidaryti bendrą vaizdą apie vaiko kalbinius, atminties ir kitus gebė-jimus. Šie neutralūs klausimai nuramins vaiką, nes bus kalbama apie jam malonius ar rūpimus dalykus. Be to, bendraujant su vaiku, svarbu būti kantriam. Jei vaikas, paprašytas ateiti į apklausos kambarį, išsigąsta, nereikia jo spausti, leiskite jam šiek tiek apsiprasti su aplinka.

Apklausos metu vaikui nerimas gali kilti tuo metu, kai pareigūnas, siekdamas išsiaiškinti įvykio detales, užduoda tikslinančius klausimus apie nusikaltimą. Papras-tai vaikas bendrais bruožais jau būna papasakojęs pareigūnui tai laisvo pasakojimo metu. Tačiau dažniausiai šios informacijos nepakanka norint susidaryti pilną nusi-kaltimo vaizdą. Vis dėlto tikslinantys klausimai vaikui gali sukelti didelį nerimą. Ko-dėl? Jis gali manyti, kad pareigūnas jo nesiklausė („Juk aš jau papasakojau“). Kartais vaikams yra itin sunku papasakoti apie tai, kas įvyko, dėl to jie gali atsisakyti detaliau nupasakoti nusikaltimo detales. Šiuo atveju pareigūnas turėtų pamėginti nukreipti vaiko dėmesį kita linkme, pakalbėti su juo kita tema, nesusijusia su nusikaltimu: tokiu būdu vaikas atsipalaiduos, o toks pareigūno elgesys leis jam suprasti, kad gali juo pasitikėti. Jei ir tai nepadės vaiko prakalbinti, geriausiai būtų susitarti susitikti su juo kitą kartą.

3.2.1.2. Vaiko vystymosi lygio įvertinimas

Prieš pradėdant kalbėtis su vaiku apie nusikaltimą, svarbu įvertinti jo pažintinių procesų (atminties, kalbos, suvokimo, dėmesio) išsivystymo lygį. Svarbu yra nustatyti, ar mažametis, nepilnametis gali tinkamai išreikšti sąvokas, nusakančias laiką,

santyki, nuoseklumą, vietą, dydį ir kt., stebėti, kokius žodžius jis vartoja sąvokoms apibūdinti. Tai yra svarbi informacija, norint suprasti, ar vaikas yra pajėgus papasakoti, kas jam nutiko, ar jam reikia pagalbos. Vaiko pažintinių procesų išsivystymo lygiui nustatyti pateikiami paprasti klausimai. Kaip vaikas orientuojasi savo aplinkoje, gali padėti suprasti tokie klausimai:

	Klausimų pavyzdžiai
Įprastinės matų sistemos (laikas, atstumas, dydžiai ir pan.)	<p>Su pokalbio kontekstu susiję klausimai, į kuriuos atsakydamas vaikas turėtų nurodyti metus, mėnesius, metų laikus, dieną, valandas, minutes, metrus, kilometrus ir pan. Pvz.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Koks tavo ūgis? - Kokia šiandien savaitės diena? - Koks maždaug yra kambario, kuriame esame, ilgis? - Kiek laiko mes čia esame? ir pan.
Objektų ar įvykių santykių žyminčios sąvokos	<p>Pasitikslinti, ar vaikas supranta įvykių ar objektų santykio, sekos sąvokas. Pvz., pirmas – paskutinis, prieš – po, ant – po, daugiau – mažiau, niekada – visada ir kt. Pvz.: Sudėti kelis daiktus į vieną eilę ir paprašyti vaiko parodyti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kuris yra pirmas, kuris – paskutinis? - Kokios spalvos daiktų yra daugiau, kokios – mažiau? <p>Kiti klausimai gali būti susiję su pačiu vaiku:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ką tu veikei prieš ateidamas čia? - Ką veiksi po to, kai išėisi iš šio kabineto? Ir pan.
Spalvos	<p>Vaikai gali skirti įprastines spalvas, pavyzdžiui, raudoną, bet gali nežinoti, kaip vadinasi retesnės spalvos, pvz., rusva, rausvai violetinė ar melsvai žalia.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Galima panaudoti spalvotų pieštukų dėžutę, norint sužinoti, kaip vaikas vadina tam tikras spalvas, jei kokio nors objekto spalva gali būti reikšminga vėlesnės apklausos metu. - Apie spalvas vaiko galima klausti nurodant tam tikrus daiktus kambaryje ir paklausiant, kokios spalvos jie yra, pvz.: „Kokios spalvos tavo megztinis? Kokios spalvos mano plaukai?“ ir pan.
Vietovės	<p>Vaikai vietovės atsimeina pagal tam tikrus jiems reikšmingus orientyrus, o ne pagal tikslias konkrečios vietos koordinatas. Jie gali atsimiti namo spalvą, kokią nors iškabą gatvėje ar pan., bet nežinoti adreso. Galima paklausti vaiko:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kokiame mieste, gatvėje, name tu gyveni? - Kur yra tavo mokykla? ir kt.
Giminystės ryšius žyminčios sąvokos	<p>Daugelyje bylų iš vaikų yra reikalaujama kalbėti apie jų gimines anksčiau, nei jie išsąmonina giminystės ryšius (dėdė, močiutė ir pan.). Reikėtų iš anksto susižinoti visų, vaiko gyvenime svarbių žmonių, tarp jų ir šeimos narių bei visų kitų kartu gyvenančių asmenų vardus. Išsiaiškinti, kaip vaikas vadina savo giminaičius, pvz., žodžiu „mamutė“ vaikai gali vadinti motiną, senelę ar krikšto motiną, todėl svarbu suprasti, kurį asmenį vaikas turi galvoje sakydamas „mamutė“.</p>

Skaičiaus sąvokos	Vienas iš būdų patikrinti, ar vaikas moka skaičiuoti, yra padėti prieš vaiką kelis daiktus ir paprašyti, kad jis paduotų tam tikrą skaičių. Tačiau mokėjimas suskaičiuoti daiktus dar nereiškia gebėjimo suskaičiuoti per tam tikrą laikotarpį atsitikusius įvykius. Šiuo tikslu galima vaiko klausyti, pvz., kiek savaitėje yra darbo dienų, kelis kartus per savaitę jis lanko tam tikrą būrelį ir pan.
Gebėjimas matyti kito žmogaus akimis	Būtų naudinga įvertinti vaiko gebėjimą numatyti kito žmogaus ketinimus, elgesį ar jausmus. Pavyzdžiui, galima paklausti, ką jis ketina padovanoti savo mamai ar tėčiui gimtadienio proga; ar tai juos pradžiugins.

3.2.1.3. Kalbinio žodyno ir supratimo įvertinimas

Labai svarbu, kad pareigūnas, prieš pradėdamas klausyti svarbios informacijos, patikrintų ir įvertintų vaiko ar paauglio turimą kalbinį žodyną. Šiam tikslui galima skirti kelias minutes apklausos pradžioje tuo kuriant ir tinkamą kontaktą. Įvertinti vaiko ar paauglio kalbinių gebėjimų lygį padeda laisvas pokalbis apie paprastus, nereikšmingus dalykus. Tokio trumpo pokalbio metu reikia atkreipti dėmesį, kaip vaikas ar paauglys kalba, kokius žodžius vartoja, kaip sudėtingai formuluoja sakinius. Turėdamas šią informaciją, pareigūnas atitinkamai formuluos savo klausimus.

Žodinio bendravimo gebėjimai gali būti susiję ir su pažintinių procesų ypatumais. Jeigu žinoma, kad nepilnametis sunkiau apdoroja ir suvokia girdimąją informaciją, turi dėmesio problemų, silpni jo protiniai gebėjimai, tai gali padėti pareigūnui atitinkamai parengti klausimus. Jie turi būti aiškūs ir suprantami paaugliui. Ypatingą dėmesį reiktų kreipti į apklausos metu vartojamus terminus. Pareigūnui rekomenduojama nuolatos pasitikrinti, kaip vaikas supranta kai kuriuos terminus (pvz., žala, užpuolimas, liudytojas ir pan.).

Apklausiant nepilnametį svarbu atkreipti dėmesį, kokiu būdu vaikas lengviau įsimesina informaciją. Kartais būna taip, kad vaikai ir paaugliai puikiai įsimesina vaizdinę informaciją (pvz., kambario apstatymą), tačiau sunkiai tai išreiškia žodžiais. Jeigu apklausiamas nepilnametis labiau atsimena vaizdinę informaciją (tai, ką matė), tačiau sunkiai tai nusako, tuomet pareigūnas turėtų daugiau naudoti tuščius lapus bei rašymo priemones ir prašyti nupiešti nusikaltimo vietą, daiktus ar pan.

3.2.1.4. Tinkamo kontakto su nepilnamečiu užmezgimas. Rekomendacijos

Tiesiai pristatykite apklausos tikslą. Nepradėkite apklausos klausdami vaiko ar paauglio „Ar žinai, kodėl tu čia esi?“. Vaikas ar paauglys gali tiesiog atsakyti: „Nejaugi jūs pats nežinote? Jeigu jūs nežinote, tai kodėl tada aš čia sėdžiu?“ ir jūsų patikimumas jo akyse gali smukti. Paaugliams taip pat neaišku, kodėl jie turi vėl kartoti tai, ką jau kitiems pasakojo. Geriausias būdas pradėti apklausą yra tiesiog pasakyti:

„Aš žinau, kad kažkas atsitiko ir buvo iškviesta policija. Man reikia iš tavęs išgirsti, kas atsitiko, nes tu ten buvai. Man reikia žinoti, nes...“. Pristatyti apklausą ir tikslą reikia trumpai, nes kitu atveju vaikas gali prarasti susidomėjimą ir jį pradės blaškyti pašaliniai dalykai.

Leiskite vaikui ar paaugliui apsiprasti aplinkoje. Tam tereikia keletu akimirku – kad vaikas apsidairytų, išsirinktų sau saugią vietą sėdėjimui, galbūt apeitų patalpą, jei ši yra didelė. Tuo pačiu metu leiskite vaikui klausinėti apie apklausą ar apklausos vietą ir kuo nuoširdžiau atsakykite į jo klausimus.

Užtikrinkite vaiką – auką ar liudytoją, kad jis nieko blogo nepadarė. Paaiškinus vaikui, koku tikslu jis yra apklausiamas, svarbu vaiką patikinti, kad jis nieko blogo nepadarė. Vaikai dažnai mano, kad jei su juo kalbasi policijos pareigūnas, tai reiškia, kad jis kažką padarė blogo ir dabar jam gresia nemalonumai. Todėl apklausos pradžioje vaiką reikia užtikrinti, kad jis nieko nėra padaręs ir jam jokie nemalonumai negresia.

Paaiškinkite, kam reikalinga vaizdo įranga apklausos kambaryje. Jei apklausa vyksta apklausos kambaryje, kuriame yra vaizdo ir garso technika, pareigūnas turi paaiškinti vaikui, kodėl kambaryje yra vaizdo kameros ir kodėl apklausa yra filmuojama. Kartais pareigūnai baiminasi, kad pasakius vaikui, jog apklausa yra filmuojama, vaikas bus ne toks atviras ir mažiau pasakos. Tačiau vaikai ir paaugliai gana greitai užmiršta, kad kambaryje yra vaizdo ir garso įranga, ir tai apklausos kokybei nekenkia.

Pradėkite apklausą nuo trumpo pokalbio apie neutralius dalykus. Geras būdas pradėti apklausą su vaikais ir paaugliais yra užduoti bendro pobūdžio klausimus, pavyzdžiui: „Kokius žaidimus mėgsti žaisti?“, „Kokias pamokas labiausiai mėgsti mokykloje?“. Jeigu nėra kiek nerodysite savo susidomėjimo apklausiamo vaiko gyvenimu, jis gali jausti didelę įtampą.

Bendraujant su paaugliais yra gerai iš anksto pasidomėti paaugliui įdomiomis temomis – tuomet lengviau klostysis bendravimas. Pavyzdžiui, su paaugliu galite pasikalbėti apie Kauno „Žalgirio“ komandos legionierius ar apie įvairias interneto svetaines jaunimui ir pan.

Gerų ir blogų klausimų pavyzdžiai, siekiant užmegzti gerą kontaktą su apklausiamu nepilnamečiu	
Neefektyvūs klausimai	Efektyvūs klausimai
- Kaip tau sekasi mokykloje?	- Koks dalykas tau geriausiai sekasi mokykloje? - Geografija? Tai gana nelengvas dalykas. Kas tau labiausiai jame patinka?
- Kada paskutinį kartą matei savo tėvą?	- Papasakok linksmiausią įvykį, kuris nutiko tau kartu su tėvu. <i>Po atsakymo į šį klausimą gali sekti komentarai apie teigiamus paauglio ir jo/jos tėvo tarpusavio santykius.</i>

Apklausdami mažamečius, suteikite jiems galimybę žaisti ar piešti. Vaikui nematomoje, tačiau jums pasiekiamoje vietoje turėkite pasidėję pieštukų, švarių popieriaus lapų, keletą žaislų ar žaidimų. Tinkami žaidimai yra tokie, kurie neužtrunka pernelyg ilgai, pvz., dėlionė (puzzles) iš daugybės detalių gali labai ilgam įtraukti vaiką ir sukelti nepasitenkinimą, jei vaikui neleidžiama užbaigti dėlionės. Taigi netinkami žaislai yra tie, kuriems vaikas turi skirti ypač daug dėmesio arba yra labai triukšmingi (tokie, kaip mediniai kubeliai, dėliojami ant stalo).

Labiausiai tinkamos žaidimo priemonės yra tokios:

- ✓ spalvinimo knygelės: jos tinkamos įvairaus amžiaus vaikams naudojant atitinkamas piešimo priemones, pvz., paprasti piešiniai ir dideli pieštukai mažesniems vaikams; sudėtingesni piešiniai ir flomasteriai arba pieštukai vyresniems vaikams;
- ✓ dėlionės iš nedidelio skaičiaus detalių (skirtingos įvairaus amžiaus vaikams);
- ✓ rinkšti žaislai;
- ✓ žaidimai, kuriuos vaikas gali žaisti kartu su pareigūnu, pvz., domino.

Naudinga būtų, kad pareigūnas padėtų vaikui pasirinkti tinkamą žaidimą nei suteiktų vaikui galimybę pačiam pasirinkti žaidimą ar žaislą.

Parodykite, kad jums rūpi vaiko gerovė. Vienas iš būdų yra sutelkti dėmesį į tai, ką paauglys ar vaikas turėjo išgyventi pastaruoju metu: „Tave policija atvežė vakar. Kaip tu jautiesi? Kur tu praleidai naktį? Ar kas nors tau paaiškino, kodėl tu šiandien su manimi susitinki?“

Pabrėžkite būtinybę sakyti tiesą. Jau iš pradžių su vaiku reikia aptarti tiesos ir melo sąvokas.

- Atskirkite tiesos ir melo sakymą ir kiekvieną jų su vaiku aptarkite atskirai. Nederėtų tikėtis, kad vaikas jums pateiks tikslūs tiesos ir melo apibrėžimus.
- Kreipkite vaiko dėmesį daugiau į melavimą nei į tiesos sakymą. Vaikai jau jaunesniame amžiuje supranta, ką reiškia sakyti netiesą.
- Pateikite vaikui tiesos ir melo sakymo pavyzdžių. Toks būdas vaikams yra labiau priimtinas. Ypač tai svarbu jaunesniojo ikimokyklinio amžiaus vaikams.

Iš 4 metų mergaitės apklausos:

P: Žinai, aš esu kalbėjęs su daugeliu vaikų. Ar nori sužinoti, kas man labiausia patinka, kai jie man pasakoja?

V: Taip.

P: Kai jie man pasakoja tai, kas iš tikrųjų atsitiko. Supranti, ką tai reiškia?

V: Taip.

P: Ir ką tai reiškia?

V: Sakyti, kai esi išdykęs.

Iš 9 metų mergaitės apklausos:

P: Jei būčiau pasakęs „[mergaitės vardas], kai mes čia kalbėsime, mes turėsime sakyti tiesą“, ar tu žinai, ką reiškia sakyti tiesą?

V: Tai lyg, jei meluotum kitam ir norėtum būti... Oi, pamiršau.

P: Ką gi, gal gali pasakyti, ką reiškia meluoti?

V: Kai žmonės sako, kad už tavo nugaros kažkas slepiasi, kažkokia pabaisa, ir jie nori tave išgąsdinti. Ir tada tu jiems sakai: „Jūs meluojate“. Maždaug taip.

Iš pavyzdžių matyti, kad jaunesni vaikai yra linkę apibendrinti vaikiškus nusižengimus, todėl išdykavimas, duoto žodžio nesilaikymas ir melavimas iš esmės jiems reiškia tą patį. Tačiau net ir vyresnio amžiaus vaikai sunkiai gali įvardyti, ką reiškia kalbėti tiesą. Įdomu pastebėti, kad 6 – 7 metų vaikai lengviau gali nusakyti, ką reiškia meluoti nei ką reiškia sakyti tiesą. Tačiau jei vaikams pateikiama pavyzdžių, kur meluojama arba sakoma tiesa, daug aiškiau atsiskleidžia jų tiesos ir melo supratimas nei tiesiogiai klausiant apibrėžimo.

Pateikdamas pavyzdžius vaikams, pareigūnas turi įsitikinti, kad šie pavyzdžiai yra paprasti ir nedviprasmiški.

P: Gal gali pasakyti, kokios spalvos yra mano megztinis?

V: Raudonas.

P: Gerai, bet jeigu pasakyčiau „Mano megztinis mėlynas“, tai būtų tiesa ar melas?

V: Melas.

P: Ką dabar veiki?

V: Spalvinu piratą.

P: O kas būtų, jei aš pasakyčiau, kad tu dabar žaidi futbolą?

V: Blogai.

P: Ar aš meluočiau, ar sakytčiau tiesą?

V: Meluotum.

Leiskite vaikui ar paaugliui vartoti žargoną. Vaikai ir paaugliai kasdieniniame gyvenime dažnai vartoja savitą žodyną - žargoną. Patartina leisti paaugliui ar vaikui vartoti jam priimtinus žodžius – taip jis jausis laisviau. O jūs bet kada galėsit patikslinti, ką reiškia vienokio ar kitokio žodžio vartojimas.

Parodykite, kad vaikai ir paaugliai taip pat gali kažkiek kontroliuoti situaciją apklausos metu. Suteikite paaugliui pasirinkimą, pavyzdžiui, pasirinkti, kur sėdėti, kokia tvarka kalbėti apie pareigūnui svarbius dalykus, kada padaryti pertraukėlę, pakalbėti trumpam apie ką nors kita, kai duota tema taps per sunki, ir pan. Paklauskite vaiko ar paauglio, ar jam geriau viską nupasakoti savais žodžiais, ar lengviau būtų, jei pareigūnas užduotų klausimus. Paaugliai paprastai sako, kad jiems lengviau, jei jūs užduotumėte jiems klausimus, o tokiu būdu jie suteikia jums leidimą tęsti apklausą.

Atsižvelkite į lyčių skirtumus. Kartais lyčių skirtumai gali daryti įtakos apklausos dinamikai. Pavyzdžiui, paaugliai gali gėdytis pasakoti apie seksualinę prievartą, jei pareigūnas yra kitos lyties. Taigi pareigūnas turi atkreipti dėmesį į lyčių skirtumus, nes priešingu atveju tai gali kelti vaikui nerimą apklausos metu. Pavyzdžiui, jei paauglį vaikiną apklausia moteris, ji galėtų sakyti: „Aš žinau, kad vaikinai nejaukiai jaučiasi, kai reikia pasakoti moteriai, kas jiems nutiko. Aš tik noriu tau pasakyti, kad aš galiu apie viską kalbėtis ir esu girdėjusi visokių žodžių. Kad ir ką tu papasakosi, tai manęs nesutrikdys ir neprivers manęs apie tave blogai manyti“.

Priimkite kiekvieno vaiko ir paauglio individualumą. Pareigūnas turi suprasti, kad su kiekvienu apklausiamu vaiku kontakto užmezgimas yra skirtingas. Nėra universalių bendravimo su skirtingais vaikais būdų. Kartais vaikai neturi jokio noro susipažinti su pareigūnu arba žaisti ir parodo aktyvų norą kuo greičiau papasakoti apie tai, kas nutiko, bei kuo greičiau palikti apklausos vietą. Mažesni vaikai gali nenorėti pasakoti apie save. Gali tekti susidurti su vaiku, kuris susierzins, kuomet apklausą pradėsite nuo neutralių dalykų. Tuomet vaikas gali atsakyti, kad jis čia ne tam atėjo, kad pasakotų apie save. Taigi svarbu išlikti lankstiems ir apklausą orientuoti į vaiko norus ir poreikius.

Atsižvelkite į amžiaus skirtumus. Pokalbis apie vaiko pomėgius labiau tiks paaugliui. Mažesniems vaikams yra sunkiau apie save kalbėti, todėl su jais bendraujant labiau gelbsti įvairūs neverbaliniai užsiėmimai: žaidimas, žaislai, piešimas. Taip pat svarbu atsižvelgti ir į kitus tam tikro amžiaus ypatumus, pvz., jaunesni paaugliai (11-13 m.) yra daug drovesni nei vyresni; jie labiau pripažįsta suaugusiųjų autoritetą ir dažniau jiems paklūsta ir pan.

Tokios temos, kaip mokykla, draugai, atostogos yra įdomios tik vyresniems vaikams. Taip yra dėl dviejų priežasčių: (1) kai kurios temos (pvz., mokykla, pomėgis) yra nesuprantamos daugumai ikimokyklinio amžiaus vaikų, nes jie dar neturėjo tokio patyrimo; (2) toks bendravimo būdas jaunesniems vaikams yra neįprastas. Dėl to gali atsirasti štai tokia situacija:

Iš 3 metų mergaitės apklausos:

Pareigūnas: Gal nori man šiek tiek papasakoti apie save?

Mergaitė: Ne.

Mažam vaikui atvirų klausimų uždavimas (būtent, „papasakok man *ka nors* apie save“) yra netinkamas, nes tai nėra toks bendravimo būdas, prie kurio jis yra pripratęs. Tikėtina, kad kalbėjimas apie „čia ir dabar“ su mažesniais (iki 6 metų) vaikais bus produktyvesnis, nes toks bendravimo būdas jiems yra labiau priimtinas ir įprastas. Bendravimas „čia ir dabar“ remiasi tuo, ką vaikas veikia tuo metu, kai vyksta pokalbis, o ne labiau abstrakčia ar atvira pokalbio tema. Vienas iš būdų, palengvinti tokio pobūdžio pokalbį, yra žaislų taikymas kalbant su vaiku.

Apklausiant nepilnamečių įtariamąjį taip pat skirkite laiko kontakto užmezgimui. Nepilnamečio įtariamojo apklausą taip pat derėtų pradėti nuo prisistatymo, paaiškinimo, kodėl nepilnamečis čia atsidūrė, koks yra šios apklausos tikslas, kokie asmenys dar dalyvauja apklausoje. Toliau yra naudinga bent keletą minučių pakalbėti neutraliomis temomis, kad galėtumėte įvertinti nepilnamečio kalbinius gebėjimus, suvokimą, brandą. Tai padės jums geriau suprasti, su koku nepilnamečiu bendraujate, o nepilnamečiui pajusti, kad neturite išankstinės nuostatos į jį.

3.2.2. Laisvas vaiko pasakojimas

Nepilnamečio laisvas pasakojimas apie įvykius ir aplinkybes – geriausia apklausos forma. Geriausiai būtų pradėti apklausą nuo laisvo pasakojimo. Tokio pasakojimo metu pateikiama pati patikimiausia informacija, kaip ją suvokia nepilnametis.

Geriausiai pakviesti vaiką, kad jis savais žodžiais, stengiantis nenukrypti nuo temos, papasakotų apie įvykį.

Pasakojimo metu jokios įtakos nedaro pareigūno pateikiami klausimai. Laisvas pasakojimas – būtina apklausos dalis. Šio pasakojimo metu pareigūnas turi būti „skatintojas“, o ne „tardytojas“. Pagrindinė užduotis – leisti vaikui pasakoti viską, tik sekti, kad nebūtų nukrypstama nuo temos.

Tokio pasakojimo metu nepateikiami jokie klausimai. Pasakojimas turi būti fiksuojamas ir aprašomas tokiais žodžiais, kokius vartoja nepilnametis. Toliau pateikiamos **rekomendacijos**, kaip organizuoti laisvą pasakojimą:

- o Pareigūnas turi pakviesti nepilnametį papasakoti apie įvykius ir aplinkybes. Iš pradžių galima nurodyti, kad pasakotų tik apie įvykį, nenukrypstant į nesusijusias temas. Nepilnamečiui galima pasakyti, kad po pasakojimo vėliau bus pateikti klausimai.
- o Pareigūnas turi rašyti klausimus, kuriuos pateiks vėliau, kai nepilnametis baigs pasakoti. Paprastai laisvo pasakojimo metu yra pateikiama tik dalis bylos nagrinėjimui svarbios informacijos.
- o Gerai yra turėti diktofoną ar vaizdo kamerą, nes pasakojimo metu pareigūnas, rašydamas papildomus klausimus ar pateikiamą informaciją, gali ne viską išgirsti. Kai kurie tyrimai rodo, kad rašydami kito pasakojimą, pareigūnai neišgirsta net iki 50 procentų informacijos.
- o Kai vaikas pasakoja, pareigūnas turi būti „aktyvus klausytojas“. Tai reiškia, kad:
 - Turi būti palaikomas akių kontaktas (negalima vien tik žiūrėti į savo užrašus).
 - Neturi būti užsiimama papildoma veikla (žiūrėti į kompiuterį, tvarkyti stalą, rašyti žinutę mobiliuoju telefonu ir pan.).
 - Reikia valdyti savo kūno judesius (nežiovauti, nelaikyti prieš nepilnametį sukryžiuotų kojų ir rankų, galima šiek tiek palinkti prie „pasakotojo“), reaguoti į skirtingus pasakojimo epizodus, tuo parodant, kad girdite.
 - Jeigu pasakojimas nutrūko, klausiamo intonacija pakartoti paskutinius pasakytus žodžius.
 - Epizodiškai įvardinti nepilnamečio jausmus, bet tais žodžiais, kuriais kalba nepilnametis (pvz., „Aš tada labai išsigandau...(pauzė)“, pareigūnas – „Išsigandai? O kas toliau buvo?“).
- o Jeigu nepilnametis tyli, tik pabandžius keletą paskatinimų (o vaikas vis tiek nepradėjo pasakoti) galima pereiti prie klausimų uždavimo fazės.

3.2.3. Klausimai ir kitos apklausos technikos

3.2.3.1. Tinkami ir netinkami klausimai

Vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių vaiko parodymų patikimumą, yra tinkamas klausimų formulavimas. Teisės psichologijos literatūroje paprastai išskiriamos dvi pagrindinės klausimų formos:

1) *atviri klausimai*: tai klausimai, kurie nepateikia atsakymo alternatyvų. Vieni iš atvirų klausimų reikalauja aprašymo ar paaiškinimo (t.y. atsakymo, kuris susideda iš daugelio žodžių), kiti užduodami akcentuojant tam tikrą detalę ir atsakant užtenka vieno sakinio ar net vieno žodžio. Atviri klausimai dažniausiai prasideda žodžiais *kas, kaip, kur, kam, ką* ir pan.

Nustatyta, kad užduodant atvires klausimus ir sudarant apklausiamiesiems nepilnamečiams sąlygas laisvai pasakoti, jų pasakojimai yra tikslesni. Tačiau ikimokyklinio amžiaus vaikai retai kada pateikia išsamius atsakymus į tokius klausimus. Todėl, norint gauti informacijos iš mažamečių vaikų, dažnai tenka užduoti uždarus klausimus.

2) *uždari klausimai*. Šie klausimai yra priešingi atviriems: jie pateikia galimo atsakymo variantus. Uždariems klausimams priskiriami šie klausimai:

- *„Taip-ne“ klausimai*. Tai klausimai, į kuriuos atsakymas gali būti „taip“ arba „ne“. Pvz., „Ar tas vyriškis, kuris mušė tavo mamą, buvo apsirengęs raudona striuke?“. Šiuos klausimus rekomenduojama taikyti tik kaip papildomą klausinėjimo formą, kuria tikslinami nesuprasti atsakymai. Kartais vaikai daug lengviau atsakinėja į „taip-ne“, o ne į atvires klausimus. Tačiau šių klausimų reikia vengti dėl tokių priežasčių: 1) ikimokyklinio amžiaus vaikams gali būti ypač sunku atsakyti į „taip – ne“ klausimus, kadangi vaikai tokią klausimo formą supranta kaip būtinai reikalaujančią atsakymo ir stengiasi pateikti atsakymą net ir tais atvejais, kai jo nežino; 2) vaikai, stengdamiesi būti geri, dažniau gali į tokius klausimus atsakyti teigiamai, manydami, kad tai yra labiau pageidaujamas atsakymas. Tai ypač būdinga jaunesnio amžiaus vaikams. Taigi vaikai retai kada į uždarus klausimus atsako „Nežinau“, nors, uždavus atvires klausimus, jie nevengia tokio atsakymo.

- *Klausimai su pasirinkamais atsakymais*. Tai klausimai, kuriuose yra pateikiami keli atsakymų variantai, ir vaikas gali pasirinkti vieną iš jų. Kai iš vaiko jau gauta nemažai informacijos, šie klausimai gali padėti surinkti naudingos papildomos informacijos. Pavyzdžiui, vaikas pasakė, kad nusikaltimo metu buvo dar vienas vaikas. Pateikus klausimą „Ar tu jį pažįsti, ar tai buvo tau nematytas vaikas?“ galima greitai išsiaiškinti tam tikras detales.

Tačiau šios rūšies klausimų vartojimas turi svarbiausią trūkumą – dažnai taikant klausimus su pasirinkamais atsakymais, yra didelė tikimybė surinkti netikslią ir neteisingą informaciją. Be to, yra pavojus, kad, pateikus keletą atsakymų variantų,

vaikas nebeprisimins visų atsakymų ir pasakys paskutinį, kurį išgirdo.

- Daugiaprasmiai klausimai. Tai klausimai, kuriuose klausiama dviejų ar daugiau skirtingų dalykų. Pvz., „Ar tu tadaėjai namo, o tavo mama buvo darbe?“.
- Atsakymą menantys klausimai. Tai klausimai, menantys tokią informaciją, kurios dar nepamatinėjo apklausiamasis. Pvz., vaikas nieko nėra minėjęs apie tetą X, o pareigūnas klausia: „O kas atsitiko, kai susitikai su teta X?“. Šiuo atveju yra daroma prielaida, kad vaikas buvo su teta X ir kad kažkas tuo metu nutiko. Šie klausimai kartais yra vadinami „įtaigiais klausimais“, nes jie mena klaidingą atsakymą. Įtaigių klausimų uždavimas sumažina vaikų pasakojimų tikslumą.

Vaikų parodymų tikslumas sumažėja ne tik tada, kai užduodami įtaigūs klausimai, bet ir tada, kai šie klausimai yra pakartojami tos pačios arba kitų apklausų metu. Šiuo atveju vaikai mano, kad jei pareigūnas užduoda tuos pačius klausimus, tai reiškia, kad jam nepatiko pirmasis atsakymas. Todėl vaikai, atsižvelgdami į situaciją, yra linkę pakeisti savo atsakymus, kadangi nori pateikti apklausėjui tokią informaciją, kokią, jų nuomone, jis tikisi išgirsti.

<i>Klausimų rūšis</i>	<i>Pavyzdžiai</i>	<i>Kuo tinkami</i>	<i>Kuo netinkami</i>
Atviri klausimai	„Kas buvo toliau?“ „Kaip tu sutari su savo tėčiu?“ „Ką tuomet darė tavo draugas?“	Skatina laisvą pasakojimą, suteikia daug informacijos, vaikas pateikia tikslią informaciją.	Kartais maži vaikai sunkiai atsakinėja į plačius atvirus klausimus, taigi tenka daugiau taikyti uždaro tipo klausimus.
„Taip – ne“ klausimai	„Ar tas vyriškis buvo apsirengęs juodai?“ „Ar tai tavo dėdė tave uždarė sandėliuke?“ „Ar tu pirmas pradėjai šauktis pagalbos?“	Tinkami, kai tikslinamos detalės. Rekomenduojama taikyti retai.	Jei taikomi dažnai, suteikia mažai laisvės vaikui ir neskatina jo laisvai pasakoti, yra neinformatyvūs, gali kelti pavojų, kad vaikas pateiks, jo manymu, labiau pageidaujamą „taip“ atsakymą.
Klausimai su pasirenkamais atsakymų variantais	„Tai tu žinotai, kas ten vyksta, ar tiktai spėjai?“ „Tu pažįsti tą vyriškį ar nepažįsti?“ „Tu pats pasiėmei saldainį iš lentynos ar tau padavė draugas?“	Tinkami, kai turima nemažai informacijos ir tikslinamos detalės.	Rekomenduojama naudoti kuo rečiau, nes klausimas gali neturėti tokio varianto, kuris atitiktų realiai vykusius faktus.

Daugiapras- miai	„Ar tu likai stebėti, kas ten vyksta, o tavo draugas tuo metu nu- bėgo namo?“	Netinkami.	Vaikui sunku atsakyti apie kelis dalykus tuo pačiu metu. Neinfor- matyvūs, didžiausia tikimybė, kad vaikas atsakys tik į vieną klausimo dalį.
Atsakymą menantys klausimai	„Tai jis tau sudavė per veidą ar ne?“ „Tai tiesa, kad tu ne- gali prisiminti, kur nubėgo?“	Netinkami.	Dažnai tai yra įtaigūs klausimai, kurie gali skatinti vaiką sutikti su pareigūnu, atsakyti taip, kaip pageidau- jama.

Rekomendacijos

- o Būkite atidūs ir stebėkite, kaip formuluojate klausimus. Svarbu, kad klausimuose nekeltumėte nepagrįstų prielaidų ir vengtumėte atsakymą menančių klausimų.
- o Apklausos metu reikia pateikti kuo daugiau atvirų klausimų. Uždaro tipo klausimai pateikiami tik tuomet, kai atviri klausimai nepadeda gauti informacijos.
- o Vaiko ar paauglio apklausą visuomet pradėkite nuo atvirų klausimų.
- o Uždaro tipo klausimai – „taip-ne“, klausimai su pasirenkamais variantais yra tinkami turimos informacijos tikslinimui. Juos tinka vartoti tik tada, kai seka po atviro klausimo.
- o Jei apklausoje vyrauja uždari klausimai – yra nemenka tikimybė, kad bus surinkta netiksli informacija.
- o Kartais vaikus galima paskatinti kalbėti pateikiant tik sakinio pradžią, o ne užduodant klausimą, pavyzdžiui: „Tu minėjai, kad vakar tavo kambaryje...“. Tai kvietimas užbaigti pradėtą sakinį.
- o Sėkmingai apklausai yra būtinas apklausėjo gebėjimas sukurti pasitikėjimo atmosferą, kad paauglys galėtų jaustis saugus ir be baimės pasakoti pareigūnui rūpimus dalykus. Vienas iš būdų yra taip formuluoti klausimus, kad jie neturėtų vertinimo potekstės.
- o Kreipkite dėmesį ne tik į klausimų formuluotę ir jų struktūrą, bet ir į balso toną, kuriuo yra užduodami klausimai. Vaikui, o ypač paaugliui, svarbu jausti, kad jūs jo nesmerkiate ir kalbate kaip su sau lygiu.
- o Venkite klausimų, kurie yra perkrauti informacija. Vaikui ar paaugliui gali prireikti daugiau laiko ir pastangų, kol jis perpras klausimą bei informaciją jame ir galės atsakyti.
- o Venkite klausimų, kurie reikalauja abstraktaus mąstymo. Tokie klausimai, kaip „Kokie galėjo būti šio užpuolėjo motyvai?“ ir panašiai, yra per sudėtingi ir naudos apklausai neduos. Neužduokite klausimų, kurie prasideda „Kas, jeigu...?“. Tai gali apsunkinti pareigūno pastangas surinkti faktinę informaciją. Apklausiama vaikai tuomet pradės pasakoti išgirstą kitų nuomonę dėl įvykusių nusikaltimų.

<i>Gerų ir blogų klausimų pavyzdžiai</i>	
Neefektyvūs klausimai	Efektyvūs klausimai
Kodėl tavęs nebuvo, kai vakare buvo rakinamos lauko durys?	Tau turėjo būti sunku patekti į vidų, kai vakare buvo užrakintos lauko durys?
Kuo tau nepatinka gyvenimas globos namuose?	Matyt, globos namuose tau turėtų būti blogai, jei tu nenori ten gyventi?
Kodėl tu su savimi nešiojiesi peilį?	Papasakok, ką tu galvojai įsikišdamas peilį už diržo?

- Klauskite, jei ko nors nesupratote. Apklausos rezultatai blogėja, kai kas nors neišku ir apie tai neklausiate vaiko. Daugelis paauglių kalba žargonu ir frazėmis, kurių pareigūnas gali nesuprasti. Svarbu išsiaiškinti, ką vaikas ar paauglys turėjo omenyje. Vienas iš būdų tai išsiaiškinti – atspindėti tai, ką pasakė paauglys (pvz., „Ar aš teisingai supratau, kad...“).

3.2.3.2. Papildomos apklausos priemonės

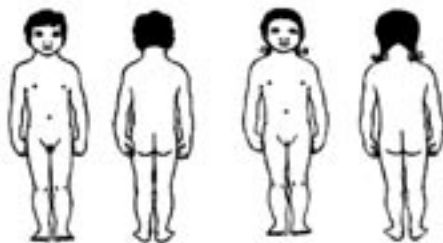
Anatomiškai tikslios lėlės. Tai lėlės, kurios turi visas kūno dalis kaip ir žmonės: yra pavaizduoti pirminiai lytiniai organai (varpa, makštis, krūtys) bei antriniai lytiniai organai (gaktos, pažastų, krūtinės plaukai), atvaizduotos burnos ir išangės ertmės. Šios lėlės gali vaizduoti patį įvairiausią amžių: vaikus, jaunuolius, suaugusius, senelius. Lėlės yra aprengtos, o rūbai lengvai nuvelkami.

Šios lėlės dažniausiai naudojamos kaip pagalbinė priemonė vaiko seksualiniam išnaudojimui atskleisti, pademonstruoti patirtos prievartos detales, jei vaikas nėra pajėgus tai įvardinti žodžiais. Igudusio ir kompetentingo tyrėjo rankose lėlės gali būti labai naudingas ir informatyvus instrumentas. Anatomiškai tikslios lėlės tinkamos mažesniems vaikams, tačiau, reikalui esant, jas galima panaudoti ir dirbant su vyresniais vaikais.

Anatomiškai tikslios lėlės gali būti naudingas instrumentas, naudojamas šalia kitų apklausos būdų. Informacija, kurią galima gauti naudojant lėles pagalba, labai priklauso nuo tyrėjo mokėjimo bendrauti su vaiku nedarant jam įtaigos. Netinkamai naudodami anatomiškai tikslias lėles, vaikui galime įteigti buvus prievartos faktą ar neteisingai interpretuoti jo veiksmus su lėlėmis. Pavyzdžiui, vaikas gali įkišti pirštą į lėlės genitalijas tik todėl, kad tai nauja arba kad tai įmanoma.

Kiekvienam pareigūnui, kuriam tenka apklausinėti mažamečius vaikus, rekomenduojame kabinete turėti paprastas lėles (moterį ir vyrą). Prireikus, šių lėlių pagalba vaikas galėtų parodyti tas kūno vietas, kurias jam lietė, sudėti lėles ta poza, kuria buvo patirta prievarta, ar pademonstruoti judesius, atliktus seksualinės prievartos metu.

Kontūriniai anatominiai žmogaus piešiniai. Anatominiai piešiniai – tai yra skirtingų lyčių ir skirtingo amžiaus žmonių kūnų kontūrai. Juose aiškiai matomi pirminiai ir antriniai lyties požymiai. Kūnas būna pavaizduotas iš priekio, šono ir nugaros. Piešiniai - tarsi žmogaus kūno žemėlapis. Apklausos metu yra gerai turėti įvairių piešinių variantų ir pateikti kiekvienam vaikui labiausiai tinkamą paveikslėlį (pasirenkant pagal lytį ir amžių).

Anatominiai žmogaus piešiniai labiausiai tinkami ikimokyklinio ir jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikams, bet taip pat jie tinka ir vyresniems vaikams. Piešiniuose pieštuku ar rašymo priemone nepilnametis gali pažymėti, kur jam sudavė, kur buvo nudeginimai ar nubrodzinimai, arba nuspalvinti tas žmogaus kontūro vietas, kurios buvo liečiamos netinkamu būdu.

Pagrindinis šių paveikslėlių trūkumas yra tas, kad vaikas negali parodyti įvykių sekos. Privalumas - byloje piešiniai gali pasitarnauti kaip aiškus vaiko pasakojimo ir prievartos atskleidimo įrodymas.

Vaikų piešiniai. Piešiniai vaiko apklausoje gali būti taikomi keliais tikslais: siekiant patikslinti įvykio detales, padėti sumažinti intensyvius vaiko jausmus, įvertinti vaiko patirtį ir aplinką. Piešimas gali padėti užmezgti ir palaikyti kontaktą su vaiku.

Jeigu vaikas sunkiai kalba apie įvykį, galima pasiteirauti, gal jam lengviau būtų tai nupiešti. Tai gali paskatinti atsiskleidimą, kai yra vykdoma tik žodinė apklausa. Jeigu vaikas sako, kad jis nedaug atsimena, jūs galite prašyti, kad vaikas nupieštų bent jau vietą, kur tai vyko. Būtent vaiko skatinimas pavaizduoti bent jau tą informacijos dalį, kurią jis atsimena, gali paskatinti atsiminti ir žymiai daugiau informacijos. Pvz., mergaitė, piešdama buto išplanavimo schemą, prisiminė, jog durys buvo užremtos kėde, o įsibrovėlis pabėgo pro balkoną.

Kaip ir kontūrinius anatominius žmogaus piešinius, vaiko nupieštus piešinius galima pridėti prie bylos. Ant piešinio būtina užrašyti datą bei vaiko vardą. Jei vaikas negali užrašyti (nemoka) pats, užrašykite jūs. Taip pat pažymėkite kuo daugiau nepilnamečio komentarus, ką reiškia kiekviena pavaizduota piešinio detalė, nepridėdami savo interpretacijų. Kuo mažesnis vaikas piešia, tuo daugiau vaiko pateiktų paaiškinimų reikėtų užrašyti ant jo piešinio. Piešinius galima taikyti, apklausiant ir vyresnius vaikus. Kartais paaugliai lengviau nupiešia nei nupasakoja tai, kas vyko.

Žaislinis namas. Pareigūnui, apklausiančiam mažametį, ypač ikimokyklinio amžiaus vaiką, gali padėti žaislinis namas. Kai vaikui liudytojui sunku papasakoti žodžiais, kas nutiko jo namuose, galima prašyti parodyti visą įvykių eigą, naudojant žaislinį namą ir mažas žmonių figūrėles. Svarbu su vaiku prieš tai sutarti, kokia figūrėlė kokį įvykio veikėją vaizduos, ir žaislinį namą sukonstruoti taip, kad jis atitiktų įvykio vietą. Žaislinio namo taikymas yra gera priemonė papildomos informacijos rinkimui ir įvykio detalių tikslinimui.

Pavyzdys. Motina įtarė, kad tėvas seksualiai išnaudojo 3 metų mergaitę. Motina tuo metu sirgo ir gulėjo lovoje. Tėvas perėmė iš motinos vaiko maudymo pareigą. Motina įtaria, kad tėvas ką nors kišo mergaitei į makštį. Prieš susitikimą su mergaite pareigūnas sudėliojo namą pagal motinos nupasakotą buto išdėstymą ir šeimos situaciją: lėlė-mama buvo lovoje, lėlė-mergaitė ir lėlė tėvas buvo vonioje. Kai mergaitė priėjo prie žaislinio namo, ji sustingo ir pradėjo drebėti. Vėliau su lėle ji parodė, ką tėtis jai darė vonioje.

3.2.3.3. Netiesioginio psichologinio poveikio priemonės

Streso technikos yra neleidžiamos. Ikitiesminio tyrimo pareigūnas negali naudoti fizinio smurto, įžeidinėti, žeminti apklausos metu, gąsdinti. Iš netinkamų klausinėjimo būdų įstatymas draudžia užduoti atsakymą menančius arba įtaigius klausimus.

Nepilnamečiai bando panaudoti įvairius psichologinio poveikio metodus pačiam ikitiesminio tyrimo pareigūnui. Pavyzdžiui, paaugliai gali bandyti sudaryti „padoraus jaunuolio“ įvaizdį, siekti patikti apklausėjui, įtikinėti pareigūną. Kartais nepilnametis įtariamasis tai daro grubiau (kaip yra išmokęs savo aplinkoje): labai stipriai emociškai reaguoja į pareikštus įtarimus („Ką čia per nesąmones kalbate? Ar jūs galvojate, kad aš taip padariau?...“), pradeda smarkiai gestikuliuoti, net keiktis, nurodinėti, ką apskritai turi daryti pareigūnas ir pan. Dažnai pasitaikantis būdas – verkimas, kuriuo nepilnametis gali tik „sužaišti“, kad jam yra blogai, kad apklausa liautųsi arba kad tam tikri klausimai nebūtų užduodami.

Pareigūnas gali įvairiai veikti, siekdamas, kad nepilnametis greičiau atskleistų tiesą:

1. *Tiesioginis įkalbinėjimas.* Pareigūnas aiškiai pasako, kad apklausos (o kartu ir apklausėjo) tikslas yra, kad nepilnametis papasakotų visą tiesą. Apeliuojama į tai, kad už melagingus parodymus bus baudžiama, kad tai yra garbingo žmogaus reikalas nebijoti pasakyti tiesą (taip netiesiogiai duodama suprasti, kad jei nepilnametis yra garbingas žmogus ir moka įveikti savo baimę, jis pasakys tiesą). Pareigūnas gali paminėti pavyzdžių, kaip gerai pasijautė tie žmonės, kurie papasakojo viską („Geriau ramiai gyventi, žinant, kad pasielgei teisingai...“).
2. *„Svarbu atskleisti todėl, kad...“.* Apklausiamieji daugiau atskleis, jeigu greta to, kad jų prašoma pasakyti visą jiems žinomą informaciją, pareigūnas pridės,

kodėl tai yra labai svarbu pasakyti: „...todėl, kad šio nusikaltimo išaiškinimas yra labai svarbus...“, „...todėl, kad šiaip ar taip viskas išaiškės“, „... todėl, kad apklausiamojo parodymai yra patys svarbiausi...“. Socialinės psichologijos tyrimai patvirtina, kad nurodžius priežastį, dėl ko žmogus turi atlikti tam tikrus veiksmus (pvz., duoti teisingus parodymus), jis labiau paklūsta, nei prašant tuos veiksmus atlikti be priežasties. Kokia tai būtų priežastis, nėra taip svarbu, tiesiog kad ji būtų.

3. *Po mažo prašymo – didesnis prašymas („koja tarpduryje“ efektas).* Technika atliekama taip: iš pradžių prašoma atlikti nereikšmingą arba nesudėtingą darbą (pvz., „Papasakok, koks tą dieną buvo oras“, „Ar panašaus yra kas nors atsitikę tau ar tavo draugams?“). Paskui yra prašoma, kad atliktų tą darbą, kurio iš pradžių galbūt ir būtų atsisakęs (pvz., atskleistų tiesą apie tyrimui svarbias aplinkybes). Žmogus, sutikęs atlikti nedidelį veiksmą, net neįtaria, kad dabar daug lengviau jį paskatinti ir didesniai.
4. *Po labai didelio prašymo – mažesnis prašymas („durimis į veidą“ efektas).* Šis psichologinis efektas veikia taip: pirmiausia prašoma, kad asmuo sutiktų padaryti didelį veiksmą (kuriam jis greičiausiai atsakys „Ne“), paskui prašoma, kad jis atliktų mažesnę veiksmą. Pavyzdys iš kasdienės situacijos: vaiko prašo namuose išplauti viso buto grindis. Atsakymas - „Ne“. Tada prašoma išplauti bent savo kambarį. Vaikas dažniau pasakys „Taip“ nei tuomet, kai plauti savo kambario grindis suaugusysis prašys be pirmojo prašymo. Apklausos metu gali būti: „Reikia, kad tu papasakotum viską, ką esi padaręs prieš įstatymus per savo gyvenimą“, paskui „Papasakok konkrečiai savo veiksmus tuo metu“.
5. *Suėmimo/iškvietimo šokas.* Pareigūno sukuriama atmosfera, kad nepilnametis pasijautų taip, kaip jautėsi suimamas arba iškviečiamas į apklausą (pvz., trumpai priimenama, kaip vyko sulaukymas, jo klausama, kaip viskas buvo, kai nepilnametis gavo kvietimą į apklausą). Tuomet jis yra labiau linkęs atskleisti faktus, nes dar nebuvo parengti kokie nors planai pasakoti netiesą, nuslėpti kokią informaciją.
6. *Nežinomybės jausmas.* Pareigūnas netikėtai pakyla iš savo vietos ir greitai išeina. Paskui lyg niekur nieko sugrįžta ir tęsia apklausą. Sukuriamas nežinomybės jausmas, kuomet nepilnametis pradeda jausti, kad viską atskleidus bus „vėl viskas žinoma“.
7. *Gera nuotaika.* Žmogus yra linkęs greičiau sutikti su prašymu, jeigu vyrauja gera (linksma) nuotaika. Nusprendęs neatskleisti tiesos, nepilnametis kaip ir jaučiasi, kad gali sugadinti gerą apklausos atmosferą. Todėl labiau linksta atlikti tai, kas jo prašoma.
8. *Artimas kontaktas.* Prie nepilnamečio būnant pakankamai arti, palaikant akių kontaktą, mažiau atsisakoma. Paprastai lengviau atsisakyti, jeigu žmogaus ko nors prašoma, kai atstumas tarp žmonių yra didesnis.

Pareigūno tikslas – įveikti barjerus, dėl kurių nepilnametis nenori pasakoti, o ne priversti kalbėti taip, kaip pareigūnas nori.

Yra daug technikų, tik svarbu, kad jas taikant nebūtų pažeisti LR įstatymai, kad pareigūnas nežemintų nepilnamečio. Taikant technikas turi būti pasiektas tiesos atskleidimas, o ne „tiesos“ pripažinimas, nes ta pati technika gali būti tokia įtaigi, kad nepilnametis sutiks ir su tais faktais, kurių nebuvo.

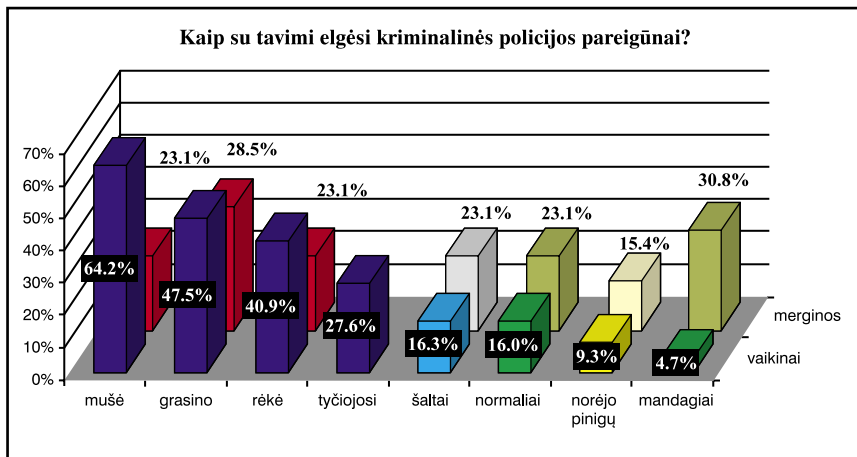
3.2.3.4. Pasitaikantys netinkami apklausos būdai

„Kiek teko matyti, dažniausiai nusikaltimais įtariami nepilnamečiai jau yra žinomi policijai, ir tyrėjai su jais elgiasi gan griežtai. Pasitaiko ir fizinės prievartos atvejų, kai yra siekiama išgauti prisipažinimą.

Pagrindiniai koziriai, kuriais „sužaidžiama“ ikiteisminio tyrimo metu, siekiant gauti prisipažinimą, yra švelnesnės kardamosios priemonės siūlymas mainais už prisipažinimą ir pagąsdinimas patraukti baudžiamojon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą (nors iš tikrųjų įtariamasis ir kaltinamasis už melagingų parodymų davimą negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn).“

Anoniminis prokuratūros darbuotojo pasisakymas rodo, kad Lietuvos ikiteisminio tyrimo pareigūnų darbe pasitaiko pačių įvairiausių apklausos būdų. Nors jie dažnesni apklausiant nepilnamečius įtariamuosius, bet pasitaiko, kai taip yra apklausiami liudytojai ar nukentėjusieji (pvz., „Jei nenori pasakoti, pačiam iškelsiu bylą už melagingų parodymų davimą“). Dalis šių apklausos būdų yra „paveldėta“ iš Sovietų Sąjungos laikų, kuomet prisipažinimas (ar priverstinis prisipažinimas) buvo būtinas rezultatas.

Kad represiniai darbo metodai yra išlikę iki šių dienų, iliustruoja 1998 m. atliktas tyrimas¹

¹ Vileikienė E., Gečėnienė S. *Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui*. Vilnius, 1999.

Tiek užsienyje, tiek Lietuvoje ikiteisminio tyrimo pareigūnas neretai kankinamųjų ar streso apklausos technikų gali griebtis dėl keleto priežasčių:

- neturi pakankamai žinių, kaip apklausti leistinomis priemonėmis, kaip tinkamai užmegzti kontaktą su nepilnamečiu;
- policijos pareigūnui nepilnamečis kelia aiškiai neigiamus jausmus;
- kiti panaudoti apklausos būdai neduoda pageidaujamo rezultato.

1995 m. liepos 3 d. LR Seimas ratifikavo Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją. Šios konvencijos 37 straipsnis nustato, jog: „*Valstybės dalyvės užtikrina, kad: a) nė vienas vaikas nepatirtų kankinimų ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmių*“. Tos pačios konvencijos 40 str. nustatyta, kokią tarpusavio bendravimo atmosferą turėtų sukurti ikiteisminio tyrimo pareigūnas apklausos metu. Straipsnis skelbia:

Griežti, kartais nežmoniški tardymo metodai yra paplitę visame pasaulyje, tik jie nėra niekur viešai skelbiami. Pentagono doktrina apie apklausas, tobulinta šaltojo karo periodu, teigė, kad 95 procentai įtariamųjų atskleidžia tiesą, kai yra tiesiogiai klausinėjami. Ką daryti su likusiais 5 procentais? Tuomet būdavo naudojamos vadinamosios „streso technikos“: izoliacija ilgesniam laikui, nelaidimas miegoti ir pan.

„*Valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko, įtariamo pažeidus baudžiamuosius įstatymus, kaltinamo arba pripažįstamo kaltu dėl jų pažeidimo, teisę, kad su juo būtų elgiamasi stengiantis ugdyti jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir jaustųsi noras padėti jam reintegruotis ir atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje.*“

Analogiškus konvencijoje išvardintus bendruosius baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso principus įtvirtina Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. 53 straipsnis skelbia:

„*Atliekant procesinius veiksmus byloje, kuriose vaikas yra įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką, būtinas gynyboje dalyvavimas. Draudžiama bet kokia fizinė ar psichinė prievarta vaikui. Vaikas neturi būti verčiamas duoti parodymus prieš save, tėvus, kitus šeimos narius, prisipažinti kaltu...*“

3.2.4. Nepilnamečio pasakojimo vertinimas

3.2.4.1. Parodymų tikslumas ir patikimumas

Kalbant apie parodymus, vartojamos dvi pagrindinės sąvokos: parodymų *tikslumas* ir *patikimumas*.

- Sąvoka „Tikslumas“ nurodo, kiek tiksliai liudytojas pateikia parodymus apie įvykius ir aplinkybes.
- Sąvoka „Patikimumas“ nurodo, kaip proceso dalyvis (pareigūnas, ekspertas) vertina liudytojo parodymus.

Ar nepilnamečio parodymai yra patikimi, sprendžia pareigūnas (ar kviesti specialistai). Sprendimas nebūtinai remsis vaiko pasakojimo tikslumu ar nuoseklumu. Tikslumas ir patikimumas gali būti net priešingi vienas kitam: labai tikslūs parodymai gali būti vertinami kaip nelabai patikimi, ir atvirkščiai, netikslūs parodymai kartais vertinami kaip labai patikimi.

Kadangi proceso dalyviai (pareigūnai, specialistai, ekspertai) patys nematė įvykio, todėl svarbu nustatyti, ar vaikas pasakoja tiesą, ar galbūt tikslingai meluoja.

3.2.4.2. Melo atpažinimas

Nukentėjusiojo, liudytojo ar įtariamojo pasakojama tiesa bus tik subjektyvi. Tai reiškia, kad apklausiamasis pasakos jam žinomus faktus taip, kaip jis juos suprato. Nepilnametis įtariamasis gali slėpti tai, ką jis žino.

1. *Nutylėjimas.* Nepilnametis žino apie įvykius, bet apie juos nutyli. Jis gali sakyti, kad neatsimena. Taip pat vengia apie tai kalbėti, tartum kai kurių įvykio detalių (ar apskritai viso nusikalstamo įvykio) nebuvo.
2. *Melas.* Nepilnametis prikuria visiškai naujų faktų.

Jeigu nepilnametis meluoja, jis stengiasi:

- kad kuriama tikrovė atrodytų kuo realesnė (gausėja įvairių paaiškinimų);
- kad parodymai derėtų su ta informacija, kurią, nepilnamečio manymu, jau žino pareigūnai;
- paruošti iš anksto įvairius atsakymus į netikėtus klausimus.

Kaip pareigūnas gali atpažinti melą? Toliau pateikiama keletas informacijos teikimo bruožų, kurie padės įvertinti, ar parodymai teisingi, ar melagingi:

Galimai melagingų parodymų požymiai	Parodymų davimo būdai
Labai mažai detalių apie įvykį	<ul style="list-style-type: none"> • Pasakojama be jokių konkrečių detalių. • Pasakojama tik sausa įvykio schema. • Žmonių bendra psichologinė charakteristika neatitinka pasakojamo elgesio (pvz., nepilnametis yra greitai užsidegantis, išsiveidžiantis, o apie įvykį pasakojo, kad buvo visai ramus). • Įvykiai vyko labai sklandžiai ir paprastai (gyvenime nedažnai pasitaiko, kad įvykiai vyktų taip, kaip būna suplanuoti). • Neminimos jokios kliūtys ar išoriniai-vidiniai sunkumai įvykio metu. • Parodymuose yra minimos tik tos aplinkybės, kurios įrodo apklausiamąjo nekaltumą.

<p>Pasakojama ne savo žodžiais arba lyg visai kitas asmuo įvykio vietoje būtų dalyvavęs</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Duodant parodymus, visiškai pasikeičia pasakojimo stilius (žodžiai, frazės), lyg prieš jus sėdėtų kitas žmogus. • Pasakojimo metu visiškai nekalba apie savo jausmus ir emocijas, patirtas įvykio metu. • Pasakojimo metu nenukrypsta į prisiminimus, panašius išgyvenimus.
<p>Netiesioginė (įvykio tyrimui nereikšminga) pateikiama informacija nesisieja su kitų pateikta informacija ar jau policijai žinomomis aplinkybėmis</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Netiesioginė, bet jau žinoma informacija skiriasi nuo kitų asmenų teiktų parodymų (pvz.: „Tuo metu jau buvo tamsu, tai aš negalėjau įžiūrėti“, nors policijai yra žinoma, kad įvykio metu dar nebuvo suteptas...). • Netiesioginė informacija keičiasi („Jis buvo su marškiniu“ – pirmosios apklausos metu; „Jo palaidinė buvo sutepta...“ – antrosios apklausos metu... ir pan.).
<p>Nevienodas pasakojimas apie skirtingus įvykio epizodus</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Skirtingas detalumas apie įvairius įvykio epizodus (pvz., apie tai, kaip atėjo iki nusikaltimo vietos, papasakoja iki detalių, o kaip įvykis susiklostė, nepateikia jokių detalių). • Keičiasi kalbos rišlumas ir greitis skirtingose to paties pasakojimo vietose (kuo labiau keičiasi kalbos tempas, tuo labiau tikėtina, kad kai kur pateikiama netiesa).
<p>Dauguma detalių skirtos nekalbėti ar pareigūnui įtikinti</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Pasakojimas labai susistemintas ir nuoseklus (nėra jokio impulsyvumo, didelio minčių šuolio; tai rodo, kad pasakojimas yra pateikiamas pagal kažkokį principą). • Pasakojimo metu pateikiamos tik tos detalės, kurios rodo nekaltumą. Detalės pateikiamos struktūruotai. Tiek po melagingo, tiek po nemelagingo pasakojimo pareigūnui susidaro aiškesnis įvykių vaizdas; tik meluojantis pateikia faktus chronologiškai, tendencingai, lyg norėtų išaiškinti pareigūnui paprastai, kad „pareigūnas nevertas“.
<p>Nepastovi pasakojamo įvykio centrinė ašis</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Skirtingų apklausų metu išskiria kitą „centrinę įvykio ašį“ (centrinė įvykio ašis – tai pagrindinis branduolys, dėl ko vyko šis įvykis). Dažnai tai būna draugystė, meilė, neapykanta, priešiški santykių istorija ir pan. Jeigu kito pasakojimo metu kalbama tik apie nusikalstamą įvykį kaip centrinę pasakojimo dalį, neminint galimos asmeniškai svarbios įvykių ašies, didėja tikimybė, kad kažkas slepiama ar meluojama. Įvykio detalės gali skirtis, tačiau „veiksmo branduolys“ paprastai išlieka pastovus, jeigu nesiekiamas meluoti.
<p>Nėra jokių papildymų ir detalizavimų</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Daugelis melagių linkę jau pirmosios apklausos metu pateikti visą „išgalvotą istoriją“ ir toliau stengiasi jos laikytis. • Istorija neplečiama ir nedetalizuojama (nors kai antrąją apklausą vykdo patyręs pareigūnas, parodymų apimtis gali padidėti vos ne dvigubai).

3.2.5. Apklausos užbaigimas

Apklausos užbaigimas yra labai svarbi apklausos dalis, turinti įtakos ir tolesniam kontaktui su vaiku, ir apklausos efektyvumui. Kada apklausą galima užbaigti, nuspręsti turi pareigūnas kartu su kitais apklausoje dalyvaujančiais asmenimis. Užbaigiant apklausą reikėtų įvertinti:

- 1) kaip jaučiasi vaikas;
- 2) ar jau surinkta visa reikalinga informacija apie įvykį.

Kartais apklausą tenka užbaigti anksčiau nei pavyksta surinkti iš vaiko visą būtina informaciją. Jei vaikas yra labai pavargęs, išgyvena stiprų nerimą, kurio nepavyksta sumažinti, tuomet rekomenduojama apklausą užbaigti ir susitarti dėl kitos apklausos laiko. Kitu atveju apklausa užbaigiama tada, kai yra surinkta visa reikalinga informacija.

Baigdamas apklausą pareigūnas turi įvertinti, ar pakankama informacija yra surinkta, ar nėra dar klausimų, kurie turėtų būti užduoti vaikui, gal kokių klausimų turi kiti apklausos dalyviai. Nutarus, kad jau galima užbaigti, reikėtų nepilnamečio paklausti, ar jis jaučiasi pasakęs viską, kas siejasi su tyrimu.

Iki pat apklausos pabaigos pareigūnas turi išlikti draugiškas ir skirti pakankamai dėmesio kontaktui su vaiku. Baigiant apklausą svarbu vaikui padėkoti už dalyvavimą ir pastangas. Padėka neturi priklausyti nuo apklausos rezultatų – gali būti, kad su vaiku buvo sudėtinga užmegzti produktyvų kontaktą ir vaikas nesuteikė reikiamos informacijos, tačiau nuoširdi padėka už pastangas padės iki pat apklausos pabaigos išlaikyti pasitikėjimo ir draugiško bendravimo atmosferą. Tai gali būti itin svarbu tuo atveju, kai reikia susitikti pakartotinei apklausai.

Apklausos pabaigoje pareigūnas ar kuris nors kitas proceso dalyvis turi paprasta ir suprantama kalba paaiškinti, kas vyks toliau: kas bus daroma su gauta informacija, kada vaikui dar reikės duoti parodymus, su kokiais dar pareigūnais gali tekti bendrauti. Būtina pasiteirauti, ar jam kilo kokių nors klausimų. Jei kyla klausimų – pareigūnas turėtų kuo atviriau ir nuoširdžiau į juos atsakyti. Jei žinoma, kad reikės dar kartą susitikti apklausoje, prieš užbaigiant apklausą reikėtų skirti šiek tiek laiko, ir paaiškinti, kodėl svarbu bus dar kartą susitikti ir kaip vyks kita apklausa.

Pareigūnas, esant reikalui, gali nusiųsti vaiką tolesnei psichologinei konsultacijai arba į sveikatos priežiūros įstaigą. Geriausiai, jeigu pareigūnas jau turi organizaciją, kuriose gali pasiūlyti apsilankyti vaikui, adresus ir telefonus. Tai gali būti Vaikų ar Jaunimo linijos, įvairūs bendraamžių klubai, psichologinės tarnybos. Kai vaikui ar paaugliui siūloma kitų organizacijų pagalba, reikia paminėti, kokia tai bus pagalba ir kuo tai jam bus naudinga.

Rekomendacijos

- o Apklausą užbaikite visų pirma atsižvelgdami į vaiko savijautą, o tik po to į apklausos metu surinktos informacijos kiekį.
- o Jei nebeturite daugiau klausimų, paklauskite paties nepilnamečio, ar yra dar kas nors, ką vaikas norėtų pasakyti. Pasitikslinkite, ar protokole netrūksta kokios nors svarbios informacijos.
- o Padėkokite vaikui už dalyvavimą bei pastangas. Pasakykite, kad jums yra ne tik svarbu gerai iširti nusikaltimą – jums rūpi ir vaiko sveikata.
- o Paaiškinkite, kas vyks toliau tyrimo metu, pvz., ką turės toliau padaryti nepilnametis, kas bus daroma su iš vaiko gauta informacija ir t.t.
- o Būkite atsargūs ir nežadėkite vaikui dalykų, kurių negalite užtikrinti, pvz., „mes pasirūpinsime, kad tau niekada daugiau taip neatsitiktų“.
- o Suteikite galimybę vaikui užduoti klausimus. Į vaikui kilusius klausimus kuo nuodėčiau atsakykite.
- o Nukreipkite, jei manote, kad reikalinga, pas psichologą konsultacijai ar į sveikatos priežiūros įstaigą.
- o Net ir nedidelė jūsų parama ar paprastas patarimas gali būti svarbus nepilnamečiui.

3.3. SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ VAIKŲ APKLAUSA

Vaikai, turintys specialiųjų poreikių, tai:

- o vaikai, turintys kokią nors negalią ar raidos sutrikimą, pavyzdžiui, vaikai, sergantys autizmu, Down'o sindromu, cerebriniu paralyžiumi; vaikai su mokymosi, emociniais, elgesio, kalbos, regos ar klausos sutrikimais, protiniu atsilikimu ir pan.;
- o vaikai, kurių raida nėra sutrikusi ar atsilikusi, tačiau turintys kitų ypatumų, kurie gali sukelti sunkumų esant įprastinei apklausai: tai dvikalbiai ar nekalbantys valstybine kalba vaikai.

Ne kiekvienam pareigūnui gali tekti bendrauti su specialiuųjų poreikių vaiku, tačiau yra svarbu numatyti, kaip bus organizuojama apklausa, kas galėtų vykdyti apklausą susidūrus su vaiku, turinčiu negalią.

Šiame skyriuje kalbėsime apie vaikus, turinčius specialiųjų poreikių, ypatingą dėmesį skirdami vaikų kalbiniams gebėjimams bei tokių vaikų apklausos ypatumams.

1997m. Velse buvo atliktas tyrimas, kuriame dalyvavo 41 policijos ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Tyrimo duomenimis, 50 proc. pareigūnų teko apklausti vaiką su specialiaisiais poreikiais. Iš šių pareigūnų 71 proc. teko apklausti vaiką, turintį mokymosi problemų, 46 proc. – kurčią vaiką, 25 proc. – vaiką, sergantį Down'o sindromu, ir 15 proc. – vaiką, sergantį cerebriniu paralyžiumi. Visi be išimties pareigūnai atsakė, kad apklausdami šiuos vaikus susidūrė su žinių apie vaikus su specialiaisiais poreikiais trūkumu bei bendravimo, susikalbėjimo sunkumais apklausos metu.

Apie specialiųjų poreikių vaikus kalbėsime bendrai, neišskirdami, ar tai būtų aukos, liudytojai ar įtariamieji/pažeidėjai.

3.3.1. Vaikų su specialiaisiais poreikiais ypatumai

Kiekvieno raidos ar kitokio sutrikimo atveju vaikas pasižymi šiek tiek skirtingais ypatumais, į kuriuos reikia atsižvelgti planuojant apklausą. Toliau yra minimi dažniau pasitaikantys atvejai, su kuriais gali susidurti pareigūnai.

VAIKŲ SU SPECIALIAISIAIS POREIKIAIS YPATUMAI	KAIP REAGUOTI
<p>1. <u>Emociniai vaikų su specialiaisiais poreikiais sunkumai</u>. Didesnė dalis vaikų, turinčių kokią nors negalią, susiduria su didesniais nei sveiki vaikai sunkumais įveikdami kylantį stresą, nerimą, įtampą ar kitas stiprias emocijas.</p>	<p>Jei vaikui sunku įveikti nerimą, svarbu sudaryti tokias sąlygas, kad nerimo apklausos situacijoje būtų kuo mažiau. Pvz., skirti daugiau laiko pasiruošimui apklausai ar apsipratimui nepažįstamoje patalpoje. Jei pastebimas vaiko nerimas apklausos metu – gerai yra pristabdyti apklausą ir užsiimti tuo, kas padeda vaikui atsipalaiduoti, pvz., piešti ar trumpai pasišnekučiuoti apie vaiko pomėgius.</p>
<p>2. <u>Impulsyvumas, prasta elgesio ir emocijų kontrolė</u>. Elgesio, emocijų, mokymosi sutrikimų atvejais vaikai gali pasižymėti dideliu impulsyvumu, kuris pasireiškia skubotais, neapgalvotais sprendimais ar lengvai kylančiais pykčio protrūkiams. Tai dažniau būdinga vaikams, turintiems elgesio sutrikimų. Pvz., antrą kartą uždavus tą patį klausimą, pauglys pašoka ir trenkęs durimis išbėga iš apklausos kambario.</p>	<p>Priimti ir kuo ramiau reaguoti į vaiko agresijos protrūkius ar kitus impulsyvius veiksmus. Agresija, pykčio protrūkiams taip pat rodo vaiko ar paauglio susijaudinimą ir negebėjimą su juo tvarkytis. Todėl reikėtų palaukti, kol vaikas nusiramins, ir toliau ramiai tęsti apklausą.</p>
<p>3. <u>Prasti analitiniai, priežasties ir pasekmės ryšio numatymo gebėjimai</u>. Tai reiškia, kad vaikas sunkiai geba analizuoti savo ir kitų elgesį, nusakyti elgesio ar įvykių priežastis, numatyti galimas pasekmes.</p>	<p>Vengti užduoti sudėtingus klausimus (kai viename klausime yra keletas paprastų klausimų). Norint patikslinti, tą patį klausimą (tik kitais žodžiais) užduoti pakartotinai. Daugiau dėmesio skirti faktams, konkreitiems įvykio epizodams, praleidžiant klausimus apie priežastis ir pasekmes.</p>
<p>4. <u>Hiperaktyvumas, negebėjimas sukaupti dėmesio</u>. Hiperaktyvūs vaikai nenusėdi vienoje vietoje, jie gali būti labai jūdriūs, nesugeba susikaupti. Jie gali „negrįžti“ ar greitai „pamiršti“ užduotą klausimą, pasakoti nenuosekliai, greitai keisti pokalbio temas ar užsiėmimus.</p>	<p>Nedrausti vaikui „suptis“ ant kėdės (tik reikia parinkti tvirtesnę kėdę). Galite duoti rankose laikyti kokį nors daiktą (kuris būtų minkštas arba lengvai lankstomas). Dažniau daryti labai trumpas pertraukėles. Įtarus, kad klausimo neišgirdo, pakartoti ramiau balsu. Užduoti trumpus klausimus.</p>

<p>5. <u>Žemas socialinis supratingumas</u>. Tai reiškia, kad vaikui gali būti sunku suprasti, priimti ir laikytis numatytų socialinių normų, taisyklių ar ribų. Apklausoje metu vaikai, kurių socialinis supratingumas yra žemas, gali elgtis netikėtai ir nepriimtinais. Pavyzdžiui, protiškai atsilikęs berniukas, kilus dideliame nerimui, gali pradėti masturbuotis – tokiu būdu siekdamas pasijusti geriau.</p>	<p>Į bet kokį netikėtą vaiko elgesį reikia reaguoti kuo ramiau, t.y., nepulti šaukti „ką darai?“, „kaip čia elgiesi?“, „tučtuojau liaukis!“. Ramiai paaiškinkite vaikui, kad matote, jog jis susijaudinęs ir nežino, kaip jam nusiraminti. Pasakykite, kad jo pasirinktas nusiramavimo būdas yra nepriimtinas, suteikite vaikui galimybę nurimti, pvz., laikinai išeikite iš kabineto, pakvieskite vaikui artimą žmogų, kad šis su juo pabūtų, ir pan.</p>
<p>6. <u>Prasti kalbiniai įgūdžiai</u>. Jie gali pasireikšti ir skurdžia kalbine išraiška, neaiškia tartimi, skurdžiu žodynu, negebėjimu nuosekliai pasakoti ar išreikšti savo mintis. Kuomet apklausoje susiduriama su vaiku, turinčiu kalbinių sunkumų, tenka daugiau dėmesio skirti tikslinimui, aiškinimuisi, ką tiksliai vaikas norėjo pasakyti, ar teisingai supratome vaiko mintis bei įvykių seką. Kalbiniai įgūdžiai sutrikę būna įvairių raidos sutrikimų, negalės atvejais: esant mokymosi sutrikimams, cerebriniam paralyžiui, protiniam atsilikimui ir pan.</p>	<p>Apsišarvuokite kantrybe. Jei vaikas neaiškiai kalba, teks daug kartų tikslinti, perklausti, ką vaikas norėjo pasakyti. Kontroliuokite ir savo kalbą – užduokite kuo paprastesnius ir aiškesnius klausimus, nevertokite nesuprantamų žodžių. Jei bendravimas su vaiku dėl jo kalbos gebėjimų yra labai sunkus, apklausoje pakvieskite dalyvauti žmogų, kuris turi kasdieninio bendravimo su vaiku patirties ir galėtų retkarčiais jums padėti susikalbėti su vaiku. Tačiau šis žmogus neturi būti centre, tik, esant reikalui, jis gali padėti suprasti neaiškiai tariamus vaiko žodžius.</p>
<p>7. <u>Prastas kalbinis supratingumas</u>. Jis pasireiškia tuo, kad vaikas gali nesuprasti tam tikrų sąvokų, negalėti įvardinti tokių detalių, kaip įvykių seka, data, laikas, paros metas, metų laikas ir pan.</p>	<p>Neklausinėkite įkyriai apie tas detales, kurių vaikas negali įvardinti, nes vaikas kaskart gali pateikti vis kitą atsakymą. Supraskite, kad tai nereiškia, jog vaikas meluoja – jis tiesiog negali įvardinti tam tikrų tikslų detalių, nes jų nesupranta.</p>
<p>8. <u>Neraštingumas</u>. Jis gali būti sąlygotas tiek tam tikrų mokymosi ar kalbinių sutrikimų, tiek socialinio-pedagoginio apleistumo (kuomet dėl tėvų nepriežiūros vaikas neina į mokyklą, neužiimama jo ugdymu ir pan.). Neraštingi vaikai gali visai nemokėti skaityti, rašyti, tad apklausoje metu jie negalės pateikti jokios su skaitymu ar rašymu susijusios informacijos.</p>	<p>Turėti po ranka tuščių didelių lapų (geriausiai A3 formato), kur vaikas galėtų bandyti nupiešti vietą, žmogų ar pan.). Neraštingi vaikai gali neturėti plataus žodyno, keletą reiškinį apibūdinti tuo pačiu žodžiu. Todėl gerai turėti nedidelių žmonių figūrėlių. Vaikas ant stalo gali dėlioti įvykio žemėlapi. Vaiko reikėtų prašyti pakartoti ar parodyti (su žaislais ar ant savęs), kaip vyko įvykis, kur buvo suduoti smūgiai ir pan.</p>

3.3.2. Pasiruošimas vaikų su specialiaisiais poreikiais apklausai

Ruošiantis apklausai su nepilnamečiu yra būtina sužinoti, ar apklausiamas vaikas neturi kokios nors negalės ar kitų specialiųjų poreikių. Jei taip – būtina gauti informacijos apie vaiko negalę, įvertinti negalės dydį, išsiaiškinti, kokie yra specifiniai vaiko fiziniai, psichologiniai poreikiai, bendravimo, intelektualiniai, kalbiniai gebėjimai. Informaciją apie vaiko ypatumus surinkti galima iš vaiko tėvų, globėjų ar

kito asmens, gerai pažįstančio vaiką. Renkant informaciją apie vaiko specialiuosius poreikius, svarbu išsiaiškinti:

- *Kokie yra vaiko fiziniai poreikiai:* ar jam reikalinga speciali įranga arba specialistas, kad vaikas galėtų dalyvauti apklausoje. Pavyzdžiui, kurčiam vaikui reikėtų pasikviesti specialistą, mokantį gestų kalbą; vaikui sergančiam cerebriniu paralyžiumi ir sėdinčiam invalido vežimelyje, reikia sudaryti sąlygas atvykti iki apklausos kambario ar užtikrinti patogų tualetą.
- *Kaip vaikas adaptuojasi, pripranta naujoje aplinkoje:* jei vaikui sunku adaptuotis visiškai naujoje aplinkoje, tuomet iki apklausos reikėtų jam suteikti galimybę apklausos vietoje apsilankyti tiek kartų, kiek jam reikia. Jei vaikui itin sunku priprasti nešeimyninėje aplinkoje, svarbu būtų surasti alternatyvią vietą apklausos kambariui. Galbūt apklausa gali vykti vaiko namuose, kiek įmanoma neutralesnėje vietoje. Kai kuriais atvejais, apklausiant neįgalų vaiką, gali prireikti daugiau nei vienos apklausos visiškam įvykio išsiaiškinimui.
- *Kaip vaikas įveikia kylantį nerimą ir kitas emocijas:* svarbus klausimas pareigūnui – kaip galima atpažinti, kad vaikas nerimauja? Dažniausiai kylantį vaiko nerimą galima pastebėti iš jo elgesio. Pavyzdžiui, kai kurie specialiujų poreikių vaikai gali turėti tam tikrų pasikartojančių judesių, tokių kaip lingavimas, siūbavimas, plojimas rankomis ir pan. Itin dažnas tokių judesių pasikartojimas gali rodyti vaiko nerimą. Tuomet vaikui gali prireikti pertraukos, kad galima būtų tęsti apklausą. Pareigūnas turi žinoti, kas gali sukelti vaiko pyktį. Pavyzdžiui, kaip vaikas gali reaguoti, jei jo paprašoma pakartoti atsakymą. Numatydamas tam tikras vaiko emocines reakcijas, pareigūnas galės tinkamai pasiruošti apklausai.
- *Kokie yra vaiko kalbos, intelektualiniai gebėjimai:* svarbu pasiteirauti, ką vaikas gali ir ko negali pasakyti, kiek aiški jo kalba, tartis, kokią žodyną vaikas vartoja. Visus šiuos vaiko ypatumus taip pat galima išsiaiškinti pirmųjų apklausos minučių metu, bendraujant su vaiku neutraliomis temomis.

Taigi vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausa privalo būti organizuota atsižvelgiant į vaiko turimus sunkumus. Pavyzdžiui, jei vaikas sunkiai adaptuojasi naujoje aplinkoje, sudaryti jam sąlygas apsilankyti bent pora kartų apklausos kambaryje; jei vaikas yra nerimastingas, paieškoti būdų, kaip jis gali jaustis saugesnis apklausos metu – leisti vaikui atsinešti mylimą žaislą ar sudaryti sąlygas, kilus dideliame nerimui, pabendrauti su artimu suaugusiuoju. Svarbu atsižvelgti ir į vaiko gebėjimą sukaupti dėmesį. Dažnai vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausa turi trukti trumpiau nei kitų vaikų.

Labai svarbus yra tinkamų specialistų dalyvavimas vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausoje ar pasiruošimo apklausai etape, pvz., gestų kalbos vertėjo dalyvavimas. Neretai reikia pasikonsultuoti su specialistais, pvz., psichologu, socialiniu darbuotoju, mediku, apie vaiko su tam tikra negalia ypatumus bei gauti rekomendacijas, kaip geriau užmegzti ir palaikyti kontaktą su tokiu vaiku.

3.3.3. Specialiųjų poreikių vaikų apklausos eiga

Kontakto užmezgimas su vaiku, turinčiu specialiųjų poreikių. Kontakto užmezgimui yra tinkamos įvairios technikos, aprašytos anksčiau. Tik reikia įvertinti jų tinkamumą konkrečiam vaikui su konkrečia negalia. Pavyzdžiui, vaikui su cerebriniu paralyžiumi bei sutrikusia smulkiąja motorika (negebėjimas paimti smulkių daiktų, žaisti su smulkiais žaislais) negalime siūlyti piešti ar žaisti su kokiu nors smulkiu žaislu. Tuo tarpu aklam vaikui puikiai tiks žaislai, susiję su lytėjimu, garsais, muzika.

Paaiškinimas, kodėl vyksta apklausa. Tai vaikams su specialiaisiais poreikiais kartais gali būti daug svarbiau nei sveikiems vaikams. Jiems gali būti sunkiau suprasti, kodėl jie yra čia ir ką jie veikia apklausos kambaryje, todėl pareigūnas turi skirti pakankamai laiko, kad vaikas suprastų, kokiu tikslu jis yra apklausiamas.

Laisvas vaiko pasakojimas ir klausimų uždavimas. Vaikai, turintys negalią, kartais turi didelių sunkumų laisvai papasakoti apie tai, kas nutiko – jiems sunku nuosekliai ir suprantamai papasakoti apie įvykį. Taigi, apklausiant kai kuriuos vaikus, turinčius specialiųjų poreikių, daugiau dėmesio tenka skirti klausimų uždavimui. Jeigu specialiųjų poreikių vaikai nesugeba papasakoti, kas atsitiko, savais žodžiais, tai nereiškia, kad jis nežino ar nesuvokia įvykio esmės. Jam gali padėti „taip – ne“ klausimai. Tik reikia būti labai atsargiems ir gerai pasiruošusiems tokiai apklausai, nes pareigūnas gali daryti įtaigą „taip – ne“ klausimais, kuriuos formuluoja remdamasis savo įsivaizdavimu, kaip vyko įvykis.

Apklausiant vaikus, turinčius kalbinių sunkumų, svarbu laikytis vienos taisyklės: pareigūno kalba, klausimai turi būti priderinti prie vaiko protinio, o ne biologinio amžiaus. Tam reikalinga kuo tikslesnė informacija apie vaiko protinį amžių. Pvz., 10 metų vaikas, turintis protinę negalią, gali bendrauti kaip 5 m. vaikas. Taigi ir klausimai turėtų būti formuluojami kaip 5 m. vaikui. Pareigūnas turi būti itin atidus savo kalbai ir bendrauti su specialiųjų poreikių vaiku aiškia, paprasta kalba, klausimus užduoti po vieną. Su šiais vaikais kartais netgi yra būtina daugiau vartoti uždaro tipo klausimus.

3.3.4. Dvikalbių vaikų arba vaikų, kalbančių nevalstybine kalba, apklausa

Apklausų metu yra nemaža tikimybė susidurti su vaikais, kurie gerai nemoka valstybinės kalbos. Tai dažniausiai gali būti vaikai iš tautinių mažumų, o retkarčiais ir atvykėliai iš kitų šalių. Šiems vaikams taip pat reikia užtikrinti tinkamas apklausos sąlygas.

Susidūrus su dvikalbiu vaiku, pavyzdžiui, rusų kilmės vaiku, kalbančiu rusų ir lietuvių kalbomis, visų pirma yra svarbu įvertinti, kokia kalba vaikas gali kalbėti tiksliausiai. Jei vaikas puikiai kalba lietuviškai, tuomet jį apklausti galima lietuvių kalba. Tačiau, jei vaikas turi sunkumų taisyklingai kalbėti lietuvių kalba, tuomet yra būtina surasti vertėją ar pareigūną, galintį su vaiku bendrauti jo gimtąja kalba. Kitu atveju mes galime iš vaiko surinkti netikslią informaciją, nes vaikai, neturintys gerų lietuvių kalbos įgūdžių, gali painioti įvairius terminus, žodžius ar nemokėti tiksliai išreikšti minčių.

Geriausiai, jei dvikalbį vaiką apklausia pareigūnas, kalbantis abejomis kalbomis. Jei apklausiamas vaikas, visiškai nekalba valstybine kalba, jam yra būtinas vertėjas. Kadangi apklausoje tenka dalyvauti dar vienam specialistui, jis būtinai turi būti įtrauktas ne tik į patį apklausos procesą, bet ir į pasiruošimą apklausai: prieš apklausą susitikti su vaiku, užmegzti kontaktą su juo. Gerai, jei vertėjas yra paruošiamas apklausai, kad jos metu neiškiltų nenumatytų vertėjo reakcijų, galinčių turėti įtakos apklausai. Pavyzdžiui, jei apklausiamas vaikas yra patyręs seksualinę prievartą, vertėjas turėtų žinoti, kaip reaguoti į vaiko pasakojimą apie prievartą, taip pat mokėti užduoti atvirus klausimus apie intymias kūno dalis.

Rekomendacijos

- o Ruošdamiesi apklausai sužinokite, ar vaikas neserga kokia nors liga, neturi raidos, kitokių sutrikimų ar negalios.
- o Jei žinote, kad vaikas turi tam tikrų specialiųjų poreikių, iki apklausos pasikvieskite artimą vaikui suaugusįjį – motiną, tėvą ar kitą žmogų – pokalbiui apie vaiko emocinius, elgesio, bendravimo ypatumus.
- o Surinkite informaciją apie tai:
 - kokį sutrikimą turi vaikas;
 - kokie yra vaiko fiziniai poreikiai, pvz., kokių specialių sąlygų gali prireikti vaikui -paruošti įvažiavimą į kambarį, pakviesti į apklausą gestų kalbos vertėją ar medicinos specialistą ir pan.;
 - kokie yra vaiko psichologiniai poreikiai, pvz., ar vaikas gali prisitaikyti naujoje aplinkoje, kiek laiko jis gali būti susikaupęs, kas vaikui padeda nusiraminti kilus nerimui ar pykčiui;
 - kokie yra vaiko kalbiniai, bendravimo įgūdžiai, pvz., kaip aiškiai vaikas kalba ar gali nuosekliai išreikšti savo mintis, ar gerai supranta kitų žmonių kalbą, kaip bendrauja su nepažįstamais žmonėmis.
- o Pradėdami apklausą skirkite pakankamai laiko paaiškinti vaikui, kodėl jis dalyvauja apklausoje, koks apklausos tikslas. Turėkite omeny, kad vaikui su specialiaisiais poreikiais gali būti sudėtingiau suprasti, ko iš jo norima apklausos metu.
- o Apgalvokite, kokias priemones naudosite kontakto užmezgimui su vaiku. Išsiaiškinkite, ką vaikas mėgsta veikti ir ką gali, pvz., ar gali piešti, žaisti su žaislais, apie ką mėgsta kalbėti. Ši informacija padės jums užmegzti produktyvų kontaktą su vaiku.
- o Būkite pasiruošę aktyviau užduoti klausimus vaikui, jei jam iškiltų sunkumų nuosekliai ir laisvai pasakoti apie jus dominantį įvykį.
- o Vaiką, kalbantį dviem kalbomis (pvz., rusų ir lietuvių) reikėtų apklausti ta kalba, kuri yra jo gimtoji, arba ta, kurią vaikas dažniausiai vartoja bendradamas. **Svarbu:** apklausus vaiką ne ta kalba, kurią jis laisvai vartoja, galite gauti netikslius parodymus.
- o Jei į vaiko apklausą yra įtraukiamas naujas specialistas, pvz., vertėjas, jis turėtų dalyvauti ne tik apklausoje, bet ir planuojant apklausą, ruošiantis jai.

4. SUAUGUSIŲJŲ DALYVAVIMAS APKLAUSOJE

Vilniuje 4 metų mergaitė buvo apklausama apie jos atžvilgiu padarytą smurtinį nusikaltimą. Siekiant geresnio rezultato, ikiteisminio tyrimo teisėja pakvietė prokurorą, abu tėvus, Vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotoją, sekretorę, psichologą. Kad aplinka nepasirodytų gąsdinanti ir priešiška, apklausa vyko viename iš naujai suremontuotų vaikų darbo kabinetų. Niekas nedėvėjo tarnybinių uniformų. Apklausa vis tiek nedavė pageidaujamo rezultato – mergaitė tylėjo arba kartais kai kuriuos atsakymus kuždėjo motinai į ausį...

Atliekant apklausą ikiteisminio tyrimo metu gali dalyvauti nemažai žmonių. Didelis dalyvaujančiųjų skaičius apklausiant nepilnametį, juo labiau mažametį, gali turėti ne tik teigiamą rezultatą. Gali atsitikti priešingai – apklausiamasis dar mažiau šnekės, labiau iškraipys faktus arba iš viso tylės.

Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnui rekomenduojame atlikti keletą veiksmų, kad suaugusiųjų dalyvavimas duotų geresnių rezultatų apklausos metu:

- Prašyti, kad visi dalyvaujantys žmonės prisistatytų. Aukščiau pateiktame pavyzdyje 4 metų mergaitė tylėjo, nes ji nuolatos stebėjo nepažįstamus žmones. Jie kėlė baimę, dėl to mergaitė nusprendė tylėti. Dalyvaujantys asmenys turėtų pristatyti: pasakyti ne tik savo vardą ir pavardę, bet ir papasakoti, kokių tikslu dalyvauja. Tai turi būti pateikta nepilnamečiui suprantamais žodžiais.
- Jeigu ikiteisminio tyrimo metu nepilnametis yra apklausiamas jūsų kabinete, kai ten pat dirba kolegos, svarbu, kad ir jie prisistatytų. Pagal turimas sąlygas organizuokite apklausas tada, kai jūsų kabinete yra mažiausiai su tyrimu nesusijusių žmonių.
- Tyrimo metu pasirinkite, kurie žmonės būtų reikalingi apklausos metu.
- Prieš apklausą skirkite laiko pasitarti su visais dalyvaujančiais suaugusiais, kokių taisyklių bus laikomasi, kaip bus dirbama, kad apklausos metu nekiltų nesklandumų.
- Net kai yra nemažai suaugusiųjų, skirkite šiek tiek laiko nepilnamečiui apsiprasti su apklausos vieta ir dalyvaujančiais asmenimis.
- Iš anksto prašykite, kad dalyvaujantys suaugusieji vengtų netiesioginės įtakos nepilnamečiui. Tokie reiškiniai, kaip labai intensyvus stebėjimas, garsūs dūsavimai, stiprūs gestai, tylūs tarpusavio komentarai blaško nepilnametį.

4.1. TĖVŲ/GLOBĖJŲ DALYVAVIMAS APKLAUSOJE

Daugiau problemų nei naudos. Vaiko atstovai nėra jokie profesionalai ar teisės žinovai. Jų dalyvavimas neretai gali sukelti daugiau problemų nei naudos ikiteisminiam tyrimui. Tėvai (ar kiti atstovai) gali ne mažiau turėti baimių ir nerimo, kai vyksta ikiteisminis tyrimas. Kartais jie daugiau prašo supratimo, palaikymo iš parei-

gūno nei pats vaikas. Jeigu vaikas įtariamasis, tėvai netiesiogiai gali daryti spaudimą (pasipiktinimu, kyšio siūlymu ar pan.) pareigūnui, kad byla būtų nutraukta. Tėvai gali turėti neigiamą nuostatą teisėtvarkos pareigūno atžvilgiu. Jiems gali atrodyti, kad „Jeigu reikia eiti į policiją, tai jau viskas yra labai blogai“. Jie gali nedaug žinoti apie pareigūnų darbą. Tačiau gali labai daug komentuoti ir „mokyti“ vaiką, kaip reikia elgtis tyrimo metu. Pavyzdžiui, gali sakyti, kad jų vaikas iš viso nieko nekalbėtų, nes „Kažkur girdėjo, kad daug pripasakojus, bus tik daugiau problemų“.

Atstovai net gali piktybiškai sąmoningai trukdyti tyrimui. Vaikas būna išbartas, prigąsdintas. Kartais būna, kad vaikas sutinka ir nori bendradarbiauti su pareigūnais tyrimo metu, bet tėvai užkerta kelią. Pavyzdžiui, vėluoja, iš viso neatveda, liepia tylėti ir pan.

Neleidimas dalyvauti. Dėl aukščiau išvardintų priežasčių ikiteisminio tyrimo pareigūnas (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi) gali neleisti tėvams (ar kitiems atstovams) dalyvauti ikiteisminiame tyrime, jeigu tai prieštarauja nepilnamečio interesams. Nepilnamečių norai ir interesai gali būti skirtingi. Pasitaikantis noras – nedalyvauti apklausose, nesusitikti su policija. Nepilnametis gali pareikšti įgeidžius ar norus, nenurodydamas aiškių motyvų. Tai dar nereiškia, kad pareigūnas turi jų paisyti. Pageidavimas nėra vaiko interesas, jeigu nenurodomi motyvai ar kitos svarbios priežastys. Interesas – platesnė sąvoka. Vaiko interesus nustato suaugusieji, kadangi vaikai dar negali visiškai nuspręsti, kokie jų interesai. Pavyzdžiui, vienas iš interesų yra tas, kad vaikas nepatirtų smurto, žeminimo, fizinių bausmių. Jeigu tėvai nurodo, kad su vaiku bus kalbama „fizinės jėgos kalba“, tai bus vaiko interesų pažeidimas. Pareigūnas gali neleisti tokiems atstovams dalyvauti. Dar vienas galimas interesas – laisvai reikšti savo valią ir nuomonę. Pavyzdžiui, nepilnametis nurodo, jog nenori, kad vienas iš jo atstovų dalyvautų apklausoje. Gal tėvas už parodymų davimą ikiteisminio tyrimo metu baudė sūnų ar dukrą, vertė duoti melagingus parodymus ir pan. Šis nepilnamečio interesas turi būti apgintas.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovus bet kurį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Jeigu nepilnametis yra suimtas, atstovas pagal įstatymą gali su juo pasimatyti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo leidimu.

Svarbu, kad vaikui svarbus suaugęs asmuo, prie kurio jis yra prisirišęs, apklausoje metu nekorėguotų, nepildytų vaiko, o tiesiog būtų šalia. Vaikas susiduria su pagunda paprašyti suaugusiojo pasakyti už jį, atsakyti, papildyti informaciją. Pareigūnas turi perspėti, kad vaiko atsakymų nekomentuotų, kad vaikas pats atsakinėtų pagal savo galimybes. Su atstovu tai reikia aptarti prieš apklausą.

Atstovas. Jo parinkimas. Patikėtinis. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atsižvelgdamas į vaiko interesus, turi siekti, kad atstovas būtų tinkamas. Sąvoka „tinkamas“ reiškia: yra bendradarbiaujantis su pareigūnu, nesunkiai pasiekiamas, suvokia tyrimo svarbą, nesukuria dirbtinių kliūčių, savo elgesiu nedaro žalos vaikui, padeda apklausos metu užduoti kai kuriuos svarbius klausimus, nepilnametis neprieštarauja jo dalyvavimui. Pareigūnas, susitikęs su tėvais, trumpai pasikalbėjęs, paklauses paties nepilnamečio, jau gali rinktis ir pareikšti rekomendacijas, kas turėtų atstovauti.

Sąvoka „patikėtinis“ reiškia, kad tai yra nepilnamečio atstovas, kuriuo vaikas pasitiki. Tai gali būti žmogus, nesantis tiesioginiu atstovu – mokytojas, kaimynas, brolis, auklėtojas ir pan. Jeigu jis sutinka atstovauti vaikui, suderinus su tiesioginiais atstovais (tėvai, globos namų administracija ar kt. duoda sutikimą raštu), galima jį kviesiti į apklausą kaip atstovą. Patikėtinio dalyvavimas gali labai pagerinti ikiteisminio tyrimo procesą. Tiesiog jo fizinis buvimas apklausos metu, dėl ko nepilnametis jausis saugesnis ir nevienišas tarp suaugusiųjų, duoda teigiamų rezultatų. Tokio patikėtinio suradimas pareigūnui būtų papildomas darbas. Tai nėra privaloma, bet tai pagerintų apklausos rezultatus. Pats nepilnametis įgytų daugiau pasitikėjimo teisėtvarkos pareigūnais, suprasdamas, kad čia stengiasi ne tik tirti įvykį, bet ir atsižvelgia į jo poreikius. Tik jeigu nepilnametis yra įtariamasis, reikia įvertinti, ar parinktas patikėtinis nebus asmuo, kuris turės neigiamos įtakos apklausai.

Vaikas, matydamas, kaip mama nerimauja, dalyvaudama apklausoje, gali pagalvoti, jog įvykio atskleidimas liūdina mamą, todėl geriau apie tai nekalbėti.

Rekomendacijos

Keletas rekomendacijų, kaip galima pagerinti ikiteisminį tyrimą, kai dalyvauja nepilnamečio (ar mažamečio) atstovai:

- o Paklauskite tėvų (ar kitų atstovų), ar nepilnametis nėra ko nors daugiau pasakojęs jiems asmeniškai. Įvertinę, kad atstovas gali turėti reikšmingos informacijos, paklauskite jį kaip liudytoją.
- o Įvertinkite atstovo emocinę būseną. Jeigu tai yra mama, kuri verkia apklausos metu, jeigu tai yra tėvas, kuris atvirai demonstruoja savo pyktį sūnui, bus neigiamas poveikis apklausos procesui. Esant reikalui, prašykite, kad nurimtų, laikinai palauktų šalia kabineto. Geriausia, jeigu trumpai pakalbintumėte atstovą apie jo jausmus, leistumėte jam išsakyti, kaip jaučiasi. Svarbu, kad tokio pokalbio negirdėtų nepilnametis. Paskui papasakokite, kaip turėtų elgtis (ar valdytis) atstovas apklausos metu.
- o Įvertinkite, ar atstovas neturi kokių motyvų trukdyti tyrimui (nepilnametis yra gąsdintas, gal atstovas yra pamokęs jį nusišėpti kai kuriuos faktus ir pan.). Tai nėra lengva išsiaiškinti, bet paprasti du klausimai leis jums kažkiek geriau suprasti situaciją. Pirmas (atstovui): koks jo požiūris į dabartinę nepilnamečio situaciją,

į jo dalyvavimą apklausoje. Antras (nepilnamečiui): kaip jis vertina atstovą, su kuriuo atvyko pas pareigūną.

- o Prieš apklausą pateikite atstovui instrukcijas, kokio jūs elgesio ir pozicijos pageidaujate (bendradarbiavimas, netrukdymas, nepilnamečio palaikymas). Informuokite, kokias teises turi atstovas. Geriausiai tai padaryti kalbant individualiai. Paprastai atstovas (tėvas, globėjas ar kt.) turi pareigūnui kokių nors klausimų, kuriuos vengia pateikti, kitiems girdint.
- o Atkreipkite dėmesį į nepilnamečio ir atstovo bendravimą iki apklausos. Galite pastebėti daug nežadinės informacijos (koks atstumas tarp jų, koks bendravimo tonas, ar vienas į kitą žiūri, apie ką kalba ir pan.). Todėl atvykusių pasitikimas ne vien savo kabinete jums duos daugiau informacijos apie atstovą.
- o Siekite, kad tas pats atstovas nuolatos dalyvautų ikiteisminio tyrimo metu. Prašykite, kad jis atvyktų ir kitą kartą (jei tai bus pakartotinė apklausa ar pan.).
- o Prašykite, kad atstovas parodytų dokumentus (nes gali būti visai kitas atstovas, pvz., patėvis, šeimos draugas, kuris turi kažkokių asmeninių motyvų dalyvauti). Paašikinkite, kad toks dokumentų patikrinimas yra formalumas, o ne nepasitikėjimas žmonėmis. Kai kviesite atstovą, paminėkite, kad nepamirštų dokumentų.

4.2. SPECIALISTŲ DALYVAVIMAS APKLAUSOJE

4.2.1. Prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo dalyvavimas

Ikiteisminio tyrimo teisėjo dalyvavimas yra naudingas, nes vėliau nepilnametis gali būti neklausinėjamas, jo parodymai gali būti tik perskaityti tolesnio proceso (pvz., teismo posėdžio) metu. Kad nepilnametis būtų apklaustas kuo mažiau kartų, yra naudinga dėl dviejų priežasčių:

1. Pirmųjų parodymų metu nepilnametis pasakoja tiksliausiai. Tyrimai rodo, kad jau trečios, ketvirtos (ir t.t.) apklausos metu, nepilnamečio parodymai pradeda skirtis. Tyrimas dažnai trunka ilgai. Pirmųjų parodymų metu nepilnametis duos tikslesnius parodymus, kadangi dar gerai atsimena įvykį.
2. Apklausa yra nemažą psichologinę įtampą sukeliantis procesas. Kartais apklausa gali padaryti psichologinės žalos.

Kai ikiteisminio tyrimo metu dalyvauja prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas, rekomenduojama, kad jie:

- prisistatytų nepilnamečiui ar mažamečiui suprantama kalba, kas jie yra, dėl ko jie dalyvauja, ką jie darys ir pan.;
- užduotų klausimus vaikui suprantama kalba. Lietuvoje dar labai trūksta pareigūnų, parengtų darbui su nepilnamečiais ar mažamečiais. Gali būti, kad tas pats prokuroras keletą dienų iš eilės bendravo su suaugusiaisiais – teisės pažeidėjais, o dabar jis turi bendrauti su 10 metų berniuku. „Persijungti“ prie kitokio darbo stiliaus yra pastangu, žinių ir įgūdžių reikalaujantis darbas;

- vengtų rengtis tarnybiniais rūbais. Jeigu yra dėvimos mantijos ar uniformos, nepilnamečiui reikia paaiškinti, kodėl jos yra dėvimos ir ką jos reiškia.

4.2.2. Kitų specialistų dalyvavimas

Ikiteisminio tyrimo metu BPK 180 str. suteikia teisę specialistui dalyvauti bet kuriame proceso veiksmo, suinteresuotiems proceso dalyviams (įtariamajam ir nukentėjusiajam (jų atstovams) prašyti pareigūno kviešti specialistus, o pareigūnams – teisę gauti kvalifikuotą specialistų pagalbą.

Pagal BPK 186 str. 3 d. formuluotę: proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą **„gali būti** kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą“. Įstatymas nenumato būtino specialisto dalyvavimo ikiteisminio tyrimo veiksmuose.

4.2.2.1. Vaiko teisių apsaugos specialisto dalyvavimas

Vaiko teisių apsaugos tarnybos (VTAT) atstovo dalyvavimas. Vadovaujantis 1994 m. gegužės 13 d. nutarimu Nr. 370 „Dėl rajonų, miestų vaikų teisių apsaugos tarnybų bendrųjų nuostatų patvirtinimo“ 6.14. punktu, Vaikų teisių apsaugos tarnyba:

- gina vaikų interesus įvairiose valstybinėse institucijose bei visuomeninėse organizacijose ir jiems atstovauja;
- prireikus atstovauja vaikams ir paaugliams teismuose, nagrinėjančiuose baudžiamąsias, administracines, civilines bylas, susijusias su jų teisių apsauga;
- VTAT turi teisę gauti iš teisėsaugos ir kitų valstybinių institucijų reikiamą informaciją apie vaikų teisių apsaugą, jų priežiūrą, teisės pažeidimus, šių reiškinų priežastis, sąlygas, prevenciją;
- prašyti įstatymų nustatyta tvarka malonės nepilnamečiams ir tėvams, turintiems nepilnamečių vaikų, prašyti teismo, kad lygtinai atleistų nepilnamečių nuo bausmės atlikimo nepasibaigus terminui, pakeistų jam neatliktąją bausmės dalį švelnesne bausme arba paleistų jį iš laisvės atėmimo vietos ar specialiosios globos (ugdymo) įstaigos.

Iš šių nuostatų formuluočių galima daryti išvadą, kad VTAT atstovai gali dalyvauti visose civilinėse ir baudžiamosiose bylose, kurių proceso dalyviai yra nepilnamečiai, kadangi šiose bylose sprendžiami klausimai yra vienaip ar kitaip susiję, turi įtakos jose dalyvaujančių asmenų teisėtiems interesams.

Realioji situacija. Nors jau praėjo daugiau kaip 10 metų, kai vaiko teisių apsaugos specialistai atstovauja teisiniuose procesuose nepilnamečiams ar mažamečiams, iki šiol dar nėra aiškaus atsakymo, ką jie ten veikia. Teko susidurti su situacijomis, kai

VTAT specialistas imasi iniciatyvos duoti pastabas dėl netinkamo pareigūnų darbo. „Vaikų teisių saugotojas“ būdavo pastatomas „į vietą“, kad netrukdytų darbui. Dažnai būna, kad specialisto darbas apsiriboja tiesiog fiziniu sėdėjimu ir protokolo pasirašymu.

Esama situacija susidarė dėl keleto priežasčių. Pirma, nėra aiškiai apibrėžta, kokių konkrečių veiksmų gali imtis, kokiais priemonėmis VTAT specialistas gali naudotis apklausos metu. Antra, pareigūnai iš dalyvaujančio specialisto tikisi daugiau pagalbos. Kadangi VTAT kvalifikacija neaprepia nepilnamečių apklausos, dėl to jų pateikiami klausimai nepilnamečiui (kai tyrėjas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas suteikia žodį VTAT atstovui) ne visada padeda tyrimui. Pagal pareigas VTAT specialistas atlieka ir pareigūnų darbo kokybės su nepilnamečiu tikrinimą. O kontrolieriai ne visada yra laukiami.

Rekomendacijos

Kad bendradarbiavimas su Vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojais būtų efektyvesnis, rekomenduojame:

- o Leisti pristatyti apklausos eigą, pareigūnus, apklausos tikslus, jeigu VTAT darbuotojas yra gerai pažįstamas su vaiku, jo šeima, jeigu nepilnametis pasitiki šiuo darbuotoju.
- o Sudaryti sąlygas VTAT specialistui proceso metu daugiau bendrauti su dalyvaujančiais šeimos atstovais.
- o Aiškiau apibrėžti VTAT specialisto veiksmus ikiteisminio tyrimo metu. Susitikite su vaiko teisių apsaugos teritorine tarnyba, kad būtų suderintos atsakomybės sritys. Viena iš svarbių temų – tai informacijos apsigkeitimas. VTAT darbas būtų efektyvesnis, jeigu jiems apie nepilnamečius efektyviai (laiku ir informatyviai) praneštų tiek prokurorai, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Lygiai taip pat VTAT operatyviau gali pasidalinti turima informacija apie šeimą, vaiko aplinką.
- o Pateikti VTAT darbuotojui papildomus klausimus (susijusius su tyrimu), į kuriuos atsakyti jis galėtų apsilankęs šeimoje, mokykloje.
- o Pavesti VTAT atlikti įvertinimą, su kuo iš tėvų nepilnametis nori gyventi (ypač kai tėvai nepasidalina vaiku), kurio iš atstovų nori, kai skirtingi atstovai nori atstovauti nepilnamečiui.
- o Paskatinti VTAT surasti nepilnamečiui (dažnai nukentėję ar liudytojai nepilnamečiai neturi savo advokato) valstybės ar privatų atstovaujantį gynėją.

4.2.2.2. Psichologo arba psichiatro dalyvavimas

Bendra situacija. Dirbant su nepilnamečiais, dažnai gali kilti įvairių klausimų: ar gali prisiminti įvykius, ar suprato, ką padarė, kokią įtaką padarė jo parodymams

kiti žmonės, ar krizinėje situacijoje galėjo save kontroliuoti, ar galėjo pasipriešinti užpuolimui, ar duoda teisingus parodymus, ar linkęs fantazuoti ir t.t. Į tokius klausimus atsakyti gali padėti psichologas arba psichiatras.

Psichologas ar psichiatras gali būti kviečiamas labai įvairioms užduotims.

Jis gali:

- įvertinti vaiko gebėjimus pagal klausimus, kuriuos pateikia ikiteisminio tyrimo pareigūnas;
- įvertinti jau pateiktus ir užfiksuotus nepilnamečio parodymus;
- stebėti nepilnametį apklausos metu, vėliau pateikti stebėjimo rezultatų išvadą;
- pateikti bendrą situacijos įvertinimą apie vaiką, tam tikras problemas, tipinius elgesio būdus (kai proceso dalyviams trūksta žinių konkrečiu klausimu, pavyzdžiui, kaip paprastai veikia narkotinės priemonės nepilnamečius, kokia yra bendra nepilnamečių vaikų, įtrauktų į prostituciją, charakteristika, kokį poveikį vaikams daro alkoholi vartojantys tėvai ir t.t.). Tokia psichologo pagalba dažniau gali būti reikalinga teismo proceso metu, bet ji gali būti būtina ir ikiteisminio tyrimo metu;
- Padėti apklausti (galimos įvairios formos: psichologas apklausia stebint ikiteisminio tyrimo pareigūnams; psichologas pateikia tam tikrus papildomus klausimus)
- Galimos ir kitos užduotys. Kadangi psichologų ar psichiatrų dalyvavimas teisiniuose procesuose yra retas, todėl dar nėra aiškios visos jų pagalbos formos.

Toliau pateikiami dažniau pasitaikantys būdai, kaip pareigūnui gali padėti psichologas ar psichiatras.

Eksperto-specialisto įvertinimas. Tai yra paslauga, kai pareigūnas, atlikdamas tyrimą, susiduria su tam tikru klausimu (dažniau klausimais), į kuriuos gali atsakyti tik kvalifikuotas psichikos sveikatos specialistas. Tuomet vaikas yra nukreipiamas pas specialistą ar ekspertą, kuris per sutartą laiką raštu pateikia išvadą.

Psichologai ar psichiatrai gali dalyvauti dviem formomis. Jie gali būti kviečiami kaip ekspertai (Teisingumo ministerija tvirtina ekspertų sąrašą) arba kaip specialistai. Psichologo eksperto ar psichiatro eksperto išvada laikoma svaresne nei specialisto. Tačiau dėl ekspertų trūkumo pareigūnai į pagalbą pasitelkia specialistus. Specialisto išvada taip pat yra sviri ir pakankama.

Kada kreiptis į psichiatrą, kada – į psichologą? Tiek psichiatras, tiek psichologas turi bendrų veiklos sferų, bet jų darbo pobūdis skiriasi. Toliau pateikiame kriterijus, kada ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi kreiptis į psichiatrą, kada – į psichologą.

Psichiatras padėtų atsakyti į tokius klausimus, kaip:

- Ar pagal savo psichikos būseną nepilnametis galėjo suvokti, ką darė?
- Jeigu po padaryto nusikaltimo sutriko nepilnamečio psichika, kaip pakito jo psichinė būseną?
- Ar nepilnamečiui reikalingas priverstinis gydymas?

- Ar dėl psichikos sutrikimo nepilnametis yra pavojingas sau arba aplinkiniams?
 - Ar dėl atliktų veiksmų nepilnametis yra pakaltinamas?
 - Ar nepilnametis yra priklausomas nuo alkoholio ar narkotikų?
- Psichologas padėtų atsakyti į tokius klausimus, kaip:

- Kokie yra bendri nepilnamečio ar mažamečio intelektiniai gebėjimai duoti parodymus?
- Ar mažametis arba nepilnametis suvokė, kas su juo buvo daroma?
- Ar galėjo pasipriešinti nusikalstamiems veiksams prieš jį?
- Kokia emocinė būseną buvo nusikaltimo metu?
- Jeigu nepilnametis nusižudė, kokia buvo jo emocinė būseną?
- Ar mažametis arba nepilnametis gali reikšti savo nuomonę dabartiniu tyrimo metu?
- Ar yra įtaigus, linkęs fantazuoti, ar kiti gali įkalbėti tam tikrą informaciją?

Kaip užduoti klausimus raštu? Yra tokia patarlė: „Kaip pašauksi, taip ir atsilies“.

Ji tinka ir klausimams, kurie yra pateikiami psichologui ar psichiatrui. Jeigu klausimai bus labai bendro pobūdžio, tai ir atsakymai gali būti tokie, kurie bylos tyrimui neturės naudos. Todėl geriausiai užduoti labai konkrečius klausimus. Pavyzdžiui, vietoj klausimo „Kokios yra nepilnamečio psichologinės savybės?“ geriau pateikti keletą klausimų: „Kokia buvo emocinė būseną įvykio metu ir kokią įtaką turėjo įsiminimui?“, „Ar pagal savo intelektinius gebėjimus gali tiksliai atgaminti įvykius?“, „Ar yra atsparus aplinkinių žmonių įtakai?“ ir pan. Galimi atsakymų į šiuos klausimus pavyzdžiai: „Gebėjimai pakankami, kad atsimintų įvykius, gerai įsimena stresinius įvykius, nepasiduoda kitų įtaigai, įvykius atgamina bendrais bruožais teisingai, gali pamiršti nereikšmingas detales...“. Toks atsakymas jums leistų laikytis nuostatos, kad nepilnamečio parodymais reikia tikėti.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas nėra psichologijos žinovas. Geriausiai, jei pareigūnas, prieš siųsdamas specialistui įvertinti, pasitartų su psichologu ar psichiatru, kaip formuluoti klausimus. Galima susitikti, susiskambinti ir aptarti, kaip formuluoti klausimus. Taip netiesiogiai galima sužinoti, ar specialistas yra pajėgus atsakyti į svarbius klausimus.

Dalyvavimas apklausos procese. Kita pagalbos forma yra dalyvavimas kartu su ikiteisminio tyrimo pareigūnu proceso metu. Čia galimos įvairios formos:

- Stebėtojas-vertintojas. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali nesuprasti mažamečio kalbos, sąvokų. Psichologas naudingas bus ne vien pateikdamas savo žodinį ar

Psichologai atlieka svarbų vaidmenį įvairiose bylose. Jie gali dalyvauti baudžiamajame ar kitame procese kaip specialistai, atsakantys į pareigūnų pateiktus klausimus, arba kaip ekspertai, atliekantys atitinkamą tyrimą ir pateikiantys jo rezultatus kaip ekspertizės išvadas. Svarbiausias dalykas tiek psichologui ekspertui, tiek ir psichologui specialistui yra profesionalumas, t.y. jis turi būti kompetentingas, turėti žinių ir įgūdžių iš tos srities, kuria užsiima.

rašytinį įvertinimą apie apklausą. Jis gali pateikti tolesnių pastabų, ar reiktų atlikti ekspertizę, ar stebimi kokie nors psichikos sutrikimų simptomai, dėl kurių parodymai galėjo būti netikslūs.

- Apklausėjas. Psichologas ar psichiatras būtų naudingas, jeigu vykdytų visą apklausą stebint pareigūnams (geriausiai tai atlikti apklausos kambaryje). Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi žinoti, kad tokiu atveju psichologas skirs nemažai laiko kontakto užmezgimui, pirminiam įvertinimui (kaip supranta, kas vyks, ar dabartinė emocinė būseną netrukdydys duoti parodymus ir t.t.). Psichologo dalyvavimo trūkumas gali būti jo nepakankamos teisinės žinios.
- Papildomų klausimų uždavimas. Kai pareigūnas apklausia, psichologas gali paskui pateikti papildomus klausimus. Svarbu žinoti, kad nėra kažkokio stebuklingo klausimo ar balso tono, kurie padėtų psichologui atskleisti svarbią informaciją. Norint atskleisti faktus su psichologo pagalba, reiktų skirti daugiau laiko apklausai.
- Krizės įveikimas. Mažamečiai ir nepilnamečiai išgyvena sunkius neigiamus jausmus apklausos metu. Vaikas gali net išgyventi krizę, dėl kurios gali visiškai nutilti, pradėti duoti neteisingus parodymus (pvz., pradeda su viskuo sutikti), kad tik greičiau pasibaigtų apklausa. Jeigu vaikas pradeda verksti, apklausa galima tik tuomet, kai yra suteikiama psichologinė parama. Tai gali padaryti pats pareigūnas arba kviestas psichologas.

Psichologo specialisto vaidmuo atliekant vaikų apklausą taip pat yra gana svarbus. Kai kuriose šalyse (pvz., Norvegijoje, kartais Italijoje) psichologas vietoj teisininkų yra kviečiamas atlikti vaikų apklausą. Kitose šalyse (pvz., Ispanijoje ar Italijoje) teisėjas gali pasikviesti į apklausą psichologą kaip pagalbininką. Tikslas yra išvengti tokių klausimų, kurių vaikas nesupranta, kartais pagelbėti pareigūnui interpretuoti vaiko atsakymus.

4.2.2.3. Kitų asmenų dalyvavimas apklausoje

Apklausoje gali dalyvauti ir kiti asmenys. Gynėjai, sekretoriai-referentai, kiti kvieisti specialistai (vertėjas, logopedas, balistikos ekspertas ir pan.). Ikiteisminio tyrimo pareigūnui svarbu sekti, kad dalyvaujantys asmenys nedarytų neigiamos įtakos procesui. Pavyzdžiui, gynėjas turi daugiau teisių, leidžiančių įsiterpti apklausos metu. Svarbu užtikrinti, kad tiek bendravimo stilius, klausimų pateikimas, galiausiai bendra poza, balso tonas ar veido grimasos nedarytų netiesioginės nepageidaujamos įtakos mažamečiui ar nepilnamečiui.

Įtariamojo dalyvavimas, apklausiant nukentėjusį ar liudytoją nepilnamečių. Rekomenduojame, kad įtariamasis nebūtų toje pačioje patalpoje, kurioje vyksta apklausa, nes jis vienareikšmiškai daro neigiamą įtaką ne tik vaiko psichologinei būsenai, bet ir jo parodymams. Vietoj įtariamojo klausimus apklausos metu gali pateikti jo gynė-

jas. Arba įtariamasis, susipažinęs su vaiko parodymais, gali pateikti klausimus raštu. Vaikas, jeigu yra būtina, atsakys į klausimus papildomos apklausos metu.

Jeigu yra tokios aplinkybės, kad įtariamasis turi būti toje pačioje patalpoje, rekomenduojame:

- Nesodinkite įtariamojo priešais nepilnametį (kad, tiesiai žiūrint, nebūtų nuolat matomas įtariamasis).
- Pastatykite stalą ar kitą kliūtį tarp įtariamojo ir nepilnamečio (ar mažamečio).
- Perspėkite įtariamąjį prieš apklausą, kad jis negali daryti neigiamos įtakos nepilnamečio parodymams. Būtina net konkrečiai įvardinti, kas draudžiama (negalima reikšti kaltinamųjų replikų, neigiamai emociškai gestikuliuoti, kai nukentėjęs ar liudytojas duoda parodymus, klausimus pateikti tik tokius, kurie siejasi su byla ir pan.).
- Pasakykite apklausiamam nepilnamečiui, kad jis tuoj pat praneštų pareigūnui, jeigu įtariamasis bandė ar bandys paveikti jo parodymus (grasindamas, koridoriuje mėgindamas gąsdinti, kai niekas nepastebi). Apie tai geriau pasakyti girdint ir pačiam įtariamajam.
- Jeigu reikia atpažinti įtariamuosius, siekite, kad tai būtų daroma nuotraukų ar vienpusio matymo stiklo pagalba.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aldridge M., Wood J. Interviewing children: A guide for child care and forensic practitioners. John Wiley & Sons, 1998.
2. Autobiographical memory / C.P. Thompson, D.J. Herrmann, D. Bruce, J.D. Read, D.G. Payne, M.P. Toglia (Eds.). Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999.
3. Breaking the cycle of violence: Recommendations to improve the Criminal Justice response to child victims and witnesses. OVC Monograph, 1999.
4. Bruck M., Ceci S.J. The suggestibility of children's memory // *Annual Review of Psychology*. 1999, vol. 50, p. 419-439.
5. Bruck M., Ceci S.J., Melyn L. External and internal sources of variation in the creation of false reports in children // *Learning and Individual Differences*. 1997, vol. 9, p. 289-316.
6. Childrens, social science, and the law / B.L. Bottoms, M.B. Kovera, B.D. McAuliff (Eds.). Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002.
7. Copen L.M. Preparing children for court: A practitioner's guide. *Interpersonal Violence*, 2000.
8. Čėsniėnė I. Ikimokyklinio amžiaus vaikų parodymų tikslumui darantys įtaką psichologiniai veiksniai. Daktaro disertacija. VU: 2004.
9. Diesen C. Child abuse and adult justice: A comparative study of different European criminal justice systems handling of cases concerning child sexual abuse. International Save the Children Alliance, 2002.
10. Forensische Psychiatrie und Psychologie des Kindes - und Jugendalters / R.Lempp, G. Schütze, G. Köhnken (Hrsg.). Darmstadt: Steinkopff, 1999.
11. Furnissas T. Vadovėlis įvairių sričių specialistams apie vaikų seksualinį išnaudojimą. Vaiko teisių informacijos centras, 2002.
12. Goodman G.S., Quas J.A., Bulkley J., Shapiro C. Innovations for child witnesses // *Psychology, Public Policy and Law*. 1999, vol. 5, p. 255-281.
13. Greuel L. Wirklichkeit, Erinnerung, Aussage. Weinheim: Beltz, 2001.
14. Grigutytė N., Karmaza E., Kemerienė S. Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ir jų artimųjų rehabilitacija ir reintegracija. Metodinės rekomendacijos psychologams. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2004.
15. Gudjonson G. The psychology of interrogations, confessions and testimony. – Chichester: John Wiley & Sons, 1992.
16. Handbook for child protection practice. Ed by Dubowitz H., DePanfilis D. Sage, USA, 2000.
17. Handbook of the psychology of interviewing / A. Memon, R. Bull (Eds.). Chichester, UK: Wiley, 1999.
18. Home Office & Department of Health. Memorandum of good practice on video recorded interviews with child witnesses for criminal proceedings. London: Her Majesty's Stationery Office, 1992.
19. Johnson M.K., Hashtroudi S., Lindsay D.S. Source monitoring // *Psychological Bulletin*. 1993, vol. 114, p. 3-28.
20. Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vilnius: LTU, 2003.
21. Kapardis A. Psychology and law: a critical introduction. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
22. Law and Contemporary Problems. 2002, vol. 65.
23. Levy H.B., Markovic J., Kalinowski M.N., Ahart S., Tottes H. Child sexual abuse interviews: The use of anatomic dolls and the reliability of information // *Journal of Interpersonal Violence*, 1995. Vol. 10. P. 334-353.
24. New research on child witnesses (*Applied Developmental Science*, vol. 3) / M.E. Lamb, R.M. Lerner, C.B. Fisher, R.A. Weinberg (Eds.). Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999.
25. Peterson C., Dowden C., Tobin J. Interviewing preschoolers: Comparisons of yes/no and wh-questions // *Law and Human Behavior*. 1999, vol. 23, p. 539-555.
26. Pileckaitė-Markovienė M., Nasvytienė D., Bumblytė D. Vystymosi psichologija. Vaikystė. Enciklopedija, 2004.
27. Poole D.A., Lamb M.E. Investigative interviews of children: A guide for helping professionals. Washington, DC: American Psychological Association, 1998.
28. Psychology and law: Truthfulness, accuracy and credibility / A. Memon, A. Vrij, R. Bull (Eds.). Maidenhead: McGraw-Hill, 1998. P. 188-209.
29. Sas L. The interaction between children's developmental capabilities and the courtroom environment: The impact on testimonial competency. Research report, 2002.
30. Taking psychology and law into the twenty-first century / J.R.P. Ogloff (Ed.). New York: Plenum Publishers, 2002.
31. Truth in memory / S.J. Lynn, K.M. McConkey (Eds.). New York: Guilford Press, 1998.
32. Vaičiulienė A. Paauglio psichologija : vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Presvika, 2004.
33. Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius, 1999.
34. Waterman A.H., Blades M., Spencer C. Interviewing children and adults: The effect of question format on the tendency to speculate // *Applied Cognitive Psychology*. 2001, vol. 15, p. 521-531.
35. Welder A.N. Sexual abuse victimization and the child witness in Canada: Legal, ethical and professional issues for psychologists // *Canadian Psychology*. 2000, vol. 41, p. 160-173.
37. Zulawski D.E., Wicklander D.E. Practical aspects of interview and interrogation. CRC Press, 2002.